

e-ISSN: 2822-4493

TAM | A K A D E M İ D E R G İ S İ

JOURNAL OF TAM ACADEMY

Yıl/Year: **Mayıs/May 2024** Cilt/Volume: **3** Sayı/Issue: **1**

Rukiye GÜLERCE Temporary Protection Status Practices in the Context of Human Rights in Türkiye and European Union

Yasin ERCİLSİN Ziya Gökalp'in Küçük Mecmua'daki Yazılarında Türk Ulusal Kimliğinin İlkeleri (1922-1923)

Nazif ÇİFTÇİ Karnaval Kuramının Politik İzlekleriyle Kurgu Dışı Bir Metni İnceleme: Annie Ernaux'un Nobel Edebiyat Konuşması Örneği

Dilan MALGAZ GÜÇLÜ
Ülker Meral ÇULHA Bilinçli Farkındalık ve Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisi

Selameddin BAYSAL
Muhammed TOSUN
Kemaleddin TAŞ Salgın Hastalıkların Toplumsal, Dini ve Ruhsal Etkileri

Yaşar Ayşegül OĞUZ Denizyolu Taşımacılığının Küresel Tedarik Zincirlerindeki Önemi

Melisa Bahar BOYALI Marka Hakkının Hükümsüzlüğü ve İptalinin Marka Lisans Sözleşmelerine Etkisi

Şerafettin SEVGİLİ
Müzeyyen PEKACAR Hızlı Modanın Çevresel Etkileri

www.tamde.org
www.tamuskon.org
www.toplumsalarastirmalarkerkezi.org

TAM | TOPLUMSAL
ARAŞTIRMALAR
MERKEZİ

Editör Kurulu – Editorial Board

Baş Editör	Editor-in-Chief
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi	Prof. Dr. Mustafa YILMAZ Kocaeli University, Faculty of Communication – Turkey
Editör	Editor
Öğr. Gör. Dr. Mustafa GÖKMEN Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu	Lecturer Mustafa GÖKMEN (Ph.D.) Isparta University of Applied Sciences, Technical Sciences Vocational School – Turkey
Alan Editörleri	Field Editors
Dr. Öğr. Üyesi Kerim KARAGÖZ Alanya Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi	Asst. Prof. Kerim KARAGÖZ Alanya University, Faculty of Art and Design– Turkey
Arş. Gör. Dr. Deniz Keba EKİNCİ Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi	Research Assistant Deniz Keba EKİNCİ (Ph.D.) Kocaeli University, Faculty of Communication – Turkey
Öğr. Gör. Ali PARİM (M.A.) Iğdır Üniversitesi, Tuzluca Meslek Yüksekokulu	Lecturer Ali PARİM (M.A.) Iğdır University, Tuzluca Vocational School – Turkey
Arş. Gör. Tolgahan TİKTAŞ Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, İcra Sanatları Fakültesi	Research Assistant Tolgahan TİKTAŞ Ankara Music and Fine Arts University, Faculty of Performing Arts
Yabancı Dil Editörleri	Foreign Language Editors
Öğr. Gör. Adnan SERT (M.A.) Kocaeli Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu	Lecturer Adnan SERT (M.A.) Kocaeli University, Academy of Foreign Languages - Turkey
Research Assistant Umut YAVUZ (M.A.) Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	Research Assistant Umut YAVUZ (M.A.) Selçuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences - Turkey
Redaktör	Redactor
Öğr. Gör. Ali PARİM (M.A.) Iğdır Üniversitesi, Tuzluca Meslek Yüksekokulu	Lecturer Ali PARİM (M.A.) Iğdır University, Tuzluca Vocational School - Turkey
Kemal AKKURT (M.A.) -	Kemal AKKURT (M.A.) -
Görsel Yönetmen	Visual Director
Mustafa ÇOKYAŞAR (M.A.) -	Mustafa ÇOKYAŞAR (M.A.) -

Yayın Kurulu – Publication Board

Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL – Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi	Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL – Kocaeli University, Faculty of Political Sciences – Turkey
Prof. Dr. Ali Muhammet BAYRAKTAROĞLU – Trakya Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi	Prof. Dr. Ali Muhammet BAYRAKTAROĞLU – Trakya University, Faculty of Fine Arts – Turkey
Prof. Dr. Ali Poyraz GÜRSON – Okan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	Prof. Dr. Ali Poyraz GÜRSON – Okan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences – Turkey
Prof. Dr. Bayram KESKİN – Kocaeli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi	Prof. Dr. Bayram KESKİN – Kocaeli University, Faculty of Law – Turkey
Prof. Dr. Bünyamin AYHAN – Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi	Prof. Dr. Bünyamin AYHAN – Selcuk University, Faculty of Communication – Turkey
Prof. Dr. Füsün ALVER – İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Fakültesi	Prof. Dr. Füsün ALVER – İstanbul Commerce University, Faculty of Communication – Turkey
Prof. Dr. Gülsün KURUBACAK – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi	Prof. Dr. Gülsün KURUBACAK – Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Communication – Turkey
Prof. Dr. Güven Necati BÜYÜKBAYKAL – İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi	Prof. Dr. Güven Necati BÜYÜKBAYKAL – İstanbul University, Faculty of Communication – Turkey
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi	Prof. Dr. Hale ŞIVGIN – Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters – Turkey
Prof. Dr. Hüseyin Emre BAĞÇE – Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi	Prof. Dr. Hüseyin Emre BAĞÇE – Marmara University, Faculty of Communication – Turkey
Prof. Dr. Muhsin HALİS – Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi	Prof. Dr. Muhsin HALİS – Kocaeli University, Faculty of Business Administrations – Turkey
Prof. Dr. Mustafa EMİR – Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	Prof. Dr. Mustafa EMİR – Karadeniz Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences – Turkey
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ – Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi	Prof. Dr. Mustafa YILMAZ – Kocaeli University, Faculty of Communication – Turkey
Prof. Dr. Özgür ÇENGEL – İstanbul Galata Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi	Prof. Dr. Özgür ÇENGEL – İstanbul Galata University, Faculty of Arts and Social Sciences – Turkey
Doç. Dr. Hale YILMAZ – Southern Illinois Üniversitesi, Tarih Bölümü – ABD	Assoc. Prof. Hale YILMAZ – Southern Illinois Üniversitesi, Department of History – USA
Dr. Öğr. Üyesi Kerim KARAGÖZ – Alanya Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi	Asst. Prof. Kerim KARAGÖZ – Alanya University, Faculty of Art and Design – Turkey

Danışma Kurulu – Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Aslı YURDİGÜL – Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi	Prof. Dr. Aslı YURDİGÜL – Atatürk University, Faculty of Communication – Turkey
Prof. Dr. Emine KOYUNCU – Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi	Prof. Dr. Emine KOYUNCU – Marmara University, Faculty of Communication – Turkey
Prof. Dr. Faruk TURHAN – Süleyman Demirel Üniversitesi, Hukuk Fakültesi	Prof. Dr. Faruk TURHAN – Süleyman Demirel University, Faculty of Law – Turkey
Prof. Dr. Fikret ÇANKAYA – Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	Prof. Dr. Fikret ÇANKAYA – Karadeniz Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences – Turkey
Prof. Dr. İsmail Latif HACİNEBİOĞLU – İstanbul Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri	Prof. Dr. İsmail Latif HACİNEBİOĞLU – İstanbul University, Philosophy and Religious Studies – Turkey
Prof. Dr. Levent ELDENİZ – Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi	Prof. Dr. Levent ELDENİZ – Marmara University, Faculty of Communication – Turkey
Prof. Dr. Mehmet Cem PEKMAN – Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi	Prof. Dr. Mehmet Cem PEKMAN – Kocaeli University, Faculty of Communication – Turkey
Prof. Dr. Mine HALİS – Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi	Prof. Dr. Mine HALİS – Kocaeli University, Faculty of Business Administrations – Turkey
Prof. Dr. Selami ÖZSOY – Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi	Prof. Dr. Selami ÖZSOY – Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Communication – Turkey
Prof. Dr. Süleyman Hakan YILMAZ – Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi	Prof. Dr. Süleyman Hakan YILMAZ – Selcuk University, Faculty of Communication – Turkey
Doç. Dr. Doğa Başar SARIİPEK – Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi	Assoc. Prof. Doğa Başar SARIİPEK – Kocaeli University, Faculty of Political Sciences – Turkey
Doç. Dr. Nedret Çağlar – Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi	Assoc. Prof. Nedret Çağlar – Süleyman Demirel University, Faculty of Communication – Turkey

Uluslararası Danışma Kurulu – Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Jonathan BEAN – Southern Illinois University, Department of History – USA	Assoc. Prof. Ergin JABLE – University of Prishtina, Filoloji – Kosovo
Assoc. Prof. Fariz AHMADOV – Azerbaijan State Economic University, – Azerbaijan	Assist. Prof. Funda GÜVEN – Nazarbayev University, School of Humanities and Social Sciences – Kazakhstan
Assoc. Prof. Hale YILMAZ – Southern Illinois University, Department of History – USA	Granit AJDINI, (Ph.D.) – Mother Teresa University – Macedonia
Assoc. Prof. Roslina Binti Abdul Latif - Taylor's University, Faculty of Social Sciences & Leisure Management – Malaysia	

Editörden,

Toplumsal Araştırmalar Merkezi üçüncü yaşını sürerken düşünce kuruluşu olmanın gereklerini yerine getirmeye devam ediyor. Mayıs ayı içerisinde bilim dünyasıyla bu yıl üçüncüsü düzenlenen TAM Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'yle buluştuk. Kongre boyunca farklı coğrafyalardan 76 bilim insanı 56 bildiri sundu. Antalya'nın Kaş ilçesinde düzenlediğimiz kongremiz TAM markası altında geleneksel hale geliyor ve evrensel bilgi birikimine katkı sunmaya devam ediyor. Bahar mevsiminin en güzel ayı Mayıs, bizim de tüm yıl boyunca harcadığımız emeklerin sonucunda meydana gelen verimlerimizi görücüye çıkardığımız zaman dilimini oluşturuyor. Düşünce kuruluşumuzun uluslararası hakemli sosyal bilimler dergisi TAM Akademi'nin 5. sayısı siz değerli okurlarıyla yine bu ay içerisinde buluşuyor.

Dergimizin 3. cildinin 1. sayısında biri İngilizce yedisi Türkçe olmak üzere sekiz makale yer alıyor. Rukiye Gülerce, "Temporary Protection Status Practices in the Context of Human Rights in Türkiye and European Union" başlıklı çalışmasıyla son dönemde üzerine çokça konuşulan ve tartışılan bir konuyu analiz ediyor. Gülerce, makalesinde göç ve mültecilik meselesini geçici koruma statüsü bağlamında ele alıyor ve Türkiye ile Avrupa Birliği'ndeki uygulamaları etraflıca tartışıyor. Yasin Ercilsin ise, "Ziya Gökalp'in Küçük Mecmua'daki Yazılarında Türk Ulusal Kimliğinin İlkeleri (1922-1923)" adlı makalesinde Ziya Gökalp'in 1922'de çıkardığı Küçük Mecmua dergisinde yer alan Gökalp'in tarih, toplumsal dayanışma, çağdaşlaşma ve antiemperyalizm gibi konulardaki düşüncelerini Türk ulusal kimliğinin oluşturulması çerçevesinde analiz ediyor. Nazif Çiftçi, "Karnaval Kuramının Politik İzlekleriyle Kurgu Dışı Bir Metni İnceleme: Annie Ernaux'un Nobel Edebiyat Konuşması Örneği" başlıklı çalışmada, 2022 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan Fransız yazar Annie Ernaux'un ödül töreni konuşmasını, Rus yazar ve düşünür Mihail Bahtin'in karnaval kuramı çerçevesinde analiz ediyor. Dilan Malgaz Güçlü ve Ülker Meral Çulha ise "Bilinçli Farkındalık ve Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisi" adlı eserlerinde kontrolsüz sosyal medya kullanımının bireylerin işlevselliğini önemli ölçüde bozduğunu ileri sürüyorlar. Güçlü ve Çulha, sosyal medyanın kontrollü bir şekilde kullanılmasının sağlanabilmesi için bilinçli farkındalık düzeyinin önemine işaret ettikleri çalışmalarında bilinçli farkındalık ile sosyal medya kullanım düzeyi arasındaki ilişkiyi analiz ediyorlar. Selameddin Baysal, Muhammed Tosun ve Kemaleddin Taş ise Antik Çağ'dan günümüze kadar ortaya çıkan

endemik, epidemik ve pandemik düzeydeki salgın hastalıkların toplumsal ve dini etkilerini işlevsel paradigma bağlamında ele aldıkları "Salgın Hastalıkların Toplumsal, Dini ve Ruhsal Etkileri" başlıklı çalışmalarında, Covid-19 pandemisine yönelik dini yüklemeleri de ele alarak, hastalıkların ibadetlere, akıl ve ruh sağlığına olan etkilerini psiko-sosyal tahlillerle çözümlüyorlar. Yaşar Ayşegül Oğuz ise "Denizyolu Taşımacılığının Küresel Tedarik Zincirlerindeki Önemi" adlı makalesinde avantajlarından güvenilirliğine, çevresel etkilerinden teknolojik gelişmelere kadar geniş bir perspektifle denizyolu taşımacılığının küresel ticarete olan etkisini tartışıyor. Melisa Bahar Boyalı ise "Marka Hakkının Hükümsüzlüğü ve İptalinin Marka Lisans Sözleşmelerine Etkisi" başlıklı çalışmada çağdaş ticaret hayatının rekabetçi koşulları içerisinde marka lisans sözleşmelerini etraflıca analiz ediyor. Müzeyyen Pekacar ve Şerafettin Sevgili ise "Hızlı Modanın Çevresel Etkileri" adlı makalelerinde mevcut moda trendlerinden yararlanmak için kısa sürede seri üretilen, fiyatları düşük tutmak için dayanıklılıktan yoksun ucuz, sentetik malzemelerin kullanıldığı kıyafetleri ifade eden hızlı moda kavramını eleştirerek moda endüstrisinin sosyal ve çevresel etkilerini tartışıyorlar. Sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine ait bu ufuk açıcı makalelerin bilim dünyasına katkı sunması dileğiyle iyi okumalar diliyorum.

Bize www.toplumsalarastirmalarmerkezi.org, www.tamuskon.org ve www.tamde.org adlı web sitelerimizden ulaşabilir, YouTube kanalımızı izleyebilir, sosyal medya hesaplarımızı takip edebilirsiniz. Toplumsal Araştırmalar Merkezi'nin düzenlediği kongrelerle ve çıkardığı bilimsel yayınlarla Türkiye'nin yükselen değerlerinden biri olacağına ve bir ekol haline gelerek bilim dünyasına hizmet etmeye devam edeceğine yürekten inanıyor yeni kongrelerle ve yayınlarla bilim dünyasına katkı sunmayı diliyoruz.

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Baş Editör

From the Editor,

As the Center for Social Research enters its third year, it continues to fulfill the requirements of being a think tank. In May, we brought the scientific community together with the third annual TAM International Social Sciences Congress. During the congress, 76 scientists from different regions presented 56 papers. Our congress, held in Kaş district of Antalya, is becoming a tradition under the TAM brand and continues to contribute to the universal accumulation of knowledge. May, the most beautiful month of spring, is the period in which we showcase the results of our efforts throughout the year. Our think tank's international peer-reviewed social sciences journal, *TAM Academy*, meets its readers again this month with its 5th issue.

In the 1st issue of the 3rd volume of our journal, there are eight articles, one in English and seven in Turkish. Rukiye Gülerce, with her work titled "*Temporary Protection Status Practices in the Context of Human Rights*" in Türkiye and European Union" analyzes a highly discussed and debated topic of recent times. Gülerce examines the issue of migration and refugeehood in the context of temporary protection status and thoroughly discusses the practices in Türkiye and the European Union. Yasin Ercilsin, in his article titled "*Principles of Turkish National Identity in Ziya Gökalp's Articles in Küçük Mecmua (1922-1923)*" analyzes Ziya Gökalp's thoughts on topics such as history, social solidarity, modernization, and anti-imperialism within the framework of forming Turkish national identity, based on Gökalp's writings in the journal *Küçük Mecmua*, published in 1922. Nazif Çiftçi, in his work titled "*Analyzing a Non-Fiction Text with the Political Implications of Carnival Theory: The Case of Annie Ernaux's Nobel Literature Speech*" examines the speech of French writer Annie Ernaux, who won the Nobel Literature Prize in 2022, within the framework of Russian writer and thinker Mikhail Bakhtin's carnival theory. Dilan Malgaz Güçlü and Ülker Meral Çulha, in their work titled "*The Relationship Between Conscious Awareness and Social Media Addiction*" argue that uncontrolled social media usage significantly impairs individuals' functionality. In their study, they emphasize the importance of mindfulness in ensuring controlled use of social media and analyze the relationship between mindfulness and the level of social media usage. Selameddin Baysal, Muhammed Tosun, and Kemaleddin Taş, in their work titled "*Social, Religious and Spitiual Effects of Epidemic Diseases*" examine the societal and religious impacts of endemic, epidemic, and pandemic-level diseases from ancient times to the

present within the context of the functional paradigm. They also analyze the religious attributions towards the Covid-19 pandemic and its effects on worship, mental, and spiritual health through psycho-social analyses. Yaşar Ayşegül Oğuz, in her article titled "*The Importance of Sea Transportation in Global Supply Chains*" discusses the impact of maritime transport on global trade from a wide perspective, including its advantages, reliability, environmental impacts, and technological developments. Melisa Bahar Boyalı, in her work titled "*The Effect of Invalidity and Revocation of Trademark Rights on Trademark License Agreements*" thoroughly analyzes trademark licensing agreements within the competitive conditions of contemporary commercial life. Müzeyyen Pekacar and Şerafettin Sevgili, in their article titled "*The Environmental Impacts of Fast Fashion*" criticize the concept of fast fashion, which refers to cheaply produced clothing made from synthetic materials lacking durability to keep prices low and produced quickly to take advantage of current fashion trends. They discuss the social and environmental impacts of the fashion industry.

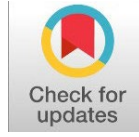
With the hope that these insightful articles from various disciplines of social sciences will contribute to the scientific community, I wish you a good reading. You can reach us at www.toplumsal-arastirmalar-merkezi.org, www.tamuskon.org, and www.tamde.org, watch our YouTube channel, and follow our social media accounts. We wholeheartedly believe that the Center for Social Studies will become one of Turkey's rising values and a school of thought, continuing to serve the scientific world with the congresses it organizes and the scientific publications it produces. We wish to contribute to the scientific world with new congresses and publications.

Prof. Mustafa YILMAZ
Editor-in-Chief

TAM Akademi Dergisi'nde yayınlanan makalelerde belirtilen görüşler ve fikirler sadece yazar(lar)ın görüşüdür. Yayınlanan içeriklerle ilgili bütün sorumluluklar yazar(lar)a aittir. Yayınlanan eserlerde yer alan içerikler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

The opinions and ideas stated in the articles published in the *Journal of TAM Academy* are only the opinion of the author (s). All responsibilities regarding the published content belong to the author (s). The published contents in the articles cannot be used without being cited.

Tarandığımız İndeksler / Indices

Tüm makaleler DOI ve Crossmark ile kayıt altına alınmaktadır.
All articles are registered with DOI and Crossmark.

Tüm makaleler [Atıf-GayriTicari-AynıLisanslaPaylaş 4.0 Uluslararası \(CC BY-NC-SA 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) ile lisanslanmıştır.
All articles are licensed with [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International \(CC BY-NC-SA 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

İçindekiler Contents

1 – 18

Derleme Makale
Review Article

Temporary Protection Status Practices in the Context of Human Rights
in Türkiye and European Union

Rukiye GÜLERCE
10.58239/tamde.2024.01.001.x

19 – 30

Derleme Makale
Review Article

Ziya Gökalp'in Küçük Mecmua'daki Yazılarında Türk Ulusal Kimliğinin İlkeleri
(1922-1923)

Yasin ERCİLSİN
10.58239/tamde.2024.01.002.x

31 – 43

Teorik Makale
Theoretical Article

Karnaval Kuramının Politik İzlekleriyle Kurgu Dışı Bir Metni İnceleme: Annie
Ernaux'un Nobel Edebiyat Konuşması Örneği

Nazif ÇİFTÇİ
10.58239/tamde.2024.01.003.x

44 – 65

Araştırma Makalesi
Research Article

Bilinçli Farkındalık ve Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisi

Dilan MALGAZ GÜÇLÜ, Ülker Meral ÇULHA
10.58239/tamde.2024.01.004.x

66 – 85

Araştırma Makalesi
Research Article

Salgın Hastalıkların Toplumsal, Dini ve Ruhsal Etkileri

Selameddin BAYSAL, Muhammed TOSUN, Kemaleddin TAŞ
10.58239/tamde.2024.01.005.x

86 – 103

Araştırma Makalesi
Research Article

Denizyolu Taşımacılığının Küresel Tedarik Zincirlerindeki Önemi

Yaşar Ayşegül OĞUZ
10.58239/tamde.2024.01.006.x

104 – 118

Araştırma Makalesi
Research Article

Marka Hakkının Hükümsüzlüğü ve İptalinin Marka Lisans Sözleşmelerine Etkisi

Melisa Bahar BOYALI
10.58239/tamde.2024.01.007.x

119 – 134

Derleme Makale
Review Article

Hızlı Modanın Çevresel Etkileri

Şerafettin SEVGİLİ, Müzeyyen PEKACAR
10.58239/tamde.2024.01.008.x

Temporary Protection Status Practices in the Context of Human Rights in Türkiye and European Union*

Türkiye ve Avrupa Birliği'nde İnsan Hakları Bağlamında
Geçici Koruma Statüsü Uygulamaları

Rukiye GÜLERCE¹

Derleme Makale Review Article

Geliş tarihi/Received:
22.02.2024

Son revizyon teslimi/Last revision
received:
11.04.2024

Kabul tarihi/Accepted:
26.04.2024

Yayın tarihi/Published:
28.05.2024

Atıf/Citation:

Gülerce, R. (2024). Temporary protection status practices in the context of human rights in Türkiye and European Union. *TAM Akademi Dergisi*, 3(1), 1-18.
<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.01.001.x>

DOI:

10.58239/tamde.2024.01.001.x

ABSTRACT

Migration and refugees are among the most important and complex problems of today's world, deeply affecting the international community. Civil unrest and violence, especially in the Middle East, have led to the displacement of millions of people. Most of these displaced people have sought refuge in neighboring countries and Europe. However, this situation has led to many legal status debates and human rights violations. Türkiye stands out with the number of asylum seekers it has hosted and the policies it has pursued in this process. Syrians who have sought refuge in Türkiye since 2011 are under "Temporary Protection Status". However, while temporary protection status should be temporary in duration, when it evolves into a permanent temporary status, various uncertainties arise regarding the social cohesion of the protected persons and the standard of living befitting human dignity. Although temporary protection status was historically developed in European Union (EU) law, the Temporary Protection Directive adopted in 2001 was never activated until the Ukrainian crisis in 2022. In this context, the attitudes and practices of the EU towards asylum-seekers from different countries, such as Syrian and Ukrainian asylum-seekers, are also compared in terms of temporary protection status. Temporary protection status is recognized as an important mechanism in the human rights context and the international community needs to do more to protect the fundamental rights and freedoms of protected persons. The compliance of temporary protection policies with human rights standards and their effective implementation are considered as critical steps to protect the dignity of protected persons and guarantee their human rights. In this study, a review article was conducted from a legal perspective by analyzing the current situation of temporary protection status implemented in Türkiye and the EU through a literature review. The examination of temporary protection status only in the context of Türkiye and the EU constitutes the limitation of the study. This study aims to contribute to theoretical debates by evaluating temporary protection status in international law, its implementation in Türkiye, and EU asylum policies from a human rights perspective.

Keywords: Forced Migration, Mass Influx, Temporary Protection, Human Rights, Türkiye

* This article was produced from Rukiye Gülerce's doctoral thesis titled "Temporary Protection Status in International Migration Law in the Context of Human Rights".

¹ Dicle University, Social Sciences Institute, Ph.D. Student, rukiyeulerce@sosyaluyum.org, ORCID ID: 0000-0001-9503-3451

ÖZ

Göç ve mültecilik, günümüz dünyasının önemli ve karmaşık sorunları arasında yer almakta olup uluslararası toplumu derinden etkilemektedir. Özellikle Ortadoğu'da yaşanan iç karışıklıklar ve şiddet olayları milyonlarca insanın yerinden edilmesine yol açmıştır. Bu yerinden edilen insanların çoğu, komşu ülkelere ve Avrupa'ya sığınmıştır. Ancak bu durum birçok hukuki statü tartışmasına ve insan hakları ihlaline sebep olmuştur. Türkiye, bu süreçte misafir ettiği sığınmacı sayısı ve izlediği politikalarla ön plana çıkmaktadır. 2011'den bu yana Türkiye'ye sığınan Suriyeliler, "Geçici Koruma Statüsü" altında bulunmaktadır. Ancak, geçici koruma statüsü, süre olarak geçici olması gerekirken; kalıcı bir geçiciliğe evrildiğinde korunan kişilerin sosyal uyumu ve insan onuruna yakışır yaşam standardı konusunda çeşitli belirsizlikler ortaya çıkmaktadır. Geçici koruma tarihsel olarak Avrupa Birliği (AB) hukukunda doğmuş olsa da 2001 yılında kabul edilen Geçici Koruma Yönergesi 2022 yılında yaşanan Ukrayna krizine kadar hiç aktifleştirilmemiştir. Bu bağlamda, Suriyeli ve Ukraynalı sığınmacılar gibi farklı ülkelere gelen sığınmacı gruplarına yönelik AB'nin tutum ve uygulamaları da geçici koruma statüsü özelinde karşılaştırılmıştır. Geçici koruma statüsü, insan hakları bağlamında önemli bir mekanizma olarak kabul edilmekte olup korunan kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması için uluslararası toplumun daha fazla çaba sarf etmesi gerekmektedir. Geçici koruma politikalarının insan hakları standartlarına uygunluğu ve etkin uygulanması, korunan kişilerin onurunu korumak ve insan haklarını güvence altına almak için kritik adımlar olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada Türkiye ve AB'de uygulanan geçici koruma statüsüne ilişkin mevcut durum literatür taraması ile analiz edilerek hukuki perspektiften bir derleme çalışması yapılmıştır. Geçici koruma statüsünün Türkiye ve AB boyutunda ele alınması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu çalışma, geçici koruma statüsünün uluslararası hukukta ve Türkiye'deki uygulaması ile AB'nin sığınma politikalarında bu statüyü insan hakları bağlamında değerlendirerek kuramsal tartışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu Göç, Kitlese Akın, Geçici Koruma, İnsan Hakları, Türkiye

Introduction

Today, the number of individuals who have been forcibly displaced and forced to migrate internationally has increased significantly. Millions of individuals have been displaced for reasons such as wars, violence, civil unrest, human rights violations, discrimination, economic hardship and climate change. This situation leads to numerous challenges for displaced individuals in their new countries of residence. These problems and the state of uncertainty in which asylum-seekers find themselves prevent individuals from living in peace and cause various security risks in the future.

Forcibly displaced people have the right to live humanely in the countries where they reside, regardless of differences such as language, religion, race or belief. These rights include the most basic human rights such as health, education, employment and housing and are guaranteed by international agreements. However, practical difficulties and new experiences faced by societies reveal situations where international law is insufficient. Therefore, it is important to evaluate and discuss the current waves of forced migration according to the needs and situations of societies.

In the aftermath of the World War II, the legal basis for human movement gained momentum in the international arena. On 10 December 1948, the Universal Declaration of Human Rights declared the right to asylum as a fundamental right. One of the most important steps in this process was the Geneva Convention Relating to the Status of Refugees of 1951 and its 1967 Protocol. These documents aim to provide international protection to refugees. The temporary protection regime has emerged as

an interim solution to protect the fundamental rights of forcibly displaced persons and people experiencing mass migration. It provides international protection, at least in terms of security and basic needs, to asylum-seekers who do not have refugee status or for whom individual status determination cannot be made. In this way, temporary protection protects the fundamental rights and freedoms of asylum seekers and prevents human rights violations. The temporary protection regime affects the lives of millions of people who have been displaced in recent years. However, there is no text in international law that defines temporary protection and regulates it with mandatory provisions. Therefore, states have developed different temporary protection arrangements. This situation leads asylum-seekers to uncertainty and deprives them of legal protection. However, uncertainties and deprivation cause many human rights violations. Therefore, it is important to discuss the temporary protection status and evaluate it from a human rights perspective. In this study, the legal framework of the temporary protection regime and the practices of the temporary protection regime in Türkiye and the EU are discussed. The EU's approach to Ukrainian asylum seekers and Syrian asylum seekers in terms of asylum policies is evaluated in the context of human rights. This study aims to provide policy recommendations at national and international levels by evaluating the compliance of the temporary protection regime with human rights.

1. The Concept of Temporary Protection and Temporary Protection in International Law

Temporary protection status provides a provisional solution for individuals or groups fleeing their countries due to armed conflicts, widespread violence, or systematic human rights violations. This status is applied in exceptional circumstances and for a limited period of time and is valid under a state of emergency (Goodwin-Gill & McAdam, 2007, p.340). Since it is not possible to assess individual applications in cases of mass influx, states envisage a type of protection called temporary protection to solve this problem. When we look at the history of Temporary Protection, it was a legal mechanism applied in Europe to solve the asylum problem in Kosovo and Yugoslavia crises. Similar forms of protection are regulated in the 1969 African Refugee Convention. This type of protection was also utilised during large waves of migration from South Asia. Moreover, as the number of people fleeing civil wars in Central America increased in the 1980s, there were serious debates on temporary protection (Fitzpatrick, 2000, p.279).

When large numbers of asylum-seekers are displaced by forced displacement, there is often no possibility to determine personal status. This is often the case in situations of civil war. Temporary protection is meant to postpone refugee status determination in short-term and emergency situations. Individuals are provided with minimum protection within the standards of the 1951 Convention. If the situation in the country of origin normalizes, most asylum seekers can return safely. However, if the situation in the country of origin has not changed after several years, another avenue of international protection should be sought. To do otherwise means that people who might otherwise have better rights benefit from limited protection, which can lead to human rights violations (UNHCR, 2005, p. 112).

The lack of an internationally recognized definition of temporary protection paves the way for arbitrary use by states. There is no definition of temporary protection in a binding international source yet. This situation creates a gap in international law. At the same time, it may pose the danger of being

substituted for the refugee regime. In this direction, many international organizations are working to determine minimum rules of conduct for people under temporary protection.

According to the United Nations High Commissioner for Refugees, temporary protection is generally applied as a measure in humanitarian crises such as mass migrations of asylum seekers, rescue of maritime arrivals and cross-border mixed population movements, where exceptional or temporary circumstances in the country of origin require international protection, or in the face of conditions that prevent a safe and dignified return to the country of origin (UNHCR, 2014, p.3). However, there is no precise definition of a mass influx situation. In general, the fact that many asylum seekers come from the same region is accepted as the common elements of a mass influx (İneli Ciğer, 2016, p.67). However, the asylum system of the receiving state and its capacity to provide protection should also be taken into account as important criteria in this case. Therefore, it is important whether the state where protection is sought has the possibility to examine asylum applications individually (Yılmaz, 2016, p.77).

Looking at the temporary protection mechanisms in the world, it is seen that states make their own regulations. There are various discussions on the duration of temporary protection status in Türkiye in terms of permanence and temporary duration. Looking at the legislation, practices and regulations in Türkiye, it is observed that the implementation of temporary protection status is at a level to set an example for the international process. Australia provides temporary protection status to those displaced as a result of natural disasters caused by climatic change. Canada, on the other hand, grants temporary protection status to certain groups for a limited period of time in the face of armed conflict, natural disasters caused by climatic change and other extraordinary situations. In practice, the principle of non-refoulement is observed and the duration of protection can be extended according to the concrete case. In EU countries, temporary protection status is applied to persons arriving in the EU territory in mass influx. The practices of some European States to protect people fleeing the conflicts in the former Yugoslavia in the early 1990s are shown as an example of temporary protection (TGNA, 2018, p. 247).

An important international principle in situations of mass influx and mass asylum is known as the principle of non-refoulement. Although the 1951 Convention and 1967 Protocol do not contain provisions on the concept of temporary protection, the principle of non-refoulement makes it possible to establish a legal relationship between the 1951 Convention and the concept of temporary protection. Therefore, it is the most important principle to be taken into account for persons under temporary protection, especially in cases of mass influx and mass asylum. This principle constitutes the legal and conceptual basis of such protection (Yılmaz, 2016, p.51).

Although there is no binding international agreement regulating temporary protection status universally, the European Union Council Directive of 2001 is an important legal text. Temporary protection policies are limited to a certain period and cannot be applied permanently, as they are applied in case of mass influx and emergencies. Therefore, temporary protection is an extraordinary protection regime. This status is not a substitute for international protection statuses, but it is necessary to ensure that individuals have access to international protection statuses when the extraordinary conditions disappear. Temporary protection has three main elements. These are a mass influx, respect for the principle of non-refoulement, and the fulfilment of minimum conditions in the context of human rights. In terms of EU law, the EU Council must take a decision on mass asylum by a

qualified majority. Due to the requirement of a qualified majority in decision-making, the EU Temporary Protection Directive was not implemented until 2022 (Oba, 2018, p. 181).

Although there is no general rule regulating temporary protection in international law, it is not possible to say that states are completely free in this regard. States are obliged not to act contrary to the principles of customary international law and human rights law when determining their policies on temporary protection. Temporary protection is a type of interim protection provided until individual refugee status can be granted. Temporary protection status provides individuals with a minimum level of protection in the context of fundamental human rights, in particular non-refoulement. As it is an extraordinary protection regime, it is expected to be of short duration.

2. History of Temporary Protection and Temporary Protection in the EU's Asylum Policies

Temporary protection has emerged as a practical solution to sudden and mass migration waves and has a historical background. While the terms temporary refugee and temporary asylum were previously used, it was decided to remove the word "asylum" as a result of discussions at the 13th session of the UNHCR Executive Committee in 1979. The addition of the word "protection" to the concept of temporary protection took place more recently (Luca, 1994, p. 535). Perluss and Hartman state that the first temporary refugee practice was the provision of safe haven by France and the UK to people fleeing the Spanish Civil War in 1936 (1986, p. 580). Later, the temporary asylum provided by Austria and Yugoslavia to two hundred thousand people fleeing the October Revolution is also a historical example (Gibney, 2000, p.689). This asylum lasted for about 9 months, during which time some of these people settled in other Western European countries, North America or Austria. Others returned. In 1956 and 1968, Austria provided similar temporary asylum following the Soviet invasion of Czechoslovakia (Selm-Thorburn, 1998, pp 198-200). Subsequent examples have occurred mainly in Asia and Africa. South-East Asian countries used the term when they accepted Vietnamese boat arrivals until they could be resettled in third countries. Pakistan has also frequently stated that Afghan refugees in the country are only under temporary protection and are expected to return when conditions in their country improve (UNHCR, 1995; Chimni, 2000, p.141).

In the early 1980s, the concept of temporary refugees came to the fore in an attempt to fill the gap between the principle of non-refoulement, which is a mandatory norm, and the discretionary rights of states (Luca, 1994, p.535). The principle of non-refoulement should be applied with care in cases of mass migration. In this context, the special characteristics of the concept of temporary refugee were emphasized and the need to define and examine this concept in more detail was pointed out. UNHCR Executive Committee Resolution No. 19 sets out the framework for the concept of temporary refugee. In this resolution, it was emphasized that such persons should at least be recognized as temporary refugees and that, in addition to their right to benefit from the principle of non-refoulement, their minimum basic humanitarian needs should be met (UNHCR, 1980).

Resolution 22 (UNCHR ExCom), adopted in 1981, reiterated the points made in previous resolutions and included the provision of temporary protection to persons awaiting a durable solution. Developed by UNHCR ExCoM Resolution 22, temporary protection has been used as a pragmatic tool to provide international protection to people who do not have refugee status but are in need of protection (UNHCR, ExCom, 1994, para 45).

Following these developments, the conceptual evolution of temporary protection took place in the 1990s. While the term temporary refugee was replaced by the concept of temporary protection, the difference between these terms was expressed by the necessity of a more comprehensive regulation in order to determine not only the acceptance of those in need of asylum by states, but also a minimum standard of treatment (Edwards, 2012, p.601). In 1992, UNHCR stated that individuals fleeing the former Yugoslavia and in need of international protection should be provided protection on a temporary basis. However, after the Kosovo crisis, this concept came to the fore again as temporary protection on the European agenda (Kerber, 1999, p.38).

After World War II, there was a massive mass influx in Europe. Then, due to the declaration of independence of Bosnia and Herzegovina in 1992, 95% of the Bosniak and Croat population in Eastern Bosnia was subjected to forced migration (Özcan, 2005, p.102). Simultaneously with the Kosovo crisis in Europe, the influx of refugees from Northern Iraq to Türkiye due to the Gulf War was evaluated in the context of mass asylum and the issue of temporary protection came to the agenda. The fact that temporary protection is not subject to universally determined conditions leads countries facing mass migration to determine this status based on their own interpretations. For this reason, the rights provided to asylum seekers and the responsibilities imposed on the country regarding temporary protection status are shaped depending on internal and external factors (Fitzpatrick, 2000, p.281).

Temporary protection practices were codified in the EU Temporary Protection Directive of 20 July 2001. This Directive sets minimum standards for temporary protection in the event of a mass influx. Türkiye was inspired by the EU Temporary Protection Directive when establishing its own temporary protection regime. However, the scope of temporary protection is wider in Türkiye. In addition, the transition from temporary protection to international protection is blocked (Elçin, 2016). Based on this, it can be said that temporary protection in Türkiye has become unique.

3. Temporary Protection in Türkiye

Temporary protection in Turkish law is regulated by Article 91 of the Law No. 6548 on Foreigners and International Protection (LFIP) and the Temporary Protection Regulation (TPR) published in the Official Gazette No. 29153 dated 22/10/2014. The type of protection legally provided to Syrians is important both in determining the scope of Türkiye's obligations towards Syrians and in determining the rights of Syrians. According to the Glossary of Migration Terms, temporary protection is defined as "the arrangement developed by the state to provide temporary protection to persons fleeing massively from conflict or widespread violence without prior individual status determination" (IOM, 2013, p.33). According to the definition, the existence of a mass asylum situation is important for temporary protection status.

Due to its geographical location, Türkiye has experienced both mass migration flows and individual migrations. Finally, the mass influx due to the civil war in Syria in 2011 brought the temporary protection status to the agenda. For the first time in the LFIP, a different protection status under the name of "Temporary Protection" has been regulated by law. Article 91 of the LFIP, which provides a legal basis for temporary protection status.

According to the text of the Article, temporary protection provides a temporary solution in cases of mass influx between countries that make it impossible to determine individual status. Temporary protection is applied not only in cases of asylum in the event of a mass influx, but also in

cases of individual asylum during the period of mass influx (Yılmaz, 2016, p.137). As an emergency policy for situations such as armed conflict, systematic or widespread violence and human rights violations, temporary protection provides protection as a requirement of the principle of non-refoulement in cases of mass influx and guarantees the fundamental human rights of asylum seekers to ensure that they reach a safe environment.

Article 91 of the LFIP sets out the basic framework for temporary protection and stipulates that the details shall be regulated by regulation. The LRP prepared by the Council of Ministers entered into force on 22.10.2014. With the provisional Article 1 added to the Regulation, Syrians in Türkiye are included in this scope. The conditions and procedure of temporary protection, which is envisaged to be applied in the event of a mass influx, the rights granted to those under temporary protection and the conditions that terminate temporary protection have been clarified.

The term "urgent" in the concept of temporary protection actually reveals a characteristic of temporary protection. This characteristic requires urgent measures to be taken to protect fundamental human rights in the event that the masses are unable to return from the countries from which they were forcibly removed. The first paragraph of Article 91 of the LFIP gives the administration discretionary power to grant temporary protection. In this way, flexibility is recognized at the end of the sentence with the word "may be provided" (Asar, 2021, p.297).

4. Syrians under Temporary Protection in Türkiye

The legal status of Syrians who came to Türkiye seeking asylum due to the civil war in their country and who cannot benefit from the individual international protection status of refugee and conditional refugee under the LFIP is determined as temporary protection. According to the provisional Article 1 of the TPL, "Citizens of the Syrian Arab Republic, stateless persons and refugees who have arrived or crossed our borders en masse or individually from the Syrian Arab Republic for temporary protection due to the events that took place in the Syrian Arab Republic as of 28.4.2011 shall be under temporary protection even if they have applied for international protection. During the period of temporary protection, individual international protection applications shall not be processed." "Foreigners mentioned in the first paragraph who applied for international protection before 28.04.2011 shall be taken under temporary protection upon their request " provisions are included.

Syrians who came to Türkiye due to the civil war in Syria were initially defined as "guests" as it was thought that the civil war would not last long. However, due to the migration caused by the ongoing war, Türkiye abandoned its initial stance and started to provide temporary protection to Syrians. The legal status of foreigners under temporary protection, including Syrians, and foreigners who may be considered within this scope in the future, has been regulated in a single document with the LRP in line with the LFIP, taking into account the current situation and needs.

The rights and freedoms of persons under temporary protection are more limited compared to the rights and freedoms of persons under international protection (Elçin, 2016, p.35). In this context, the EU Temporary Protection Directive refers to the obligations of the state towards persons under temporary protection rather than their rights. National law, although the TPL refers to the right to temporary protection, it regulates the provision of services to persons under temporary protection rather than granting them certain rights (Elçin, 2016, pp. 50-51). Therefore, although Syrians have been

under temporary protection in Türkiye for an extended period of time, they have to remain in the country without the possibility of accessing the guarantees offered by international protection. The rights available to Syrians are not sufficient to ensure a secure life; for example, work permits, health services and the criteria for obtaining citizenship are limited. Therefore, Syrians continue to live in the country without refugee status. Although they are under the protection of the LFIP and TPL, they face an uncertain future (Şimşek, 2017).

There are mainly three different permanent solutions for Syrians in Türkiye: voluntary return, resettlement or local integration. Murat Erdoğan (2019, p.24) argues that the majority of Syrians under temporary protection in Türkiye are permanent. However, since the international community has not made sufficient efforts to solve the refugee problem arising from the Syrian crisis, the adequacy of the existing legal arrangements for the adaptation of Syrians to the local society should be discussed, taking into account the possibility of Syrians settling permanently in the country (İneli Cığır, 2017). It is very important to enlighten and carry out various awareness- raising activities to prevent local people from seeing Syrians as a big burden and to reduce prejudice.

Temporary Protection Status provides Syrians with social and economic rights similar to those enjoyed by Turkish citizens. However, the temporary nature of this status makes it difficult to predict the long-term integration of asylum seekers. The rights of persons under temporary protection status include accommodation, free movement within the city of registration, access to health services and free education, limited labour market participation and family reunification. These rights are provided to facilitate the daily life of Syrians under temporary protection and to meet their basic needs. However, the temporary recognition of this status may hinder integration in the long term (Uğur Göksel, 2019, p.186). The assumption that temporary status is not permanent and will expire over time prevents asylum seekers from settling permanently, finding a job and fully integrating into society. It is important to implement longer-term and sustainable solutions for the integration of asylum seekers. This should include integration programmes focusing on factors such as education, vocational skills development, language learning and wider access to the labour market. Policies and programmes that promote the full participation of asylum-seekers in society can enable asylum-seekers to reach their full potential while supporting their social and economic integration process.

Despite the services and obligations of states under temporary protection, effective integration planning requires a comprehensive policy that can realise the rights of individuals under temporary protection to work and education (Bildinger, 2015, pp.240-241). In order to make a long-term plan for the integration of Syrians into the local society, it may be considered as another option to include them under international protection and to extend their rights. However, considering the high number of Syrians under TP, this does not seem possible. As approximately 4 million Syrians are under temporary protection in Türkiye, evaluating their international protection applications individually or granting them international protection status collectively is a solution that Türkiye cannot cope with socially and economically. Therefore, to find a permanent solution, in addition to focusing on protection statuses in national law, how the international community can be forced to cooperate should also be explored. In this context, the temporary protection mechanism implemented in Türkiye is closely related to the concept of international cooperation (Bildinger, 2015, p.237).

5. The Situation of Syrians in the Context of Human Rights

According to Article 16 of the Constitution, the fundamental rights and freedoms of foreigners may only be restricted by law in accordance with international law. According to this article, there are two criteria for the limitations to be imposed on the fundamental rights and freedoms of foreigners to be in conformity with the Constitution: The first is that the restriction must be made by law. The second is that the restriction must be in accordance with international law. Temporary Protection is regulated in general terms by Article 91 of the LFIP and the RA. In this context, regulating the scope of the minimum protection to be provided to those under temporary protection by regulation rather than by law constitutes a violation of the Constitution (Oba, 2018, p.183). Although it is technically possible to talk about a contradiction here, this does not show that the content of the regulation is against asylum seekers in terms of rights or that its content is insufficient. On the contrary, the regulation is quite comprehensive and detailed in terms of the rights of asylum seekers.

The provisions of the LFIP were applied for the first time for the dramatically increased migration coming from Syria. In this context, the purpose of the LFIP is to provide temporary protection for Syrians, stateless persons and refugees who have arrived in Türkiye or crossed the borders of Türkiye as groups or individually due to the events occurring in the Syrian Arab Republic. During temporary protection, individual applications for international protection are not processed (Temporary Article 1). This is in order to ensure that Syrians are collectively protected and their needs are met. Temporary protection status is offered as a solution to ensure the safety and fundamental rights of individuals in need of protection. This arrangement aims to meet the accommodation, healthcare, education and other basic needs of those under temporary protection, in accordance with international protection law and humanitarian values.

After the civil war, settlements and infrastructure in Syria were severely damaged. Even if the war ends, Syrians will not want to return to their country until the destroyed settlements are repaired and living conditions are normalized. However, in accordance with the "prohibition of refoulement" set out in Article 6 of the Official Development Assistance (ODA), Syrians living in Türkiye cannot be sent back against their will. As long as the war in Syria and the consequent need for protection of asylum-seekers continues, the termination of temporary protection and the return of Syrians to their country is out of the question. According to Article 6, no one under temporary protection shall be sent to a place where he/she would be subjected to torture, inhuman or degrading punishment or treatment, or where his/her life or freedom would be threatened on account of his/her race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion. Looking at the 13 years that have passed as of 2024, it is stated by researchers that the tendency of Syrians in Türkiye to stay in Türkiye permanently has increased over time. For the reasons mentioned above, it is evident that the Syrian issue, which was seen as a short-term and temporary situation, has become more permanent day by day. This situation creates a permanent state of transience and known the fact is that Syrians, who are temporary, will remain in Türkiye for an indefinite period. When the war in Syria ends, whether the Syrians will return to their country or not, or how long they will continue to live in Türkiye is a matter of great uncertainty. Therefore, it is necessary to plan policies regarding Syrians in the long term and to take measures to eliminate potential tensions and conflicts between Syrians and the local population. In this respect, resettlement can be a permanent solution for Syrians and will also reduce the pressure and burden on countries such as Türkiye in terms of international burden sharing. On the other hand, considering the duration of Syrians' stay in Türkiye, social cohesion policies should be prioritized (Topal, 2015, pp. 20-21).

In the migration literature, the policy of temporariness emerges as the biggest obstacle to integration. Legally, Syrians under temporary protection can neither be resettled in a third country nor have a permanent status in Türkiye. There is an uncertainty regarding the criteria for granting citizenship and who is eligible. The perception of transience regarding the legal status of Syrian asylum seekers is one of the main factors affecting the integration experience of Syrian asylum seekers (Balta Özgen, 2018). Based on this, it can be said that the perception of temporariness regarding legal status and the uncertainty about what will happen if the temporary protection status ends negatively affects social cohesion.

Although the temporary protection status granted to Syrians was initially seen as an adequate and appropriate solution, it is currently far from meeting the needs and is not sustainable. With the increase in the tendency to stay in the country of migration, the fact that Syrians still have temporary protection has a negative impact on social cohesion. Citizenship requests by Syrians should be evaluated by taking into account the prejudices of the local community. At the same time, it is necessary to eliminate uncertainty by drawing a clear framework regarding the conditions and circumstances under which citizenship will be granted to those under temporary protection (Şirin, 2022, p.321). In this context, it is very important to recognize the legal status of asylum seekers on the basis of rights. Although there is no time limit for temporary protection status, the ways in which the status will end and the types of permanent solutions to be applied afterwards are important.

The situation of the Syrian asylum seekers in Türkiye cannot be resolved in the short term without the cooperation of the international community. In recent years, with the escalation of political and military conflicts in Ukraine, Ukrainians have been forced to flee their country, similar to Syrian refugees. This has led to a new wave of migration towards Europe and affected the EU's refugee policies. However, compared to Syrian asylum seekers, the EU's approach to Ukrainian asylum seekers is different. This may vary depending on the EU's political, economic and security priorities, the reception capacities of member states and public perception. A comparative analysis of Ukraine-Syria migration can identify similarities and differences between the EU's approach to Ukrainian asylum seekers and Syrian asylum seekers. In this context, the EU's policy towards Ukrainian asylum seekers and the human rights implications of this policy should be analyzed in more detail.

6. Comparison of Ukrainian and Syrian Asylum Seekers in the EU's Asylum Policies

When the historical process is analysed, European states have never adopted a welcoming attitude towards asylum seekers. Europe's attitude towards refugees and asylum seekers has generally been reactive, cautious and negative. Unlike Extra-EU states, Europe's refugee policy has tended to keep its doors firmly closed. This policy continues today in a similar manner as in the past. However, it is known that the EU tends to go in the opposite direction to the policy it has adopted on migrants that it deems appropriate for its own interests (Erdem, 2017, p. 345).

When we look at the citizenship policies of continental European states in terms of immigrants, we do not see a human rights-based approach. It is possible to see a policy based solely on the political, sociological and economic interests of the state. On the other hand, Türkiye differs from Europe in its asylum seeker policy and approaches the issue in a much more humanitarian way. Türkiye has similar citizenship law provisions with almost all states of the world in terms of naturalization of foreigners. However, in the period after the Syrian civil war in 2011, Türkiye has displayed an attitude in international migration policy in a way to be the conscience of the whole world (Erdem, 2017, p.347). The 10-year immigration policies implemented by France, one of the EU countries, between 2005 and 2015 led to an increase in xenophobia towards immigrants (Özer, 2015, p.34).

The Council of the EU has experienced a period of increased need for the implementation of the Temporary Protection Directive 2001/55/EC, especially since 2011, in situations such as the mass influx of asylum seekers from Libya and Syria. However, in this process, the temporary protection regulation has not been implemented in an effective manner (European Commission, COM 2011). Moreover, temporary protection was not included in the European Agenda on Migration. On the other hand, somehow during the Ukraine crisis, the Council took a unanimous decision on 4 March 2022 to implement the Directive for Ukrainians who had to seek refuge in neighbouring countries as a result of Russia's invasion of Ukraine, which started on 24 February 2022. The EU decided to implement the temporary protection status, which it had not implemented for years for various reasons. This shows that the EU can use temporary protection when faced with emergencies and mass migration flows. However, in other similar situations, the temporary protection mechanism has not been used, citing the difficulties of implementing the Directive. In order to implement temporary protection effectively, the EU needs to be able to react quickly and effectively to emergencies and the mechanism of the Directive needs to be revised and made more practical. In this way, the EU can provide a better solution with temporary protection in migration emergencies and offer better protection to asylum seekers.

European countries, which generally remained silent on the issue of refugees and acted according to the reactions of public opinion when the Russian invasion of Ukraine had not yet begun, displayed an unexpected attitude in their statements regarding Ukrainian asylum seekers. Before the start of the Ukrainian crisis, European countries stated that all Ukrainian asylum seekers would be accepted and all kinds of assistance would be provided to them. This approach stands out as a departure from the strategy of waiting and making decisions according to the reactions of the public opinion, as was usually the case in previous refugee crises. This time, the EU deviated from its usual policies in the face of the Ukraine crisis and chose to take a quick decision and millions of Ukrainians took refuge in Europe in a very short time (Işığışok & Kariman, 2022, p.1585).

In the process, Ukrainian asylum seekers were forced to migrate to Ukraine's neighbouring countries and EU member states such as Poland, Romania, Hungary and Slovakia. This situation caused the EU to face the issue of irregular migration once again. Significant differences exist between the EU and its member states' approaches to Ukrainian asylum seekers compared to those from Syria or Africa. It can be said that the EU has a more tolerant and tolerant attitude towards Ukrainian asylum seekers. It has been stated by the international press that the fact that Ukrainian asylum seekers are blond, blue-eyed and European is one of the main reasons for this tolerance. However, it is observed that the EU and its member states do not show the same level of empathy towards irregular migrants of Syrian, Iraqi or African origin. This discriminatory approach, sometimes even racist practices, has led to various debates and criticisms in international public opinion (Bayoumi, 2022).

The forced displacement and migration of Ukrainian asylum seekers clearly shows that they deserve international protection. However, the different approaches and discriminatory attitude of the EU and some EU Member States towards asylum seekers have been criticised. For this reason, it can be said that the EU and some member states have not been successful in the field of refugee law. The EU and some member states have shown a tolerant approach towards Ukrainian asylum seekers. However, there is no guarantee that these approaches will continue as long-term and permanent policies. With the increase in the number of Ukrainian asylum seekers, it can be predicted that changes in the EU's irregular migration policies and especially in the Dublin System and important debates within the Union are possible (Bozkurt, 2022, p.219).

As the armed conflict in Ukraine turned into a war, not only Ukrainians but also asylum seekers, irregular migrants and many foreigners who were in the country for education or work purposes were affected by this situation and therefore tried to cross to neighbouring countries for asylum. In this process, people of African origin, Afghan migrants, migrants from Asian countries and foreigners in Ukraine for educational purposes were subjected to forced migration. These asylum seekers are known to have been subjected to discriminatory behaviour by some Ukrainian security officials and border guards of third countries, such as Poland, which is incompatible with international refugee law and violates their right to asylum (Achiri & Sandilya, 2022).

Social exclusion and marginalisation are among the main challenges faced by migrants and asylum seekers in the societies they settle in. In order to better understand and explain these challenges, the term "racialisation", which is considered as an evolved form of racism, can be used. According to Karaman, the emergence of the term racialisation has played a vital role in understanding why different religious, social and cultural groups are racialised and how they are "otherised", "excluded", "subjected to hate speech and violence" as a result of this racialisation (2022, p.272). As asylum seekers try to adapt to a new society, they can often be marginalized based on their identity, culture and belief systems. Being perceived as "different" by the majority group of society can lead to their racialisation. This can lead to asylum seekers being defined not only by their physical differences, but also by their ethnicity, language and religious beliefs. Racialisation therefore not only discriminates against individuals, but can also deepen social inequalities. This can result in asylum seekers' access to basic services such as employment opportunities, education and health being restricted. This can further cause disadvantages to asylum seekers economically and socially.

According to Süleymanlı, it has been argued that the asylum-seeker policies of EU member states are shaped according to the understanding of "racialised hierarchy" rather than fundamental values. Süleymanlı stated that the humanitarian situation has been left in the background in the acceptance of asylum seekers and preferences are made according to language, religion, race and colour. In this context, he emphasised that asylum seekers face similar difficulties regardless of their countries of origin, yet the EU remains insensitive to the brutal loss of babies and children who have left their country. He stated that such an approach can be explained by the concept of "racialised hierarchy" in migration policies (Anadolu Agency, 2022). In an interview with Yusuf Adıgüzel of Sakarya University, he stated that the European continent is facing an unprecedented refugee crisis in its history. He emphasised that refugee status is a fundamental human right and that every individual who leaves their country due to torture or persecution has the right to seek asylum in another country. While pointing out that EU member states have generally focused only on refugees coming from outside Europe so far, he stated that with the Ukraine crisis, they had to face the fact that Europeans could also become refugees. He predicted that European countries, that opened their doors to asylum seekers of Ukrainian origin, may have difficulties in managing the process with the increase in the refugee population and the prolongation of the war, and may experience difficulties in combating the refugee population in economic and social terms in the future (Sakarya University, 2022). In this context, Süleymanlı's view that the EU's asylum-seeker policies are based on racialised hierarchy is combined with a perspective that the EU may face economic and social difficulties in the future, as Adıgüzel also emphasises.

There are clear and striking differences between the approaches of the EU and its member states towards Ukrainian and Syrian asylum seekers. The EU has adopted an open door policy by opening its doors to Ukrainian asylum seekers without hesitation. However, it has adopted the opposite attitude towards Syrian migration. It has been stated that the physical characteristics of Ukrainian asylum-seekers with blonde hair and blue eyes, their cultural similarities, and their

civilised(!) nature form the basis of this empathetic approach, as expressed in the international media (Bayoumi, 2022). Especially during the Ukraine crisis, the EU's swift and effective embrace of Ukrainian asylum seekers was appreciated internationally. However, when it comes to asylum seekers from Syria, EU member states have generally adopted a more reserved approach. The underlying reasons for this different approach include political, economic and security concerns, as well as social acceptance and domestic political dynamics. This approach of the EU raises questions about human rights and universal values. The view that every asylum seeker should be treated within the framework of human rights and not on the basis of the country of origin or physical appearance is important for the fair and humane implementation of asylum policies. Therefore, the policies of EU member states that approach Ukrainian and Syrian asylum seekers in different ways should be questioned in terms of human rights, justice and humanitarian values.

Conclusion

In 2011, Syrians who came to Türkiye's borders en masse due to the civil war in Syria were initially granted temporary protection status without any time limit, with the idea that they were temporary and would return. Syrians under temporary protection were unable to seek individual international protection during this time, leading to a prolonged state of uncertainty and restricted rights compared to those granted under international protection. This situation has persisted for approximately 13 years. From a rights-based perspective, temporary protection status is increasingly being used as an alternative to refugee status. While this approach aims to provide a rapid response to urgent humanitarian needs, it can also leave asylum-seekers in a state of uncertainty and limbo.

Temporary protection status may leave the long-term future of asylum-seekers in limbo and weaken the perception of permanence. The prolonged stay of asylum-seekers under temporary protection may make their integration process more difficult. This situation may prevent asylum-seekers from fully utilising their potential and contributing to the society economically, socially and culturally and prevent social cohesion. Studies showing the permanence of Syrian asylum-seekers in Türkiye reveal that the temporary protection status has a permanent character in practice. Although Syrians experience various adaptation problems, they have somehow got used to the living conditions in Türkiye and settled in. In this context, long-term integration policies need to be reviewed and updated, taking into account that the majority of Syrians under temporary protection are permanent in Türkiye. At this point, the issue of whether Syrians will continue to remain under temporary protection should be addressed in detail by policy makers and practitioners. Firstly, policies that promote the long-term integration of asylum-seekers need to be developed. These policies should support better integration of asylum seekers into local society in areas such as education, employment opportunities and social services.

The integration process is designed to help asylum seekers adapt socially, culturally, and economically to a new country and engage with the local community. At the centre of this process, the issue of citizenship plays a critical role for asylum seekers to become a full part of the society. Although temporary protection status provides asylum seekers with legal rights, it cannot be equated with citizenship status. Acquiring citizenship encourages asylum-seekers to establish ties with the local community and fulfil their social responsibilities as a participatory citizen; it also affects their sense of

belonging and enables asylum-seekers to see themselves as part of the social structure, that is, as an active subject. Therefore, the acquisition of citizenship is crucial in the integration process of refugees.

The issue of granting citizenship to Syrians is closely related to the possibility of Syrians returning to their country. At this point, the future of Syrians is uncertain, as it does not seem possible for a large proportion of asylum-seekers to return. The temporary protection status in Türkiye is not yet time-limited and affects a large population. A common decision on the citizenship policy for Syrians under temporary protection is needed. This issue is important for the future of Syrians and their integration and should be determined as a state policy. If the State of Türkiye is considering granting citizenship to Syrians, the legal regulation of this decision should be made in accordance with the basic principles of Turkish citizenship law. To increase social cohesion and avoid conflicts, the state should promote social acceptance by making the necessary explanations to the local people.

Considering permanent solutions for Syrians under temporary protection in Türkiye, such as long-term residence permits in addition to citizenship, is important both to secure the future of Syrians and to support social cohesion. Such solutions may encourage the long-term integration of asylum-seekers, allowing them to build a more solid relationship with the local community. The granting of citizenship may provoke strong reactions from the local population due to the high number of asylum seekers. However, alternative solutions such as long-term residence permits may offer a more flexible and viable option. Long-term residence permits allow Syrians to benefit from many of the same rights and privileges as Turkish citizens. This can help asylum-seekers gain access to the labour market, education, health services and other social rights. In this process, it is important that the restrictions in the LFIP be reviewed and amended where necessary. Removing or relaxing these restrictions could make it easier for Syrians seeking long-term residence permits to exercise this right. These types of permanent solutions can both encourage a more positive reaction from the local population and contribute to long-term integration. Stronger participation of Syrians in social, economic and cultural life would not only improve their individual quality of life, but also allow Türkiye to gain in various areas.

In order to overcome the uncertainty and loss of rights experienced by individuals under temporary protection status, permanent solutions should be implemented. However, these permanent solutions cannot be achieved by a single state alone. Instead, it should be realised through international cooperation and responsibility sharing. In this context, the discriminatory and selective attitudes of the EU and its member states towards asylum seekers are particularly striking. The attitudes of EU member states are often characterised by double standards and different practices towards asylum seekers. Therefore, the EU should adopt a unified and fair approach and focus on permanent solutions in co-operation with the international community.

While irregular migration movements in the world continue to increase, the war that started with Russia's military intervention in Ukraine in February 2022 caused the displacement of millions of Ukrainians. This situation caused the EU and its member states to face an intense influx of refugees once again. However, the EU and its member states' distancing from the Syrian migration issue and their failure to assume their responsibilities have given way to the embracing and tolerant attitude developed with the Ukrainian migration. The EU Temporary Protection Directive, which had never been activated until now, was activated for Ukrainian asylum seekers and Ukrainians were granted temporary protection status. However, the point to be emphasised here is that the EU has not shown the same attitude towards Syrian asylum seekers. This situation causes criticism and question marks

as to how much the EU's core values are reflected in practice. EU countries should use objective criteria when accepting asylum seekers and should be based on the principle of accountability during and after the migration management process. In this context, the importance of finding solutions through international solidarity and co-operation has once again emerged in the face of the magnitude and globalisation of the problem and crisis.

Since 2011, the Syrian migration, the Russia-Ukraine war that started in 2022 and the intensive migration movements have shown that migrations will continue to be experienced in the world for various reasons such as war, conflict, natural disasters, climate change and economic insufficiencies. The duty of states here is to act not only according to their material interests, but also on the basis of rights and international solidarity and cooperation. In sharing responsibility, all member states should take responsibility and develop and implement solution-oriented policies. It is important that states pay utmost attention to the co-management of all forms of migration, solidarity and responsibility sharing.

The issue of migration will have an important place in Türkiye-EU relations in the future. For this reason, the steps to be taken by both sides should be taken carefully considering that they will affect both Türkiye-EU relations and asylum seekers. It would be more beneficial for developed countries to utilize the funds they are spending on border control and barriers for solving the problems in the source countries of migration. In this context, efforts focused on solving problems such as hunger, unemployment and climate change in the regions that cause migration will improve living conditions in the region in need. It is necessary to focus on the solution of the problems and to increase the investments to be made in the place of migration and to develop new economic employment opportunities.

International migration is one of the biggest and most complex problems of today's world, which requires the conscientious and legal responsibility of all countries. The obligation to respect the rights of asylum-seekers in the context of forced migration and to protect their right to live in humanitarian conditions is a responsibility for all countries. The international community must therefore co-operate effectively to protect the well-being and human rights of asylum-seekers and share the burden of this problem fairly with the whole world. A global solution to global problems is an imperative for humanity and an important step towards building a fairer world for future generations.

References

- Achiri, E. & Sandilya, H. (2022, April 8). *What's next for African and Asian war refugees?* IPS Journal. <https://www.ips-journal.eu/topics/democracy-and-society/whats-next-for-african-and-asian-student-refugees-fleeing-the-war-in-ukraine-5870/>
- Asar, A. (2021). *Yabancılar hukuku (7th ed.)*. Seçkin Yayıncılık.
- Balta Özgen, A. (2018). Politika entegrasyonu nasıl şekillendiriyor? İstanbul'daki Suriyeli mülteciler örneği. N. A. Şirin Öner and S. G. İhlamur-Öner (Eds.), *Uluslararası ilişkilerde göç*, (p. 149-162), Der Yayınları.
- Bayoumi, M. (2022, March 2). *They are 'civilised' and 'look like us': The Racist Coverage of Ukraine*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/mar/02/civilised-european-look-like-us-racist-coverage-ukraine>
- Bildinger, S. (2015). Syrian refugees and the right to work: developing temporary protection in Turkey. *Boston University International Law Journal*, Vol.33, No.233.
- Bozkurt, K. (2022). *Güncel gelişmelerle göç hukuku*. Legal Yayıncılık.
- Chimni, B. S. (2000). *International refugee law*. Sage Publications.
- Edwards, A. (2012). Temporary protection, derogation and the 1951 Refugee Convention. *Melbourne Journal of International Law*, C.13, S.2.
- Elçin, D. (2016). Türkiye'de bulunan Suriyelilere uygulanan geçici koruma statüsü 2011/55 sayılı Avrupa Konseyi Yönergesi ile Geçici Koruma Yönetmeliği arasındaki benzerlik ve farklılıklar. *TBB Dergisi*, No.124, s.9-80.
- Erdem, B.B. (2017). Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sosyal, siyasi ve vatandaşlık hukuku bakımından Türkiye'deki durumları. *Public and Private International Law Bulletin*. 37(2).
- Erdoğan, M. (2019). Türkiye'deki Suriyeli mülteciler. Konrad Adenauer Stiftung.
- Ersen, E. T. (2022, October 12). *AB'nin göç politikası "irksallaştırılmış hiyerarşiye" dayanıyor*. Anadolu Agency, <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/abnin-goc-politikasi-irksallastirilmis-hiyerarshiye-dayaniyor/1815135>
- EU Temporary Protection Directive. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0091&qid=1646384923837>
- European Commission, Communication on Migration, COM (2011) 248 final, Brussels, 04.05.2011. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0248:FIN:EN:PDF>
- Fitzpatrick, J. (2000). Temporary protection of refugees: elements of a formalized regime. *The American Journal of International Law*, 94(2).
- Foreigners and International Protection (LFIP), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6458.pdf>.
- Gibney, M. J. (2000). Between control and humanitarianism: temporary protection in contemporary Europe. *Georgetown Immigration Law Journal*, 14, 689-707.
- Goodwin-Gill, S.& McAdam, J. (2007). *The refugee in international law* (3 th ed.) Oxford.

- <https://www.kas.de/documents/283907/7339115/T%C3%BCrkiye%27deki+Suriyeliler.pdf/afaf9d37-7035-f37c-4982-c4b18f9b9c8e?version=1.0&t=1571303334464>
- IOM (2013). *Dictionary of Migration Terms* (2nd ed).
- Işığçok, Ö. & Kariman, S. (2022). Ukraynalı mülteciler örneği üzerinden Avrupa'nın mültecilere bakış açısının değerlendirilmesi. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7.
- İneli Ciğer, M. (2016). Uluslararası hukuka uygun geçici koruma rejiminin unsurları üzerine. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3).
- İneli Ciğer, M. (2017). Protecting Syrians in Turkey: a legal analysis. *International Journal of Refugee Law*, 29(4,, s. 555-579.
- Karaman, N. (2022). Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin ırksallaştırılma deneyimleri ve baş etme stratejileri", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Göç ve Mültecilik Özel Sayısı.
- Kerber, K. (1999). Temporary protection in the European Union: A Chronology. *Georgetown Immigration Law Journal*, 14(1), 35-50.
- Luca, D. (1994). Questioning Temporary Protection. *International Journal of Refugee Law*, C.6, S.4.
- Oba, M.E. (2018). Türk hukukunda geçici koruma rejimi. Koç University Published Master's Thesis.
- Özcan, M. (2005). *Avrupa Birliği sığınma hukuku-ortak bir sığınma hukukunun ortaya çıkışı*, Ankara, USAK Yayınları.
- Özer, Y. Y. (2015). *Uluslararası göç ve yabancı düşmanlığı*, Derin Yayınları.
- Perluss, D & Hartman, J. F. (1986). Temporary refugee: emergence of a customary norm. *Virginia International Law Review*, 26.
- Sakarya University, (2022, March 14). *Ukrayna savaşı ve göç*. <https://haber.sakarya.edu.tr/ukrayna-savasi-ve-goc-h103130.html>
- Selm-Thorburn, J.V. (1998). *Refugee protection in Europe: lessons of the Yugoslav crisis*, Martinus Nijhoff Publishers.
- Şimşek, D. (2017). Turkey as a "safe third country"? The impacts of the EU-Turkey statement on Syrian Refugees in Turkey. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 22(3), 161-182.
- Şirin, N. A. (2022). Entegrasyon Nedir? Jülide Karakoç- H. Deniz Genç (Eds.) *50 Soruda Türkiye'nin Göç Politikalar*, Altınbaş University Publications.
- Temporary Protection Regulation (TPR). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.20146883.pdf>
- Topal, A.H. (2015). Geçici koruma yönetmeliği ve Türkiye'deki Suriyelilerin hukuki statüsü, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2 (1).
- TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Mülteci Hakları Alt Komisyonu (2018). *Göç ve Uyum Raporu*.
- Uğur Göksel, G. (2019). *Göçmen entegrasyonu ve tanınma teorisi*, (M. Kızıltuğ, Trans). Pinhan.

UNCHR. (1994, September 7). Note on International Protection (A/AC.96/830), para. 45.

UNHCR ExCom. (1980). Conclusion 19 (XXXI) Temporary Refugee. 31st Session.

UNHCR ExCom. (1981). Conclusion 22 (XXXII).

UNHCR. (1995). Concept of Temporary Protection. In *The State of the World's Refugees: In Search of Solutions* (pp. 85-90). Oxford University Press.

UNHCR. (2005, August 1). An Introduction to International Protection (self-study module 1).

UNHCR. (2014). Guidelines on Temporary Protection or Stay Arrangements.

Yılmaz, S. (2016). *Kitlesel akın durumunda geçici koruma rejimi ve asgari muamele standardı*. Seçkin.

Ziya Gökalp'in Küçük Mecmua'daki Yazılarında Türk Ulusal Kimliğinin İlkeleri (1922-1923)

Principles of Turkish National Identity in Ziya Gökalp's Articles in Küçük Mecmua(1922-1923)

Yasin ERCİLSİN¹

Derleme Makale Review Article

Geliş tarihi/Received:
05.04.2024

Son revizyon teslimi/Last revision
received:
26.04.2023

Kabul tarihi/Accepted:
26.04.2023

Yayın tarihi/Published:
28.05.2024

Atıf/Citation:

Ercilsin, Y. (2024). Ziya Gökalp'in Küçük Mecmua'daki yazılarında Türk ulusal kimliğinin ilkeleri (1922-1923).

TAM Akademi Dergisi, 3(1), 19-30.
<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.01.002.x>

DOI:

<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.01.002.x>

ÖZ

Meşrutiyet Dönemi düşünürlerinden biri olan Ziya Gökalp, Türk düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşamış ve fikirleri ile modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Gökalp, hem Milli Mücadele Dönemi'nde hem de Cumhuriyet'in ilan sürecinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yer almıştır. Bu süreçte Türk ulusal kimliğini incelemeye çalışmıştır. Ziya Gökalp, 1922'de *Küçük Mecmua*'yı çıkarmıştır. Gökalp'in bu dergideki tarih, toplumsal dayanışma, çağdaşlaşma ve antiemperyalizm gibi düşünceleri Türk ulusal kimliğinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Çalışmanın amacı Ziya Gökalp'in fikirlerini kaleme aldığı *Küçük Mecmua*'da çizdiği Türk ulusal kimliği perspektifini incelemektir. Ayrıca Ziya Gökalp'in düşüncelerini oluşturan siyasi ve askeri süreci değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Türk Ulusal Kimliği, Modern Türkiye

¹ Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Dr. Arş. Gör. yasin.ercilsin@igdir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2090-4237

ABSTRACT

Ziya Gökalp, one of the thinkers of the Constitutional Monarchy Period, has an important place in the history of Turkish thought. Ziya Gökalp lived in the last period of the Ottoman Empire and pioneered the establishment of the modern Republic of Turkey with his ideas. Gökalp, took part in the Turkish Grand National Assembly both during the War of Independence and the declaration of the Republic. During this period, he tried to examine Turkish national identity. Ziya Gökalp published *Küçük Mecmua* in 1922. Gökalp's ideas in this magazine, such as history, social solidarity, modernization and anti-imperialism, contributed to the formation of the Turkish national identity. The aim of the study is to examine the *Küçük Mecmua* Magazine, where Ziya Gökalp wrote his ideas. It also aims to evaluate the political and military process that formed Ziya Gökalp's thoughts.

Keywords: Ziya Gökalp, Turkish National Identity, Modern Türkiye

Extended Abstract

Ziya Gökalp has an important place in the history of Turkish thought. Ziya Gökalp, whose ideas developed during the reign of Sultan Abdulhamid, continued his work during the Balkan Wars, the First World War and the War of Independence. Gökalp, who pioneered the construction of modern Turkey with his ideas, was also one of the ideologists of the Committee of Union and Progress. Ziya Gökalp fought against Sultan Abdulhamid for the re-declaration of the Constitutional Monarchy. He was detained in Taşkışla Prison during his student years in Istanbul. He then attempted suicide in his hometown, Diyarbakır, but did not die. Ziya Gökalp committed suicide due to depression. He has a good command of Arabic, Persian and French. For this reason, he was able to obtain enough information to analyze the period in which he lived.

Ziya Gökalp, who attended the Union and Progress Congress held in Thessaloniki after the declaration of the Constitutional Monarchy in 1908, gained an important place. At this time, he had the opportunity to evaluate the social solidarity of Emile Durkheim, whose ideas he was influenced by. Many ideas emerged in Thessalonica. Ziya Gökalp had the opportunity to follow the Greeks, Bulgarians, Macedonians and Serbs who were rapidly gaining their national identity in the Balkans.

Ziya Gökalp wrote influential articles in *Genç Kalemler* Magazine. *Genç Kalemler* Magazine, with its writers such as Ömer Seyfettin and Ali Canip, became the communication source of the Committee of Union and Progress. The Balkan Wars took place between 1912 and 1913. The intellectuals and officers of the Ottoman Empire were greatly influenced by the Balkan Wars. Especially the struggles of Bulgarian, Greek and Macedonian gangs in the Balkans influenced Ottoman intellectuals intellectually. The intellectuals of the Ottoman Empire, which lost the Balkans after ethnic-based wars, began to turn to national identity politics. Ziya Gökalp also came to Istanbul after the loss of the city of Thessaloniki. He took part in organizations such as *Türk Ocağı*, *Türk Yurdu*, *Halka Doğru* Magazine.

Ziya Gökalp and other Ottoman intellectuals, who prioritized the idea of Turkish National Identity after the Balkan Wars, saw that political and military policies that included the understanding of the ummah did not work in the First World War. Thanks to the Committee of Union and Progress, which took over the administration of the country completely during the First World War, Gökalp found an environment to express his ideas comfortably. Following the First World War, the Armistice

of Mudros was signed in 1918. After this ceasefire agreement that stopped the war, the imperialist states began to occupy Anatolia and other Ottoman Empire lands.

Mustafa Kemal Pasha and his officers, who organized congresses in Anatolia, started resistance against the occupation forces together with the people. Ziya Gökalp, who was in Istanbul during the occupation period, was arrested by the British occupation forces. Ziya Gökalp, who was taken to Malta along with Ottoman intellectuals and soldiers arrested by British troops in 1920, was detained there. Ziya Gökalp, who came to Istanbul in 1922, later went to Ankara and participated in the War of Independence. Ziya Gökalp, who wrote articles for *Yeniğün* Newspaper in Ankara for a while, went to Diyarbakır and published *Küçük Mecmua* Magazine.

Küçük Mecmua Magazine contains Ziya Gökalp's ideas during the War of Independence. Ziya Gökalp examines the principles of Turkish national identity thought in his articles in *Küçük Mecmua* Magazine. According to Ziya Gökalp, the understanding of Turkish national identity is built on four basic concepts. These concepts are history, social solidarity, modernization and anti-imperialism. The aim of the study is to examine Ziya Gökalp's articles in *Küçük Mecmua* Magazine. It also aims to evaluate the principles of Turkish national identity thought in Gökalp's writings.

Giriş

Türk tarihinde iz bırakmış en önemli düşünürlerden biri olan Ziya Gökalp, 1876 yılında Diyarbakır'da dünyaya geldi. "Mehmet Ziya" adıyla tanınan Gökalp, öğrencilik yıllarına mahalle mektebinde başladı. 1886 yılında "Mektebi Rüştüye-i Askeriyye'ye" kaydoldu (Gürsoy, Çapçioğlu, 2006, s. 89). Askeri okulda Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde gizli yürütülen "hürriyetçi" örgütlenmeler ile tanıştı. Gökalp'in düşünce dünyasını değiştirip dönüştürecek fikirler de bu süreçte ortaya çıkmaya başladı. Arapça, Farsça ve Fransızca eğitimi alan Gökalp, İdadi Mektebi'nin ardından İstanbul'da devam ettiği Baytar Mektebinde Sultan II. Abdülhamid idaresine karşı yapılan gruplar ile olan yakınlığı nedeniyle bir yıl boyunca Taşkılla Cezaevi'nde tutuldu. Bir yıllık cezasını tamamlamasının ardından Diyarbakır'a gönderildi ve polis gözetiminde yaşamına devam etti (Şapolyo, 1943, s. 41). 1895'de Diyarbakır'da bulunduğu sırada intihar girişiminde bulundu. İntihar girişimi sırasında kullandığı silahın mermisi kafasında kaldı ve ömrünün sonuna kadar bu şekilde yaşadı. İntiharın nedeni konusundaki en çarpıcı tespit ise Hilmi Ziya Ülken'e aitti. Ülken'e (2013) göre Gökalp'in intihar girişiminin sebebi "Doğu" ile "Batı" arasında yaşadığı "felsefi buhran" idi (Ülken, 2013, ss. 440-443).

Diyarbakır'da Peyman gazetesinde yazılar yazan Gökalp'in, 1908 yılında Meşrutiyetin yeniden ilanı ile birlikte fikirlerini daha geniş kitlelere anlatıp yazabileceği özgürlük ortamı doğdu. (Demircioğlu, 2019, ss. 83-90). Nitekim 1908 yılında Osmanlı Mebusan Meclisi açılmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti de Meclis'te yerini almıştı. Ancak İttihat ve Terakki'nin "cemiyet mi" yoksa "fırka" olarak mı yoluna devam edeceği konusu 1909 Selanik Kongresi'nde tartışmaya açıldı (Tevetoğlu, 1989, s. 616). Ziya Gökalp de Cemiyetin Selanik Kongresi'ne katıldı. Kongrenin akabinde Türk düşünce hayatındaki önemli kilometre taşlarından biri olan "Genç Kalemler" dergisinin çıkmasına katkı sağladı. Gökalp, Ali Canip (Yöntem) ve Ömer Seyfettin gibi yazarların desteği ile 1910 yılında yayın hayatına başlayan dergi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli yayın organlarından biri haline geldi (Genç Kalemler, 1910, s. 1) Bu süre zarfında Ziya Gökalp Cemiyetin Merkez-i Umumi Üyeliğine kadar yükseldi (Odabaşı, 2006, s. 234). Milli kimlik düşüncesinin ön planda olduğu, ulus kültürüne hizmet edecek yayınlar yapan *Genç Kalemler* dergisi,

1912’de Balkan Savaşlarının ardından Selanik’in kaybedilmesi ile yayın hayatına devam edemedi. Ziya Gökalp de Selanik’ten İstanbul’a dönmüş oldu (Olgun, 1976, s. 11).

Balkan Savaşlarının sonuçları İttihat Terakki’nin uyguladığı politikaları radikalleştirdi. Bu radikalleşme ve değişim süreci Gökalp ile birlikte Türk aydınının zihin dünyasını da değiştirdi. Kânûn-ı Esâsî’den hareketle inşa edilmeye çalışılan Osmanlı vatandaşlığının yerini milli kimlik düşüncesi almaya başladı. Zira Balkanlarda Yunan, Sırp ve Bulgar kimliği ile harmanlanmış Slav milliyetçiliği ile karşılaşan Türk aydın ve subayları, bir taraftan da Büyük Makedonya hayali ile mücadele eden çetelerin mücadelesine tanık olmuş ve etkilenmişlerdi (Karpaz, 2021, ss. 142-146). Balkanlar ve İstanbul’daki Türk aydınlarının yanı sıra Çarlık Rusya’dan gelen Yusuf Akçura, Ahmet Ağayef (Ağaoğlu) gibi aydınlar da Ziya Gökalp çizgisinde çalışmalar yapmaktaydılar. Türk Derneği, *Türk Yurdu* dergisi, *Halka Doğru* dergisi, Türk Ocağı gibi oluşumların etrafında Ziya Gökalp ve diğer Türk aydınları da fikirlerini duyurma ve geliştirme fırsatı buldular (Duru, 2017, s. 17).

Türk aydınları ve Gökalp’in fikirlerini etkileyen olaylardan biri de Birinci Dünya Savaşı idi. Nitekim Birinci Dünya Savaşından sonra Arap coğrafyasından çekilen Osmanlı İmparatorluğu Halifeliğın gücünü etkin bir şekilde kullanamadı ve “ümmet” ideolojisi akamete uğradı (Karpaz, 2021, s. 31; Ahmad, 2017, s. 90). Tüm bu sürecin sonunda 1919’da Anadolu’da işgallere karşı başlayan direniş ve Milli Mücadele sürecinin sonucu olarak, milli olgular üzerine inşa edilecek yeni bir devlet sisteminin temelleri atıldı. Milli Mücadeleye destek veren Ziya Gökalp, 1920’de İngilizlerin İstanbul’u işgali sırasında tutuklanarak Malta’ya sürgün edildi (Akça & Akça, 2022, s. 309). İki yıllık sürgün hayatının ardından Ankara’ya döndü. Gökalp, Haziran 1922’de Diyarbakır’da *Küçük Mecmua’yı* çıkarmaya başladı. Otuz üç sayı çıkan *Küçük Mecmua*, Mart 1923’te yayın hayatına veda etti (Duymaz, 2018, s. 11). 1923’te Meclise Diyarbakır Mebusu olarak katılan Gökalp, 1924 yılında vefat etti (Aydoğan, 2007, s. 182).

1. Tarihin İnşası: “Milletimizin Tarihi Nerden Başlar”

Milli Mücadelenin neticelendiği, Saltanat’ın kaldırılarak Cumhuriyet’e giden yolun açıldığı süreçte Gökalp, Diyarbakır’da *Küçük Mecmua’yı* çıkarmaya başladı. Ziya Gökalp *Küçük Mecmua’da* Türk tarihi ve kültürü ile ilgili birçok yazı kaleme aldı. Milli kimliğin inşa edilme sürecindeki esaslardan biri olarak milli tarih anlayışını görmekteydi. Nitekim Gökalp, Kasım 1922 tarihli “*Tarih: Milletimizin Tarihi Nereden Başlar?*” başlıklı yazısında Anadolu Türkleri ve diğer Türk topluluklarının tarihini ele almaktaydı. Anadolu Türklerinin kökeninin Oğuzlara dayandığını, Oğuzlara da Timur Döneminde “*Çitak*” denildiğini aktarmaktaydı. Bu tabirin de “*serhat ahalisi*” anlamına geldiğini vurgulamaktaydı (Gökalp, 13 Kasım 1922).

Gökalp, Türk tarihini bir bütün olarak ele almakta, Türk tarihini sadece Anadolu ile sınırlı tutmamaktaydı. Anadolu’ya gelen Türklerin Göktürk ve Kırgız olmadığını, kökenlerinin Oğuzlara dayandığını altını çizmekteydi. Anadolu’ya gelen Oğuz Türklerinin de “*Talaz*” urganına mensup olduğunu ifade etmekteydi (Gökalp, 13 Kasım 1922). Millet kimliğinin oluşmasındaki en önemli dayanak noktası olarak tarih ve kültürü gören Gökalp, “*Tarih ve Kavmiyat*” adlı makalesinde etnografya üzerinde durmaktaydı. Kültür bilimi olarak etnografya sayesinde önemli veriler elde edildiğini belirterek, etnografyanın kaynaklarını sekiz maddede izah etmekteydi. Gökalp, şarkılar, destanlar, masallar, bilmeceler, atasözü, örf, adet gibi kültür unsurlarının etnografya besleyerek millet kavramının ortak öğelerinin gün yüzüne çıkardığını vurgulamaktaydı (Gökalp, 25 Eylül 1922; Gökalp, 4 Eylül 1922).

Gökalp, milletin tarih ve kültür kaynakları arasında yazılı vesikalar ve tanıkları göstermekteydi. “*Vakanüvis*” ve “*vaka*” ilişkisini değerlendiren Gökalp, tarihi olayın kayda geçirilmesi ve daha sonraki dönemlere kaynaklık etmesinin milli tarih anlayışının geliştirilmesine sağladığı katkı üzerinde durmaktaydı. Tarihin geçmiş ile gelecek arasındaki kurduğu ilişkiyi vesikalara dayanarak sunduğunu, abide ve layihaların her birinin milli tarih inşasına dayanak oluşturduğunu savunmaktaydı (Gökalp, 18 Eylül 1922; Gökalp, 11 Eylül 1922; Gökalp, 28 Ağustos, 1922).

Gökalp, tarih anlayışını Émile Durkheim’e göre sınıflandırmaktaydı. “*Milli tarih*” ve “*objektif tarih*” olarak tarihi iki aşamaya ayırdığını belirtmekteydi. Objektif tarih anlayışının kronolojik şekilde işlenen tarihi olayları neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde ele aldığı, milli tarih anlayışının ise sadece kendi toplumunun şanlı maceralarını pedagojik şekilde sunduğunun altını çizmekteydi (Gökalp, 14 Ağustos 1922; Beyhan, 2006, s. 52).

2. Toplumsal Dayanışma “*Tesanütçülük*”

19. yüzyıl Avrupa’sında sıklıkla kullanılan “*solidarizm*” kavramı, II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı aydınları arasında da tartışılmaktaydı. Emile Durkheim’in etkisi ile “*solidarizm*” kavramı Ziya Gökalp tarafından da kullanılmaktaydı. “*Tesanütçülük*” olarak değerlendirilen dayanışmaya dayalı toplumsal anlayış yaygın bir etki uyandırdı (Eser, Yüksel, 2012, s. 187; Toprak, 1977, s. 92; Gökalp, 23 Ekim 1922, Karakaş, 2008, ss. 445-446). Ziya Gökalp’in *Küçük Mecmua* yazılarında da bu etkiyi görmek mümkündür. Nitekim “*Türkler ve Kürtler*” başlıklı yazısında Milli Misakın etnografik bir sınır çizdiğini, bu sınırlar içindeki Türk ve Kürtlerin ayrılmaz birer toplumsal uzuv olduklarını vurgulamaktaydı. Gökalp, Musul ile Bağdat gibi birçok bölgede meskûn bulunan Türk ve Kürtlerin Anadolu’daki Milli Misakın içindeki toplumun birer parçası olduklarını belirtmekteydi. Gökalp, aşiretlerin birbirine zarar verdiğini ancak Meşrutiyetten beri aşiretler tarafından devlet otoritesinin bir zarar görmediğini ifade etmekteydi. Türk ve Kürtlerin Sultan Alpaslan, Yavuz Sultan Selim dönemlerinden beri birlikte hareket ettiğinin altını çizmekteydi. Kürtlerin aşiret kültürünü benimsemelerinden dolayı birtakım medeni kusurların ortaya çıktığını ancak Türkler için de benzer örnekler verilebileceğini belirtmekteydi (Gökalp, 6 Haziran 1922). Gökalp’in bu değerlendirmeleri yaptığı tarihlerde Musul Sorunu henüz neticeye bağlanmamıştı. Bu nedenle Diyarbakır’da bulunan Gökalp, sıcaklığını koruyan süreç üzerine bu değerlendirmeleri yapmaktaydı (Coşar, Demirci, 2004, ss. 43-59).

İdare şekilleri üzerinde de duran Gökalp, Ferdi Hükümet ve İctimai (Halk) Hükümet sistemlerini de değerlendirmekteydi. Gökalp’a göre Meşrutiyet sisteminin üç yönetim biçimi vardı. Gökalp’e göre Saltanat-ı meşrute, hükümdarın hükümeti belirlediği ve gerektiğinde azledebildiği bir sistemdir. Parlamentarizm de ise yasama ve yürütme birbirinden ayrıdır. Kabine reisi bakanlarını kendileri belirler. Sistem-i reprezantatif de ise kabineyi hükümet reisi belirler, yasama ve yürütme kuvvetleri tamamen ayrılmıştır. Gökalp, meşrutiyet ve saltanat sistemlerinin Avrupa ve Amerika’da Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra terk edildiğini belirtmekteydi. Gökalp, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) halkın ruhundan aldığı gücü yansıttığını, Avrupa’daki ferdi hükümet sisteminden farklı olarak cemiyet esasına göre yapılan TBMM’nin sosyolojik esaslara göre halkın temsiline en uygun sistem olduğunu savunmaktaydı. Gökalp, Bolşeviklerin sınıf esasına dayanan sisteminin de Türk toplum yapısına uygun olmadığını, siyasi sahada Bolşevikler ile irtibat kurulabileceğini ancak aynı yönetim sisteminin benimsenmesinin mümkün olmayacağını vurgulamaktaydı (Gökalp, 27 Kasım 1922; Gökalp, 4 Aralık 1922).

Mesleki temsil anlayışını savunan Gökalp, Durkheim'in meslek anlayışı ile eski Türk adet ve ananelerini bağdaştırmaya çalışmaktaydı. Ahilik sistemi ve devamındaki Osmanlı loncaları gibi mesleki dayanışmayı temel almaktaydı (Parla, 2018, s. 110). İttihat ve Terakki'nin ideologlarından olan Gökalp ile Kör Ali İhsan Bey ve esnaf teşkilatlanmaları üzerinde fazlası ile etkisi bulunan Kara Kemal Bey, bu anlayışın temsilcileri arasında yer alıyorlardı. Milli Mücadele döneminde ise Muhittin (Birgen) Bey ve Yunus Nadi mesleki temsili gündemde tutmaktaydılar (Gökçe, 2023, ss. 86-97; Ülker 2023, s. 130; Tunçay, 2009, ss. 372-372).

Ziya Gökalp'in mesleki temsil sistemine göre ülkeyi idaresi üç aşamada teşkil edilmeliydi. Liva kendini idare edecek mebuslarını seçer ve il meclislerini oluştururlar. Genel meclise tabi olan mebuslar ise intihap edilerek meclise gönderilir ve bütün milletin temsilcisi olarak meclis içtimalarına katılırlar. Mesleki temsilin en önemli aşamasında ise meslek mebusları yer alır. Mühendis, esnaf, çiftçi, tüccar, zanaatkâr gibi birçok mesleğe temsil hakkı tanınmaktaydı (Gökalp, 11 Aralık 1922).

3. Asrileşme (Çağdaşlaşma)

Dil, iktisadiyat gibi sahalarda asrileşmeyi savunan Gökalp, bilim temelli metodunu felsefe ile desteklemektedir. Nitekim *Küçük Mecmua* yazılarında dil revizyonundan bahseden Gökalp, "yeni lisanın" ari bir dil haline getirilerek sadeleştirilmesi tezini savunmaktaydı. Yeni Türkçede fazla unsurların temizlenmesinin dilin menfi gayesine uygun olduğunu belirtmekteydi. Türkçedeki fazla kelimeler ile birlikte fazla edatların da temizlenmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Ancak bazı Arapça veya Farsça kelimelerin dilin asli unsuru haline geldiğinin, bu nedenle dildeki her yabancı kelimenin atılmasının da birtakım ifade sorunları ortaya çıkarabileceğinin altını çizmekteydi. Gökalp, yeni lisanın islah edilmesi gerektiğinin yanı sıra yeni kelimelere de ihtiyaç olduğunu vurgulamaktaydı (Gökalp, 20 Kasım 1922; Gökalp, 18 Eylül 1922; Gökalp, 2 Ekim 1922; Gökalp, 1 Ocak 1923).

Gökalp, asri milletler arasına katılabilmek için Türklerin de muhakkak yapması gereken bazı şartlar olduğunu savunmaktaydı. Milletlerin düşünce dünyasını felsefe ve ilime dayandırdığı, milletlerin duygusuna din ve sanatın hitap ettiği, iradenin ise siyaset ve iktisadiyat ile şekillendiğini belirtmekteydi. Gökalp, asri (çağdaş) milletlerin pozitif ilimler ile düşünmeyi başarabildiğini, felsefeyi de kullanarak sezgi gücünü artırabildiğini ifade etmekteydi. Çağdaş bir milletin düşünme yetisini ön planda tutması gerektiğinin, bunun için de mutlaka müspet ilimleri kullanması gerektiğinin altını çizmekteydi. Zira ilimin her olayın sebep ve sonucu analiz etme kabiliyetini geliştirdiğini, Avrupa ve Amerika sistemlerinin bu şekilde dünyaya hâkim olacak kabiliyet üretebildiğini belirtmekteydi. İlime dayanarak inşa edilen hükümetin hem halk hem de ilim hükümeti olduğunu kaydetmekteydi (Gökalp, 12 Haziran 1922).

Gökalp, Osmanlı Enderun Mekteplerinde yetişen aydınların halktan uzakta kaldığını, üretilen eserlerin de halk tarafından anlaşılamadığını, Tanzimat okullarında eğitim gören aydınların da saksıda yetişen çiçekler gibi kırlardan uzakta büyüdüğünü ifade etmekteydi. Tanzimat aydınlarının bütün fikirlerini hariçten aldığına, feyizli ve bereketli ülke topraklarından habersiz bir zihniyet türediğine dikkat çekmekteydi. Ancak Tanzimat'tan sonra "milli hars" adını verdiği toplumun din, ahlak ve sanat gibi bütün değerleri himaye eden milli aydınların ortaya çıktığını vurgulamaktaydı (Gökalp, 19 Haziran 1922).

Gökalp, milletin hem maddi ve hem de manevi ihtiyaçlarının olduğunu belirtmekteydi. Din, ahlak, sanat ve lisan gibi manevi ihtiyaçlar kadar iktisadiyat gibi maddi ihtiyaçların da toplumun gereksinimleri arasında yer aldığını ifade etmekteydi. Bir ülkede iktisadi hayat ne kadar yüksek ise iş

bölümünün de o kadar derin ve güçlü olacağına altını çizmekteydi. Zira Gökalp'in üzerinde durduğu mesleki temsilin de temeli iktisadi iş bölümüne dayanmaktaydı. Bu nedenle ictimai (toplumsal) çalışmaların güçlü bir ekonomik zemin üzerine inşa edilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Milli mefkûreyi inşa edecek aydınların yetişmemesini iktisadi yetersizliğe bağlayan Gökalp; Namık Kemal, Tevfik Fikret ve Şinasi gibi ilim sahasında kendini gösteren aydınların ya memuriyet hayatının getirdiği ekonomik güce dayandığını ya da toplumun ekonomik düzeyinin üstünde yaşam sürenlerin uğraş sahası olduğunu belirtmekteydi. Bireylere bağlı ilim çabasının toplumun ihtiyaçlarına cevap vermekte yetersiz kaldığını, cemiyet ruhu ile inşa edilecek ilim hayatının toplumun asrileştirilmesini hızlandırılacağını ifade etmekteydi (Gökalp, 17 Temmuz 1922).

Gökalp, milleti ortak duygu, ideal ve sözleşmeler yani misaklar etrafında toplanan dayanışmacı bir zümre olarak tanımlamaktaydı. Misaksız ve hedefsiz toplumun şuursuzlaştığını, hakiki bir millet gibi yaşamının ancak bilinçli hedefler ve idealler ile yaşanabileceğini belirtmekteydi. Anadolu'daki Yunan işgaline karşı milli misak uğruna verilen mücadelenin halkın bilinç düzeyini yükselttiğini, şuursuz toplumsal katmanların şuurlu bir zümreye dönüştürdüğünü ifade etmekteydi. Sulh dönemlerinde toplumun hedefsiz kalmayacağını, eninde sonunda yeni bir mefkûrenin ortaya çıkarak milleti etrafında toplayacağını savunmaktaydı (Gökalp, 18 Eylül 1922).

4. Anti Emperyalizm

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalandığı ve işgal edildiği sürece tanıklık eden Gökalp, milli kimlik düşüncesinde memleketçilik ve milliyetçiliği ön plan çıkarmaktaydı. Gökalp, antiemperyalist düşünceyi milliyetçiliğin asli unsuru olarak kabul etmekteydi. Garp meselesini iki farklı perspektiften değerlendiren Gökalp, Garb'ın siyasi ve medeni fikirlerini birbirinden ayırmak gerektiğini belirtmekteydi. Garb'a karşı aldanmanın en büyük sebebini ilim ve bilgiye duyulan saygının yanlış yorumlanması olarak açıklamaktaydı. Garp medeniyetinin çok donanımlı filozof, şair ve âlimlerinin olduğunu; bunların eserlerine ve hayatına vakıf olduktan sonra saygı göstermemenin mümkün olmayacağını vurgulamaktaydı. Ancak Avrupalı diplomat, asker gibi siyasi işler ile meşgul olan kişilere aynı anlamı yüklememek gerektiğini ifade etmekteydi. Avrupalı düşünürlerin medeni çerçevede çalışmalar yaptıklarını fakat Avrupalı asker ve diplomatların kendi dışındaki bütün kavimlere karşı düşman nazarı ile baktığını kaydetmekteydi (Gökalp, 4 Aralık 1922).

Dini açıdan da Garp medeniyetini değerlendiren Gökalp, Avrupa'da yaygın olan Hristiyanlığın tekeli bir din olduğunu vurgulayarak, kendi dışındaki diğer dinleri kendi için tehlike gördüğünü; bu nedenle de İslam'ı temel düşmanlarından biri olarak gördüğünü belirtmekteydi. Hristiyanlığın İslam'a diğer dinlerden daha da düşmanca yaklaştığını, yüzyıllardan beri Haçlı akınları ile İslam'a saldırdığını ifade etmekteydi (Gökalp, 4 Aralık 1922).

Gökalp, Hristiyanlığın Avrupa devletlerinin emperyal gücünü zinde tuttuğunu ve mefkûrelerini bu çerçevede inşa ettiklerini ifade etmekteydi. Örnek olarak ise yüzyıllardır Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşan Çarlık Rusya'yı göstermekteydi. Çarlık Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak ve yıkmak amacıyla mücadele ettiğini ancak Bolşevik Devrimi'nin ardından din eksenli idareyi reddeden Bolşeviklerin Türkiye'ye dost olduğunu kaydetmekteydi (Gökalp, 11 Aralık 1922).

Avrupa'nın sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan hammadde ihtiyacını kendi toprakları dışından tedarik etme amacıyla olduğunu, köylü ve işçi sınıfının en alt tabakada yer aldığı sömürüye dayalı

sistemini işletmeye çalıştığını vurgulamaktaydı. Müstemleke olarak kullandıkları topraklarda sömürdüğü insanları köle olarak telakki ettiklerini belirtmekteydi. Kapitalist Avrupa'nın kendinden daha zayıf gördükleri milletleri yok etme pahasına sömürdüğünü, Birinci Dünya Savaşı'nda da Yunanlıları Anadolu'ya gönderen kapitalistlerin başarılı olamadığını vurgulamaktaydı (Gökalp, 18 Aralık 1922).

İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Hindistan ve Mısır gibi bir müstemleke yapmak istediğini belirten Gökalp, İngilizlerin ana hedefleri arasında Türkiye'den Türkistan ve Hindistan'a kadar uzanan İslam coğrafyasını esir etmenin olduğunun altını çizmekteydi. Anadolu'da sadece ziraata dayalı üretimin süregeldiğini ancak sanayinin gelişimi için kapitalist sermayeyi makul gören bazı kişilerin hataya düştüklerini savunarak, asıl meselenin ilim ve fende asri bir cemiyet olmak olduğunu ifade etmekteydi (Gökalp, 18 Aralık 1922).

Sonuç ve Değerlendirme

Gökalp, Sultan II. Abdülhamid Döneminde yetişmiş bir Meşrutiyet aydınıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardan koptuğu süreci yakından takip eden Gökalp, İttihatçılar ile birlikte hareket etti. İttihatçıların en güçlü ideologlarından biri haline geldi. Selanik'te yayın hayatına başlayan *Genç Kalemler* dergisi, Gökalp'in fikirlerini olgunlaştırdığı bir süreci içermekteydi. Ancak Balkan Savaşları'nın ardından Selanik'in kaybedilmesi İmparatorluğun idareci ve subayları kadar aydınlarının da bütün fikirlerini ve halet-i ruhiyelerini derinden etkiledi. Bütün Abdülhamid muhalifleri Kanun-i Esasi'nin yeniden hayata geçirilmesi gerektiğini savunmakta ve bütün anasının bir arada yaşam ilkesi etrafında birleşmekteydiler. Ancak Meşrutiyetin yeniden ilanının ardından 1908'den 1913 yılı sonuna kadar geçen süre zarfında Gökalp ve Türkçü aydınlar daha milliyetçi fikirlere sahip olmaya başladılar. Zira Bulgar, Rum, Sırp ve Makedon milliyetçilerini ve mücadelelerini bizzat tanımışlardı.

Balkanlardaki çalkantılı çete savaşları ve ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki geri çekilişine tanıklık eden Gökalp'in de öncülükleri arasında yer aldığı Türk Ocağı, *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* dergileri etrafında toplanan aydınlar, modern Türkiye'nin temellerini oluşturacak düşünceleri inşa ettiler. Dayanışmacı (Tesanütçü) bir anlayışı benimseyen Gökalp de halkçı ve milliyetçi düşüncelerini daha da ileri noktaya taşıdı. Halk temelli meslek grupları etrafında sınıfsız bir toplum anlayışını savunmaya başladı.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde ise savaşın bütün gücüyle yıpratarak parçaladığı İmparatorluk işgal edildi. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, emperyalist devletlerin Osmanlı topraklarını işgaline zemin hazırladı. Anadolu'daki kongreler süreci ve milli örgütlenmelerin ardından Meclis-i Mebusan yeniden açıldı. Ancak 16 Mart 1920'de İstanbul, emperyalist güçler tarafından işgal edildi. Yüzden fazla Osmanlı aydın, siyasetçi ve askeri tutuklanarak Malta'ya götürüldü. Ziya Gökalp de bu süreçte Malta'da tutuklu kaldı. 1922'de yeniden Anadolu'ya döndü ve Milli Mücadeleyi destekledi. Esaret altında kalan Gökalp'in antiemperyalist fikirleri daha da sertleşti.

Gökalp, Anadolu'ya döndüğünde Milli Mücadele son evresine doğru ilerlemekteydi. *Küçük Mecmua'yı* çıkardığı yıllar olan 1922 ile 1923'te yazdığı yazılar dönemin ruhunu yansıtmaktaydı. Nitekim Gökalp, Musul meselesinin henüz Türkiye aleyhine neticelenmediği süreçte Diyarbakır'da çıkardığı *Küçük Mecmua'da* bölgeyi Misak-ı Milli sınırları içinde sayarak değerlendirme yapmaktaydı.

Gökalp, *Küçük Mecmua* yazılarından ulus-kimlik düşüncesinin esaslarını dört ana başlık etrafında işlemekteydi. Birincisi, ulusun tarihini sınırları ile birlikte ortaya çıkarmak ve birliktelik

ruhunun köklerine ulaşmaktı. İkincisi, toplumsal yapıyı işlevsel hale getirerek, toplumu değiştirip ve dönüştürecek mesleki temsilin esaslarını ortaya koymaktaydı. Gökalp'in ulus-kimlik düşüncesinde yer alan üçüncü aşama ise asrileşme (çağdaşlaşma) idi. Toplumun ilerleme kaydetmesi için bir hedefinin olması gerektiğini, bu hedefin de ilim, fen ve iktisatta sürekli gelişme kaydetmek olduğunu altını çizmekteydi. Asrileşmek için toplumun sürekli devinim içinde olması gerektiğini belirtmekteydi. Gökalp'in ulus kimlik düşüncesindeki son aşama ise çağdaşlaşırken medeniyetin ortaya çıkardığı ilim ve fenni elde etmek ancak Garbın askeri ve diplomatik sahadaki düşmanlığına karşı koymaktaydı.

Cumhuriyet'in ilk yılı olan 1923'te Meclis'e Diyarbakır Mebusu olarak katılan Gökalp, Cumhuriyetin rehberi niteliğindeki *Türkçülüğün Esasları* kitabını da bu yıllarda kaleme aldı. 25 Ekim 1924'te vefat eden Gökalp, Cumhuriyet'in sadece bir yılını gördü. Ancak Cumhuriyet Türkiye'si Gökalp'in fikirleri etrafında devrimlerini gerçekleştirdi.

Kaynakça

- Aydoğan, E. (2010). Ziya Gökalp'ın ölümünün Türk kamuoyu ve basındaki yansımaları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 177-190.
- Ahmad, F. (2017). *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akça, B. & Akça, S. (2022) Malta sürgünleri arasında bir divan-ı muhasebat mümeyyizi: Macit Bey. *Belgi Dergisi*, 24, 301-18.
- Beyhan, M. (2012). Ziya Gökalp'ın tarih anlayışı ve Türk Medeniyeti Tarihi adlı eseri. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(13), 47-61.
- Çoşar, N., & Demirci, S. (2004). The Mosul question and the Turkish Republic: Before and after the frontier treaty, 1926. *The Turkish Yearbook of International Relations* (35), 43-59.
- Duru, K. N. (2017). *İttihat ve Terakki hatıralarım*. Altınordu Yayınları.
- Demircioğlu, Z. (2019). *Türkiye'de siyaset ve düşünce çevreleri ilişkisi bağlamında sosyolojik düşüncenin oluşumu ve Ziya Gökalp*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Duymaz, A. (2018). *Ziya Gökalp: Küçük Mecmua yazıları*, Ötüken Yayınları.
- Eser, B. & Yüksel H. (2012). Korporatizm, faşizm ve solidarizm kavramları ekseninde erken dönem cumhuriyet siyasası üzerine bir inceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8 (16), 181-200.
- Gökalp, Z. (1922). Milletimizin Tarihi Nereden Başlar? *Küçük Mecmua*, 13 Kasım 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Yeni Türkçenin Menfi ve Müspet Gayeleri, *Küçük Mecmua*, 20 Kasım 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Garp Meselesi I, 4 Kanun-u Evvel/Aralık 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Tarih ve Kavmiyat. *Küçük Mecmua*, 3 Sefer 1341. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Vesikalar. *Küçük Mecmua*, 18 Eylül 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Fransız Sosyolojisi ve Emile Durkheim. *Küçük Mecmua*, 23 Ekim 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Türkler ve Kürtler. *Küçük Mecmua*, 6 Haziran 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Tekâmül Mefkûresi, *Küçük Mecmua*, 18 Eylül 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Yeni Türkçenin Menfi ve Müspet Gayeleri, *Küçük Mecmua*, 20 Kasım 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Fikriyat ve Mefkureviyat, *Küçük Mecmua*, 18 Eylül 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Fikircilik, Mefkûrecilik, *Küçük Mecmua*, 2 Ekim 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1923). Hakikat ve Şeniyet, *Küçük Mecmua*, 1 Ocak 1339. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Abideler. *Küçük Mecmua*, 11 Eylül 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Ananeler. *Küçük Mecmua*, 4 Eylül 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Tarih İlim Mi, Yoksa Sanat mı? *Küçük Mecmua*, 14 Ağustos 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.

- Gökalp, Z. (1922). Ferdi Hükümet, İctimai Hükümet, *Küçük Mecmua*, 27 Kasım 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Şahitler, *Küçük Mecmua*, 28 Ağustos 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Hükümet ve Tahakküm, *Küçük Mecmua*, 4 Aralık 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Türk Meşrutiyetinin Tekâmülü, *Küçük Mecmua*, 11 Aralık 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Garp Meselesi III, *Küçük Mecmua*, 18 Aralık 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). İlme Doğru, *Küçük Mecmua*, 12 Haziran 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). Dehaya Doğru, *Küçük Mecmua*, 19 Haziran 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gökalp, Z. (1922). İktisada Doğru, *Küçük Mecmua*, 17 Temmuz 1338. Diyarbakır Hükümet Dairesi, Vilayat Matbaası.
- Gürsoy, Ş. & Çapcıoğlu, İ. (2006). Bir Türk düşünürü olarak Ziya Gökalp: Hayatı, kişiliği ve düşünce yapısı üzerine bir inceleme. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (2), 89-98.
- Genç Kalemler Dergisi. (1910). Numara 1.
- Gökçe, A. (2023) *İttihat ve Terakki'nin küçük efendisi Kara Kemal hayat ve milli iktisat mücadelesi*. Ötüken Neşriyat.
- Karpat, K. H. (2021). *Osmanlıdan günümüze kimlik ve ideoloji*. Timaş Yayınları.
- Karakaş, M. (2008). Ziya Gökalp'e yeniden bakmak: Literatür ve yeniden değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (11), 435-476.
- Odabaşı, İ. A. (2006). II Meşrutiyet dönemi fikir dergilerinden genç kalemler. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 5, 219-241.
- Olgun, İ. (2011). Türkiye'deki oluşumlar içerisinde Ziya Gökalp. *Journal of Sociological Studies*, (14), 1-16.
- Parla, T. (2018). *Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye'de korporatizm*. Metis Yayınları.
- Şapolyo, E. B. (1943). *Ziya Gökalp-İttihadı Terakki ve meşrutiyet tarihi*. İbrahim Berkalp Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (2013). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ülker, E. (2023). *Meşrutiyetten Cumhuriyet'e mesleki temsil ve Sol*. Yordam Kitap.
- Tevetoğlu, F.(1989). "Atatürk - İttihat ve Terakki". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5 (15), 613-24.
- Tunçay, M. (2009). *Türkiye'de sol akımlar 1908-1925* (Cilt 1). İletişim Yayınları.
- Toprak, Z. (1977). "II. Meşrutiyette solidarist düşünce: Halkçılık", *Toplum Bilim*, 1, 92-123.

Ekler

کوجوک مجموعه

آبونه شماره اولی
سهنگی : ۰۰۰
آبی آبی : ۲۰۰
غوروشدو

داره شامسی
داریک
مکومت داله سنده
ولایت مطیسی
تلفازیا : داریک
کوجوک مجموعه

۱۲ ۴۰
۱۹۲۲ - ۱۲۳۸

هفته ده برچیتار علمی ، ادبی ، سیاسی ، اقتصادی مجموعه در

۳۰ شوال سنه ۱۳۴۰ بازار ایرتسی ۲۶ حزران سنه ۱۳۳۸

مصاحبه :

اخلاقه و غشرو

دعا ، قیاسیه ، علمک نوقندور ،
داهیز و انما یوکلار دن آیه نلی کوروشلاردور .
زیرا ، هلی ، اسول واسطه یله یلیپیر .
هرکس چایشهرق آق چوق علم ساحی
اولیپیر . فقط ، دعا ، فخرک برموهه سیدو .

النساء نورمالی کورتق (علم) ، اوریشالی
یارمال (دعا) اولشیف کی ، ایدآل [مفکوردی]
طالبانلده (اخلاق) در . بواج هوتوی
ثروت ، قیاسیه اعتباریله ، مین و صراحت
سایه سنه کایدورلر .

کوجوک مجموعه

صاحب امتیاز و مدیر مسئول
ضیا کوله آلب

۲۰ - صانی ۱ - سنه
نخستنی ۱۰ قروشده

آبونه شماره اولی
سهنگی : ۰۰۰
آبی آبی : ۲۰۰
غوروشدو

اداره شامسی
داریک
مکومت داله سنده
ولایت مطیسی
تلفازیا : داریک
کوجوک مجموعه

۱۲ ۴۰
۱۹۲۲ - ۱۲۳۸

هفته ده برچیتار علمی ، ادبی ، سیاسی ، اقتصادی مجموعه در

۲۳ ربیع الاول سنه ۱۳۴۱ بازار ایرتسی ۲۳ تشرین اول سنه ۱۳۳۸

مصاحبه :

انکیز اخلاق

انکیزلر حقیقه نه قدار چوق یازی
یازیسه نه آزدور . چونکه ، انکیزمانتی
طایفلیق بوزدنق . هر مات چوق ضرور
چکشدور . دعا ، انکیزلری یا کایش
بیامه من-بییه ، بزم اوشرادیدیز ضرورلرک

سادی ، حسابی بوقدر .
انکیزلر ، پاشاس (وطنی اخلاق)
(بین المللی اخلاق) ده بوقلار قشلا ، پشتمش
کوتیرلر . انکیزلرده (وطنی اخلاق)
چوق نوقیدور . جهان حریتق پرازولر .

Ek 1: Küçük Mecmua'nın 26 Haziran 1922 ve 23 Ekim 1922 Tarihli Sayıları

Karnaval Kuramının Politik İzlekleriyle Kurgu Dışı Bir Metni İnceleme: Annie Ernaux'un Nobel Edebiyat Konuşması Örneği

Analyzing a Non-Fiction Text with the Political Implications of Carnival Theory: The Case of Annie Ernaux's Nobel Literature Speech

Nazif ÇİFTÇİ¹

Teorik Makale Theoretical Article

Geliş tarihi/Received:
24.01.2024

Son revizyon teslimi/Last revision
received:
19.04.2024

Kabul tarihi/Accepted:
27.04.2024

Yayın tarihi/Published:
28.05.2024

Atıf/Citation:

Çiftçi, N. (2024). Karnaval kuramının politik izlekleriyle kurgu dışı bir metni inceleme: Annie Ernaux'un Nobel edebiyat konuşması örneği *TAM Akademi Dergisi*, 3(1), 31-43.
<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.01.003.x>

DOI:

<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.01.003.x>

ÖZ

"İsyankâr yazı, şiddeti ve alayıyla, boyunduruk altındakilerin tavrını yansıtmaz mı?" Bu ifadeler 2022 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan Fransız yazar Annie Ernaux'un ödül töreni konuşmasında yer almaktadır. Ernaux bu konuşmasının tam metninde önemli politik açılımların yanında yazma ediminin (bir bütün olarak edebiyatın) kendine has dünyasının yıkıcı, isyankâr ve alaycı yönlerini de yansıtmaktadır. Bu çalışmada, bahse konu metnin söylediklerini somutlaştırmak adına Rus yazar ve düşünür Mihail Bahtin'in karnaval kuramının politik izlekleri dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmıştır. Karnaval ruhu gerek tarihsel arka planı gerekse Bahtin'in diyaloji, grotesk kişi/realizm/beden, heteroglossia, kronotop, çokseslilik, menippeia gibi kavramlarla zenginleştirmiş olduğu haliyle hem edebiyat kuramları açısından hem de politik izlekleri bakımından önemli bir yere sahiptir. Bahtin'in karnaval kuramıyla ortaya koyduğu ikili dünya yaşamı, Ernaux'un kurgu dışı bir metin olan ödül konuşmasında bulma gayretinde olunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karnaval, Mihail Bahtin, Annie Ernaux, Nobel, Politika

¹ Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, nzfcfc6321@gmail.com,
ORCID ID: 0009-0008-3615-6636

ABSTRACT

"Doesn't rebellious writing, with its violence and mockery, reflect the attitude of the subjugated?" These are the words of French writer Annie Ernaux, who was awarded the Nobel Prize in Literature in 2022. In the full text of this speech, Ernaux reflects important political insights and the subversive, rebellious and cynical aspects of the unique world of the act of writing (and literature as a whole). To concretize what the text in question says, an evaluation has been made by taking into account the political themes of the carnival theory of the Russian writer and thinker Mikhail Bahtin. The spirit of carnival has an important place both in terms of its historical background and in terms of literary theories and political themes, as Bahtin has enriched it with concepts such as dialogy, grotesque person/realism/body, heteroglossia, chronotope, polyphony, menippeia. In this study, an attempt has been made to find the place of Ernaux's prize speech, which is a non-fiction text, in the secondary world of Bahtin's carnival theory.

Keywords: Carnival, Bahtin, Ernaux, Nobel, Politics

Extended Abstract

This study aims to identify the traces of the dual world life (in the sense of the realization of the act of writing) created by Bahtin's carnival theory enriched with concepts such as dialogia, grotesque person/realism/body, heteroglossia, chronotope, polyphony, menippeia, and to determine the parallels of Ernaux's Nobel speech, which she presents as a non-fiction text. In this framework, carnival theory and concepts related to the theory are analyzed. At the same time, Ernaux's prize text is also scrutinized and evaluated in the context of theory. As a method, the application of carnival theory to literary texts was used. In this context, the theory of carnival, which is expanded and enriched with concepts that feed each other, puts a new world imagination against the world created by the presented hegemony, the world in question, with all its contradictions and incompatibilities, equates everyone in its own nature by destroying the statuses and sacrednesses, the language created in this equalization is unruly, vulgar, and helps to reveal the naked reality as it is related to the lower body and to eliminate the distances between everyone in this reality, It is concluded that the fact that this secondary world, which takes the city streets as its setting and takes place at important chronotopic threshold moments, envisages the questioning and reconstruction of the monotony of the flow of life, its monological state, and the given meanings of things, and that the world that Ernaux envisions creating through the act of writing, both in her literary texts and in her award speech, is precisely such a world. At the same time, it has been revealed that Ernaux's writing adventure in the text of her speech reveals the period she lived in with all its authoritarianism and inequalities. It has been seen that the dialogical and manippeaic effort against this unequal and hierarchical world opens the doors to the world created by the act of writing. It has been observed that we can sometimes enter through this door with a chronotopic threshold sentence, sometimes with a grotesque realist counter stance, sometimes with a polyphonic narrative. Just as in the world of carnival, the cynical, low-brow tone of language inverts the formal and the sublime. One of the important conclusions of this study is that just as the world created by the carnival spirit stood up against the church, the state and other hegemonic powers, Ernaux, with her award speech, has put forward the same task in the present.

Giriş

"Halk böcek sürüsü gibi kaynaşıyordu meydanda/Ve gülerken beni işaret ediyorlardı/Ve ben utanç ve korku içindeydim." Mihail Bahtin (1895-1975) Rableis ve Dünyası adlı kitabını Puşkin'in Boris Godunov oyunundan yaptığı bu alıntıyla bitirir. Puşkin'in bu oyununda olan şey, krallık tahtında hak iddia eden karakterin kabusuyla, Rableis'nin tarih sahnesinden baskıyı gülme yoluyla atma girişimi arasında ilişki kurmuş olmasıdır (Bahtin, 2005, s. 25). Kurulan bu ilişki sadece edebiyat tarihi açısından değil siyasi tarih açısından da önem teşkil etmektedir. Bahtin'in karnaval kuramında yer alan diyaloji, heteroglossia, kronotop, grotesk realizim gibi kavramlar her ne kadar edebiyata içkin olsa da eleştirel bir perspektifle bakıldığında baskıcı hegemonyayı sarsan, karşı hegemonik güçlerin gün yüzüne çıkması olarak da okunabilmektedir (Atmaca, 2020). Karnaval kuramının bu bağlamı dikkate alınarak politik izlekleri ışığında kurgu dışı bir metin olan Ernaux'un Nobel konuşması incelenecek, karnaval ruhunun hiyerarşiyi ve resmi anlayışı tersyüz eden hatlarıyla arasındaki ilişkiyi ortaya koyma gayreti içinde olunacaktır.

1. Karnaval Dünyası

Karnavallar, Orta Çağ'da bir Hristiyan geleneği olarak karşımıza çıkan şenliklerdir. Çoğunlukla Katolik Avrupa'da ve bazı Ortodoks ülkelerinde farklı ya da değişime uğratılmış olarak Protestan Avrupa ülkelerinde görülür. Perhizden önce yapılan kutlamaların temel anlamı "ete veda"dır. Orta Çağ Latincesindeki anlamı "carne vale", "gülle güle et" olarak görülür (İlim, 2017, ss. 150-151). Karnaval şenlikleri dönemin tekdüze, ciddi, resmi ve hiyerarşik yapısına karşı kendi iç dinamiklerini kuran özgürlük alanlarıydı. Kilisenin ya da bir başka hegemonik yapının dışında başka bir dünyanın temsiliyetini sunan şenliklerdi.

Avrupa Orta Çağ'ının hemen hemen tüm ülkelerinde mevcut bu karnavallar kilisenin, feodal yapıların, siyasi kültürel simgelerin ve törenlerin ciddiyet ve resmiyetinden oldukça açık bir biçimde ayrılıyordu. Eğlenceli ve komik haliyle kutlanan karnavallar tüm hegemonik yapıların, ciddi ve resmi duruşu karşısına farklı insan ve insan ilişkileriyle siyasetin ve kilisenin dışında, yılın belirli günlerinde ikinci bir yaşam kuruyorlardı. Kurulan bu ikincil yaşama Orta Çağ'daki insanların azı veya çoğu katılmaktaydı (Bahtin, 2005, 32). Karnaval kuramı dikkatlice ele alındığında ortaya çıkarılan bu ikili dünya halinin aslında dünya ve insan yaşamının diyalektik olarak varlığına tekabül ettiği görülür. Her toplumsal yapı hem kültürel hem politik evrelerinde bu ikili dünyaları yaratmaktadır. Bir yandan katı, ciddi, baskın, hegemonik bir dünya diğer yandan tüm bunları tersyüz eden, tam karşısında duran özgürlük ve eşitlenmenin, gülmenin, alayın yer aldığı dünya.

Yılın belli günlerinde kutlanan karnavalların kuralları kendine has özelliklere dayanıyordu. Ortaya koyduğu özgürlüğün kurallarına. Her haliyle kendine has şenliklerdi karnavallar. Kendine özgü olmakla birlikte aynı zamanda evrensel ve herkesin katıldığı, dünyanın yeniden hayat bulduğu bir ruha sahipti. Karnavalların kendine has özelliği buydu. Şenliklere katılan herkes bu özü hem bedenlerinde hem ruhlarında hissedirdi. Bu öz, en açık şekliyle Roma Satürn Bayramı'nda, yani Satürn'ün altın çağının dünyaya kısa bir süreliğine de olsa en hakiki ve tamamlanmış haliyle geri dönüşünde ifadesini bulmuş ve deneyimlenmiştir. Satürn Bayram geleneğinin ifade ettiği bu yenileniş Orta Çağ'da da devam etmiş, aynı canlılıkla sürmüştü ve bu canlılıkla monoton, resmi hayat tarzından bir kurtuluş olarak devam etmiştir (Bahtin, 2005, s. 34). En nihayetinde Bahtin için karnaval insanların gülmeyi bir dayanak olarak

alıp örgütlendiği ikincil yaşamlarıdır. Bir karşı yaşamdır. Bu bağlamda iki dünyayı daha iyi anlayabilme adına resmi bayramları da incelemek faydalı olacaktır.

Tarihsel bağlamıyla gerek pagan kültüründen gelen gerekse sonradan edinilen Hristiyanlık gibi dinlerde, kurgusu ve amacı itibarıyla mutlaka önemli bir eşik ve dönüm noktasını içeren söylemleriyle normal akışın dışındaki anlar bayram olagelmışlerdir. Kurumsal olarak Hristiyanlığın halk bayramlarına karşı resmileştirdiği bayramlar hiç de masum değildir. Her şeyden önce gözetim ve otoritenin egemenlik alanına dahil edilmek içindir. Bahtin, kilise ve zaman zaman siyasal otoriteler tarafından üretilen kutlamaları resmi bayramlar olarak adlandırır. Resmi bayramlar, pagan inancıyla sürdürülen diyalektik mücadelede Hristiyanlığa güç kazandırdığı gibi kurumsal dinin pratiklerini de dönüştürmüştür. Resmi bayramlar dini ve siyasal otoritelerin kontrolünde kutlanırken, halkın geleneksel kutlamalarının ve özel olarak karnavalın ana toposu kent meydanları ve sokaklar olmuştur (İlim, 2017, s. 151). Bahtin (2005, s. 35), bayramların temelde zamana bağlı olduğunu ya doğal döngüde yinelenen olaylarla ya da önemli biyolojik ve tarihsel oluşumlarla aynı hizaya geldiğini gözlemlemiştir. Aynı zamanda, tarihsel ilerlemenin her aşamasında, bayramların doğal döngüdeki ya da toplumsal ve bireysel yaşamlardaki kriz anları ve önemli kesintilerle iç içe geçtiğinin altını çizmiştir. Bahtin, ölüm ve diriliş, değişim ve reform kavramlarının sürekli olarak kutlayıcı bir dünya görüşüne yol açtığını vurgulayarak hem resmi bayramların hem de halk karnavallarının doğasına açıklık getirmiştir.

Resmi bayramları karnaval bayramlarından ayıran özellikleri şu şekilde ifade edebiliriz;

- 1- Geçmişe dönüp bakarlar (pagan kültürüne yüzünü döner) onu şimdiye tasdik etmeye çalışırlar.
- 2- Durağan ve değişmezdirler.
- 3- Daimî olan her şey yeniden onaylanır.
- 4- Mevcut olan dini, toplumsal normları, yasakları ve hiyerarşiyi yeniden yeniden kurup sürdürürler.
- 5- Yekpare, ciddi ve gülmeden uzaktırlar.

Bununla birlikte karnavallar resmi bayramların ortaya koyduğu hegemonik gerçekten ve sunulu düzenden bağımsız bir özgürlüğü kutlardı. Hiyerarşik katmanların, normların, ayrıcalıkların ve yasakların rafa kaldırılışının altını çizirdi. Bu halleriyle dönemin gerçek bayramlarıydı. Aynı zamanda oluşumun, değişimin ve yenilenmenin kutlanmasını somutlaştıran, zamanın otantik festivalleri olarak ortaya çıkarlardı. Karnavallar, ölümsüzleştirilen ve sonlandırılan her şeyin karşısında konumlanırlardı (Bahtin, 2005, s. 37). Bu haliyle karnaval verili olanın karşısına başka bir dünya tahayyülü, bir özgürleşme alanı ortaya koymaktadır. Kurulan yeni dünyada tüm sınıfsal ve hiyerarşik konumlar bertaraf edilmiş, eşdeğersel yatay bir zemin oluşturulmuştur. Bu yeni karşı dünyanın yarattığı komik, alaycı, samimi dilin içinde yer alan insanlar birbirleri arasındaki mesafeyi yok etmiştir. Onları birbirine yaklaştıran bu dilin dünyasında artık normal zamanlarda dayatılan tüm görgü kurallarının hükmü düşmüştür. Tüm o iç karartıcı, korkutucu resmi otoritenin karşısında âdem-i merkezîyetçi bir kuvvet ortaya çıkarmış, karşı hegemonya vardır. Burada her şey yapılan parodilerle tersyüz edilir durumdadır. Rahibe fahişe, soytarı kral olur. Yaşanılan dönemin tüm kutsiyetleri dünyevileştirilir. Zıtlıklar birliği ile oluşturulan ruh, yeni dünyanın karnaval ruhu haline gelir.

Tüm bu halleriyle (yaratılan bu ikincil dünyada tüm farklı toplumsal sınıfların eşitlenmiş olması, sunulu hegemonyanın karşısına konumlanmış olması, diyaloji, grotesk gerçeklik, heteroglossia, kronotop, manippea gibi yan kavramlarla zenginleşerek, şenlik ve bayram kavramlarına yapısökücü bir

anlayışla bakması, yarattığı ölüm/yaşam diyalektiğiyle zıtlıkların birliğini kurması, kutsal kişi ve sembolleri dünyevileştirip Tanrı/devlet erkleriyle çatışması, birbirinden farklı fakat bir bütün olarak karnaval bedeninin antagonik bir hal alması, yaşamın monolojik yapısını çoksesli hale getirmesi) karnaval buz gibi politik bir çizgiye konumlanmaktadır. Karnavalı bu bağlamından koparmadan diyaloji, grotesk gerçeklik, kronotop ve manippea kavramlarını kısaca aydınlatmaya çalışmak gerekmektedir.

2. Diyaloji, Grotesk Gerçeklik, Kronotop, Manippea

Bahtin için diyalojik ilişki/iletişim monolojik alanın tam karşısında konumlanır. "Ben" ve "öteki"nin olmadığı (ki bu sadece somut anlamda birden fazla kişiyi ifade etmez her zaman) bir diyalog tam bir diyalog olmaktan uzaktır. "Ben", "öteki" ile bitmez bir ilişkidir, çünkü kelimeler bu ilişkiden doğan birden fazla anlamlar yüklenerek devinimini sürdürür. Bu haliyle diyalojik ilişki evrenselidir. Dünyada bir şekilde var olan insanın kurduğu bütün ilişkilere tüm yaşam pratiklerine sızmıştır. Anlamla ilişkisi kurulan tüm şeyler diyalojiktir (Doğan, 2008).

Bahtin, Dostoyevski'nin bakış açısının monolojik düşünce tarafından aydınlatılan ve yapılandırılan bir nesnelere aleminden yoksun olduğunu gösterir. Bunun yerine Dostoyevski'nin dünyası, karşılıklı olarak birbirlerine ışık tutan bilinçlerden oluşur ve anlamsal insani yönelimlerin birleştiği bir alan oluşturur (Bahtin, 2004, s. 154). Söz konusu bilinçler dünyası insanın "kendi" ve "öteki" arasında kurduğu ilişkiyle sınırlı değildir. Bahtin "insandaki insanın" ötekiler için olduğu kadar kişinin kendisi için de yalnızca söyleşide, bir kişinin bir diğer kişiyle etkileşiminde açığa çıkabileceğini de ekler (Bahtin, 2004, s. 336). Hayatın, varoluşun asgari ölçütünün iki ses olduğunu ve sesleri sadece bir başkası için değil, kendisi içinde kendi için de geçerli olduğunu vurgular.

Yukarıda diyaloji kavramının Bahtin için ifade ediliş hali karnaval ruhunun çoksesliliğine önemli bir zemin oluşturmakla birlikte tüm farklı ve görünürde uyumsuz olan, zıtlıklar içeren halinin yaratılmış bu yeni dünyada bir bütün olarak karnaval bedenini oluşturduğunu vurgulamak gerekir. Burada grotesk gerçekliğin maddi bedensellik ilkesi onun tamamen popüler, şenlikli ve ütöpik becerilerinde karşılığını bulur. Kozmik toplumsal ve bedensel unsurlar bölünmez bir bütün olarak verilir. Bu bütün, neşeli ve cana yakın bir şeydir (Bahtin, 2005, s. 46). Aynı zamanda, grotesk gerçekliğin alanı içinde, karnaval bedeni insanların tamamını sembolize ettiği için evrensel bir nitelik kazanır. Bu bağlamda hem beden hem de yaşam kozmik ve evrensel bir nitelik kazanır. Beden, bu grotesk gerçeklikte, bireyselleşmeden yoksun olduğu için modern yaşamla ve onun fizyolojik yönleriyle ilişkili anlamı somutlaştırmaz. Maddi bedenselliğin özü, bireyin biyolojik ya da burjuva egosunda değil, insanların kolektif, sürekli genişleyen ve gençleştirici doğasında kök salmıştır. Bu nedenle bu çerçevede cismani olan her şey ihtişam, abartı ve ölçülemezlikle karakterize edilir (Bahtin, 2005, s. 46). Bahtin, grotesk gerçekliğin temel ilkesini ifade ederken itibarsızlaştırmaya vurgu yapar; bu ilke ağır, manevi, ideal ve soyut olan her şeyin yukarıdan aşağıya indirilmesini içerir (Bahtin, 2005, s. 47). Karnaval ruhu buradan beslenir. Karnaval ruhunun bir diğer önemli besin kaynağına baktığımızda karşımıza kronotop kavramı çıkmaktadır. Zaman-uzam olarak kronotopu, birçok açıdan tanımlamak mümkündür. Önemli olan karnaval kuramı açısından temsil ettiği tarihsel kopuş zamanları veya mekanları, olayları, geçmişi ve geleceği etkileyen eski/yeni, ölüm/yaşam, bitiş/başlangıç gibi zıtlıkları temsil halidir. Dikkat edilecek olursa bahse konu karnaval şenlikleri mutlaka önemli bir olay veya mekânın konu olduğu şenliklerdir. Hasat şenliklerinden tutun da dini tüm şenlikler bu önemli eşik olaylara örnek verilebilir. Bahtin roman türü için kronotopik bu hallerin hayat akışımızda, işleyen zamanda ve yer edindiğimiz mekanlarda sürekli varlık halinde

olduğunu vurgular. Bahtin, tarihsel ve çağdaş mekânların kronotopik boyutlarını değerlendirirken, Temmuz Monarşisi döneminde 1830'lar Fransa'sının misafir odalarında ve salonlarında siyasi ve iş hayatının etkisinin hissedilir olduğunu gözlemler. Bu mekânlar siyasi, sosyal, edebi ve ticari itibarın hem kurulduğu hem de yıkıldığı arenalar olarak hizmet eder. Bu ortamlarda kariyerler şekillenir ya da yıkılır, yüksek siyaset ve finansın kaderi belirlenir. Önerilen yasa tasarılarının, kitapların, oyunların, bakanların ve hatta toplumsal figürlerin (bu figürlere sosyete oruspuları da dahildir) sonuçlarına burada karar verilir. Özünde, toplumsal hiyerarşinin tüm katmanları bu mekânlarda bir araya gelir, tek bir yerde ve zamanda toplu olarak toplanır. Özellikle, artık hayatın hâkimi olan paranın müthiş gücünü somutlaştıran elle tutulur ve gözle görülür tezahürler bu ortamlarda belirgin bir şekilde sergilenmektedir (Bahtin, 2017, s. 300). Yaşamın her hali bu mekanlar ve zamanlar toplamı ile bir devamlılık taşımaktadır. Tüm bu yaşam hallerinin devamlılığını sağlayan şey, önemli kopuş anları ve zamanın kendisidir. Karnavalın ikincil dünyası bahse konu zaman-uzamdan azade değildir. Tam aksine en belirgin özelliklerinden biridir. Karnavalın ikincil dünyasında, karnaval dışı dünyada yer alan mekân ve zamandaki tüm hiyerarşik yapılar söz konusu kronotopik eşiklerde alaşağı olur. Bu haliyle en somut şekline bürünen kronotop, karnaval ruhunun ve bedeninin önemli bir besin kaynağı olarak varlığını devam ettirir. Bahtin, ister hiyeroglifler, matematiksel formüller, sözlü ya da dilsel ifadeler, çizimler vb. şeklinde olsun, deneyimlerin işitilebilir ya da görülebilir işaretler aracılığıyla toplumsal gerçekliğimizin bir parçası haline gelmesinin önemini vurgular. Nihayetinde, deneyimlerimizin tüm yönlerinin duyularımız tarafından algılanabilir bir biçim alması gerektiğinin altını çizer. Buna soyut düşünce de dahildir ve uzay-zamansal ifadeler olmaksızın soyut düşünceye ulaşılamaz. Sonuç olarak, anlamlar alemine giriş, zaman ve mekan boyutlarını aşmayı gerektirir (Bahtin, 2017, s 312).

Zaman-uzamın somutluğunu güçlendiren karnaval kuramının önemli bir başka kavramı ise manippeadır. Mennipos yergileri adını felsefeci Gadaralı Menippos'den (M.Ö 3. yüzyıl) almıştır. Bir tür taşlama olan manippealer antik dönem eski Hristiyan edebiyatını ve Bizans edebiyatını derinden etkilemiştir. Bahtin, mennipos yergisinin edebiyatta dünyanın karnaval olarak duyumsayışının başlıca taşıyıcılarından biri olduğunu ve günümüze değin bu özelliğini koruduğunu belirtmektedir (Bahtin, 2004, ss. 172-173). Manippeanın karakteristik özelliği dışa vurulan bir gülme hali olarak ifade edilse de Bahtin, manipeanın tamamlayıcı özelliğinin olay örgüsü ve felsefi yaratıcılıktaki olağanüstü özgürlüğü olduğu ifade eder (Bahtin, 2004, s. 174). Düşünür aynı pasajın dip notunda, gülmenin dışa vurumunun gümbür gümbür tınlamadığını ama izlerinin bir imgenin veya bir söylemin yapısında saklı olduğunu dile getirdikten sonra Gogol'a atıf yaparak; dünyaya görünmeyen gülmeden bahsedebileceğini ve Dostoyevski'nin yapıtlarının buna örnek verilebileceğini aktardığını söyler. Bahtin, manippeadaki gülmenin görünürlüğünden ziyade onun temsil ettiği felsefi fikrin peşine düşer. Bu nedenle Bahtin, bu özel amaç doğrultusunda, hakikatin peşindeki bilge bir bireyin imgesi aracılığıyla felsefi bir fikri, bir söylemi ya da kişileştirilmiş bir hakikati kolaylaştırmak ve incelemek amacıyla olağanüstü durumlar üretme niyetini öne sürer (Bahtin, 2004, s. 174).

Manippeanın dikkat çeken bir diğer özelliği de özgürleştirilmiş, fantastik, sembolik ve hatta zaman zaman mistik-dinsel unsurların, yoksullaşmış kentsel alanlarda bulunan aşırı ve bizim bakış açımıza göre kaba bir natüralizmle kusursuz bir şekilde kaynaşmasıdır. Hakikat arayışı, yollar, genelevler, batakhaneler, meyhaneler, pazar yerleri, hapishaneler ve gizli tarikat sığınakları gibi çeşitli ortamlarda ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, kavram zorluklardan kaçınmayarak hayatın sefaletiyle yüzleşir hale gelmektedir. Fikirlerin bireyi -bilge adam- dünyevi kötülüklerle, ahlaksızlıkla, alçaklıkla ve en uç biçimiyle bayağılıkla karşılaşmaktadır. Kökleri gecekondulara dayanan bu natüralizm biçimi, manippean edebiyatının en eski örneklerinde bile mevcut görünmektedir (Bahtin, 2004, s. 175).

Manippea aynı zamanda kişiyi olduğu şeyden kurtararak başka bir kimseye dönüştürme, onu normalden ve bilinenden koparma yönüyle de diyolojik bir özellik taşımaktadır. Kişide başka bir kişi ve başka bir hayat olanağı açığa vurmaktadır. Kişi burada artık nihayileşmiş niteliğini yitirir ve sadece tek bir şeyi ifade etmekten kurtulmuş, kendisi ile örtüşmeyen kişidir. Bunun için tüm delilik ve çılgınlıklar mübahtır (Bahtin, 2004, s. 177).

Manippeanın tüm bunlarla birlikte güncel ve gündemdeki konulara duyduğu ilgi de önemli bir özelliğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle kendine özgü bir gazetecilik türü olmakla kalmaz, güncel ve ideolojik meseleleri güçlü bir şekilde yansıtır. Aynı zamanda, çeşitli felsefi, dini, ideolojik ve bilimsel ekollerin yanı sıra dönemin hâkim eğilim ve akımlarına karşı hem açık hem de örtük polemiklerle doludur. İster gerçek ister uydurma isimler olsun, çeşitli sosyal ve ideolojik alanlarda "düşünce ustaları" olarak tanınan çağdaş ya da yakın zamanda hayatını kaybetmiş kamusal figürlerin tasvirlerini yoğun bir şekilde içerirler. Ayrıca, bu eserler dönemin hem önemli hem de önemsiz olaylarına çok sayıda ima içermektedir. Gündelik yaşamın evriminde ortaya çıkan eğilimleri araştırarak, toplumun tüm katmanlarında yeni birey tiplerini ortaya çıkarmaktadırlar (Bahtin, 2004, s. 178).

Yukarıda ele alınan kavramların karnavalı ve onun ortaya koyduğu ikincil dünyadaki konumlarını, sahip oldukları bu konumlarla karnaval ruhunu/bedenini nasıl tamamlayıp beslediğini, sahip oldukları politik içerikleriyle ifade edilmeye çalışılmıştır. Üzerinde durduğumuz konuya en çok fayda sağlayacak kavramlar ele alındığı için bazı kavramların içeriğine yer verilmemiştir. Çalışmanın devamında Annie Ernaux'un Nobel konuşması ele alınarak, metnin yarattığı dünyayla karnaval dünyası arasında kurulan edebi ve politik bağ ortaya konmaya çalışılacaktır.

3. Gülmesiz Bir Karnaval Kahkahası Olarak Annie Ernaux'un Nobel Edebiyat Konuşması

Ernaux'un ödül konuşmasının yarattığı karşı dünyayı (ki yaratılan bu dünya kendisinin ifadesiyle sosyal çevresiyle arasına koyduğu bir kıta, bir korugandır) incelemeyen kendi hayatı (doğrudan edebiyata içkin ve edebiyatının besin kaynağı olan bir hayattır) ve ele aldığı konuları kısaca ifade etmek gerekmektedir.

Annie Ernaux, 1940 yılında Fransa'nın kuzeyinde yer alan Lillebonne kasabasında dünyaya geldi. İşçi sınıfına mensup bir ailenin çocuğu olarak sade bir çevrede yaşadı. Çocukluğunu Yvetot ve Normandiya'da geçirdi. İşçi aile Lillebonne'da kredi ile bir kafe-bakkal satın aldılar. Böylece fabrika işçisi olan anne ve baba, küçük esnaf olarak yaşamlarına devam ettiler. Okul eğitimlerine devam edememiş anne ve baba, çocuklarının eğitime büyük önem verdiler. Bu nedenle kızlarını özel bir Katolik okuluna gönderdiler. Ardından eğitimine Rauen Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde devam eden Annie Ernaux üniversitede burjuva bir aileden gelen Philippe ile tanışıp 1964 yılında evlendi. Bu evlilikten iki çocuk sahibi olan Annie Ernaux, 1971 yılında edebiyat öğretmeni olarak yaşamına devam etti. 1974 yılına gelindiğine ilk kitabını yayınladı. Fransa'da kürtajın yasak olduğu bir dönemde kendi deneyimlerinden yola çıkarak ele aldığı kürtaj konusuyla birlikte diğer eserleri de bu ilk eserini takip etti. Ortaya koyduğu tüm eserlerinde başından geçen ya da bir başkasının başından geçen olayları toplumun genelinin dikkatini çekecek bir perspektiften ele alarak anlatması metinlerini daha da görünür kılmaya başladı.

İlk dönem eserlerinde kişisel deneyim ile toplumsal tarihi harmanlama çabası göze çarpmaktadır. Toplumsal sınıfsal ilerleme, evlilik, kadın özgürlüğü, cinsellik, kürtaj, hastalık, yaşlılık ve ölüm gibi temaları kendi deneyimleri üzerinden ele alırken, toplumsal bellek olarak adlandırılan edebi

bir alan inşa etmeyi sürekli olarak başarabilmiştir. Bu başarı, toplumsal yaşamın arka planını, onu şekillendiren kültürel, politik ve tarihsel olaylarla iç içe sürekli olarak işlemeden kaynaklanmıştır. Öncelikle kendi ve ailesinin deneyimlerinden yola çıkarak, kadın özgürlüğü, sınıfsal ilerleme ve sınıfsal çelişkiler bağlamında edebiyata önemli katkılarda bulunmuştur. Hâlâ hayatta olması çağdaş Fransız edebiyatı için büyük önem taşımaktadır. 2022 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nü alması da bu önemi daha da pekiştirmiştir.

Annie Ernaux, her biri kendi deneyimlerinden kaynaklanan incelikli bir sınıfsal, politik ve kültürel bakış açısı sunan çeşitli erkek ve kadın karakterler ortaya koymuştur. Yazar sık sık kendi otobiyografisinden yararlanarak "otososyobiografi" terimini ortaya atmıştır. Bu kavram, yazarın yalnızca kendi koşullarını değil, aynı zamanda kendi sosyal sınıfı ve ötesindeki kadınların koşullarını da keşfetme çabasını belirgin bir şekilde yansıtmaktadır (Akmanoğlu, 2015). Ernaux, otososyobiografi kavramını kullanarak, eserinin belirli yazım özelliklerini ve tarzlarını aşan kendine özgü türü hakkında fikir vermektedir. Yazar, yirminci yüzyıl Fransa'sının sosyal dokusunu ve işçi/burjuva sınıfı içindeki çeşitli sınıflardan kadın ve erkeklerin statüsünü ortaya çıkarmayı amaçlayan otososyobiografi kavramına öncülük etmiştir. Sonuç olarak, Fransız toplumunun karmaşık dinamiklerini aydınlatmak için bu iki kavramı karmaşık bir şekilde birleştirdiğinden, eserleri hem otobiyografik hem de sosyolojik unsurları harmanlamaktadır.

Ernaux'un ödül konuşmasının içeriğine baktığımızda yukarıda hem hayatıyla hem de edebi metinleriyle ilgili ifade edilenlerin önemli bir yer kapladığı görülecektir. Konuşma bir eşik cümlesi bulamamanın heyecan ve gerginliğiyle başlar. Bu cümle hem halihazırda davet edildiği mekân ve içinde olduğu şimdiki zaman açısından hem de edebi yaşamının geçmiş ve geleceğinin kapılarını açmak adına bir kapı, bir kopuş ve bir başlangıç olarak gereklidir. Sokratik bir yöntemle "Nereden başlamalı?" diye sorar. Başlanacak şey şimdide vuku bulacak olan bir yazma serüvenin izahı değildir sadece. Aynı zamanda şimdide (buradaki şimdilikle tören anı ve konuşmanın yapıldığı salon ifade ediliyor) gelinen zamana kadar defalarca sorulan bu soru hayat felsefesini manippaik olarak yani fikir savunucusu ve praksist olarak nasıl ortaya konulacağı için de defalarca sorulmuştur.

"Bu akşam beni davet ettiğiniz bu yerde, bana titremeden konuşma özgürlüğü ve metaneti verecek cümleyi bulmak. Bu cümleyi uzaklarda aramama gerek yok. Birden beliriveriyor. Tüm açıklığı ve şiddetiyle. Kısa ve özlü. İtiraz götürmez. Altmış yıl önce günlüğüme yazılmıştı. Soyumun intikamını almak için yazacağım. Bu cümle Rimbaud'nun çığlığını yankılıyordu: "Ezelden beri aşağı soydanım." Yirmi iki yaşındaydım. Taşrada bir fakültede, çoğu yerel burjuvaziye mensup kızlar ve erkekler arasında edebiyat öğrencisiydim. Topraksız köylüler, işçiler, küçük tüccarlar, tavırları, aksanları, kültürsüzlükleri yüzünden hor görülen insanlar soyunun son halkası olarak, kitap yazmanın, yazar olmanın, doğuştan gelen toplumsal adaletsizliğini onarmaya yeteceğini düşünüyordum mağrur ve naif. Okulun akademik başarımla zaten içimde beslediği bir yanılısma içinde, bireysel bir zaferin yüzyıllardır süren tahakkümü ve yoksulluğu sileceğini. Kişisel başarılarım maruz kalınan onca aşağılanma ve hakarete nasıl kefarete edebilir? Bu soruyu hiç sormadım kendime. Bazı mazeretlerim vardı."

Ernaux kronotopik olarak işgal ettiği alanda kendisi için kopuşu yaratan cümleyi bulmakla kalmamış aynı zamanda manippaik açıdan başka bir zaman-uzamda yankılanan "Ezelden beri aşağı soydanım" cümlesiyle pekiştirmiştir. Ortada yöntem olarak sorulan sorulardan yola çıkılarak sinkrisis bir halde istenilen amacı ve ideali gün yüzüne çıkarma vardır. Açık seçik bir gülme ya da bir karnaval

hali yoktur. Hal o ki anlam ve bağlamıyla yaşamında yer alan tüm sınıfsal ve diğer hiyerarşik durumların karşısına yazma edimini koymaktır. Topraksız köylülerin, işçilerin, küçük tüccar tavırlarının, kültürsüzlüklerin bu edimle üstesinden gelineceği tahayyülü ancak yazma edimiyle mümkündür. Bu tahayyülün gerçekleşmesinin mümkün olup olmayacağı diyalojik bir çatışma yaratır ve yazar pasajın son sorusunu sorar: "Kişisel başarılarım maruz kalınan onca aşağılanma ve hakarete nasıl kefarete edebilir?" Bu soru konuşmacının daha doğrusu kahramanın kendi diyalojik halinin dışavurumudur ve bu şimdide vuku bulur. Kahraman bu sorudan sonra aynı kahraman değildir. Daha doğrusu bu soruyu sormayı keşfetmiş hali önceki halinden sıyrılmış halidir. Tıpkı diyalojik kahramanların kendi için kendi içindeki çoksesliliği gibi. Konuşmanın giriş pasajı bize bir gülme sunmasa da gülünç, "mağrur ve nahif", çocuksu bir beklenti sunar. Bahtin'in, Gogol'dan aktardığı gülmesiz dünyanın gülünçlüğü gibi bir dünyadır bu. Ernaux tarafından tahayyül edilen bu dünyada kendisi dışında ama kendisi içinde birçok kahramana yer vardır. Bunu monopoliden kaçış olarak kullanır.

"Kitapların pahalılığı, gittiğim dini okulda yarattıkları şüpheli hal onları benim için daha da arzulanır kıldı. Don Quijote, Gulliver'in Gezileri, Jane Eyre, Grimm ve Andersen Masalları, David Copperfield, Rüzgâr Gibi Geçti, daha sonra Sefiller, Gazap Üzümleri, Bulantı, Yabancı... Okumalarımı belirleyen, okuldan gelen talimatlardan ziyade rastlantıydı."

Aldığı eğitimin talimat ve resmiyetinin sunduğu ya da sunacağı karakterlerle bir dünya kurmaktan ziyade kendi ikincil dünyasını ve içindekileri seçme cesareti göstermektedir Ernaux. Sadece bununla kalmayıp yaşadığı yazma edimi dışındaki dünyayı yarattığı bu ikincil dünyayla değiştirebilmenin gayretine düşmüştür. Burada Bahtin'in roman tanımına da atıf yapmaktadır.

"Edebiyat eğitimi almayı tercih ederek, her şeyden üstün bir değer haline gelmiş edebiyatın içinde kalmayı, kendimi Flaubert veya Virginia Woolf'un bir romanına yansıtmamı ve onları harfi harfine yaşamamı sağlayan bir hayat tarzının ta kendisini seçmiş oldum. Farkında olmadan sosyal çevrem karşıma koyduğum bir tür kıtayı edebiyat. Ve yazmayı da yalnızca gerçekliği dönüştürme imkânı olarak tasavvur ediyordum."

Gerçeği sunulu anlam dünyasıyla dönüştürmenin mümkün olmadığı bilincini kavramış, diyalojik çatışmalarından beslenen; kendi hayatının edebi kahramanı olarak felsefi öğretisini ortaya koymaya çalışan bir yazar olarak şimdide varım demektedir Ernaux. Yarattığı bu bilinçle konuşma metninin devamında hangi toplumsal ve siyasal rolleri temsil ettiğini ve tüm bunlara yazma edimiyle nasıl bir karşı hegemonyayla, nasıl bir karnaval ruhuyla karşı koyduğunu ifade etmektedir.

"Rollerin cinsiyete göre tanımlandığı, doğum kontrolünün yasaklandığı ve gebeliğin sonlandırılmasının suç olduğu bir toplumda kadın olmanın erkek olmaktan farkının tüm ağırlığıyla kendini hissettirdiği yaşam koşullarıydı. İki çocuklu bir evlilik hayatı, öğretmenlik mesleği ve ev işlerini idare etmenin yükü altında, yazmaktan ve soyumun intikamını alma sözünden her geçen gün daha da uzaklaşıyordum. Kafka'nın Dava'sındaki "Yasa Önünde"yi kaderimin temsilini görmeden okuyamıyordum: sadece benim için yapılmış kapıdan, sadece benim yazabileceğim kitaptan içeri giremeden ölmek."

Cinsiyet rolleriyle, devletin ve dinin kadın bedeni üzerindeki tahakkümüyle, ailenin toplumsal algısı ve annelik kutsallığına karşı bir başka dünya fikri ve cesareti bizi Rönesans dönemi beden algısına ve onun karşısındaki grotesk bedene götürür. Rönesans bedeni, özünde kendi için bir benden olmanın ötesinde mahremiyet ve kutsallık atfedilen bir bedendir. Tamamlanmıştır. Olmuş bir bütündür. Bu bütünlük gizlenmeli, gün yüzüne çıkarılmamalıdır. Doğumu, ıstırabı ve diğer her şeyi sadece ve sadece onda kalmalıdır. Grotesk gerçeklikte bu beden bunların tam karşısında konumlanır. Tıpkı Ernaux'un Fransız devletinin kürtaji yasaklamasına karşın gidip kürtaj yapması, verili beden mahremiyetinin dışına çıkması, devleti ve diğer kutsallık yargılarını alaşağı etmesi gibi. Ernaux bunu sadece bir eylem olarak yapmaz, bu eylemi bir edebi metin olarak da sunar. Bu metnin kendisi sahip olduğu anlamıyla tam bir karnaval ruhu yaratarak resmi ve ciddi olanı alaya alır şekilde tersyüz eder. Konuşma metninde 1974 yılında yazdığı metni anlatırken şunları söyler Ernaux: " ... Fransız Devleti'nin kadınları hâlâ mahkûm ettiği, merdiven altı kürtajcılarının birinin elinde gebeliğe son vermek gibi isyan ettirici bir duruma demirlemek bana aşikâr göründü. Ve genç kız bedenimde olup biten her şeyi, hazzın keşfini, adet görmeyi anlatmak istedim. Böylece, 1974 yılında yayımlanan bu ilk kitapta, o zamanlar farkında olmasam da yazı çalışmamı yerleştireceğim alan hem sosyal hem de feminist bir alan olarak tanımlanmış bulunuyordu. Soyumun intikamını almakla cinsimin intikamını almak bundan böyle bir ve aynı şey olacaktı."

Ernaux edebi ediminin yarattığı bu ikincil dünyada sadece yüce olanı, kutsalı dünyevileştirmekle kalmıyor aynı zamanda kendi dünyasında bir eşik cümlesi daha kuruyor. Soyunun intikamından cinsinin intikamına yeni bir kopuş ve başlangıç yaratıyor. "...mesele artık bastırılmış bir hafızada dile getirilemez olana dalmak ve kendi insanlarımla nasıl yaşadığına ışık tutmaktı," derken bu eşigi ifade etmektedir. Dile getirilemez olan, bastırılmış olan karnaval şenliklerinde nasıl en bayağı ve çıplak haliyle sergileniyorsa Ernaux'un konuşmasının ruhunu yansıtan edebi dünyası da bu şekilde kendini ortaya koymaktadır.

"Beni boydan boya kat eden yarığı kökünden kazımak, sergilemek ve anlamak için, "iyi yazmak"tan, güzel cümlelerden, tam da öğrencilerime öğrettiğim o güzel cümlelerden kopmam gerekiyordu. Bana kendiliğinden gelen, öfke ve alayı, hatta kabalığı önüne katmış sürükleyen bir dilin çatırtısı, yaygarasıydı; genelde aşağılanmış ve ezilmiş insanlar tarafından hakir görülmenin, utancın ve utanç duygusunun utancının hatırasına karşılık vermenin tek yolu olarak kullanılan aşırı, asi bir dil."

Ernaux'un bahsettiği dil tam olarak karnaval dilidir. Karnaval dünyasının kendine has kaba, alaycı, isyankâr, mübalağa dolu bir dili olmakla kendi dışındaki dünyanın tüm otoritesini, hiyerarşisini, kutsalını yerlere serer, onu tersyüz eder. Konuşma metninde Ernaux edebi dünyasının dilini resmederken aynı zamanda karnaval dilinin dünyasını da verir. Bu dilin yarattığı ruh karnaval ruhunun özelliklerini içerir.

"İnsan, yazmaya da kafa yormadan hayatı nasıl sorgulayabilir? Yazmak varlıkların ve şeylerin kabul edilmiş, içselleştirilmiş temsillerini pekiştiriyor mu yoksa bozuyor mu diye sorgulamadan? İsyankâr yazı, şiddeti ve alayıyla, boyunduruk altındakilerin tavrını yansıtmaz mı?"

Konuşmada yazar soru sorma yöntemini devam ettirerek diyalojik çatışmalarından beslenmeye devam etmektedir. Farklı toplumsal sınıfların eşitlendiği, kutsal ve hiyerarşik rütbelerin yok edildiği, herkesin yaratılan karnaval diliyle hem eşitlendiği hem yakınlaştığı dünya; Ernaux için yazma ediminin

yarattığı dünyadır. Ancak bu edimin kendisini geçmişin, geleceğin ve şimdinin monolojisinden, otoritesinden, sınıfsal farklılıklarından, kutsaliyetlerinden, ciddiyetinden ve resmiyetinden kurtarabileceğine inanır. Bu inanç konuşmasının tamamını sahip olduğu diyalojik, grotesk gerçeklik ve mannippeaik özelliklerle bir karnaval bedenine dönüştürmekte ve bu beden gülmenin olmadığı gülünç, asi bir bedene dönüşmektedir. Tüm bu halleriyle konuşmanın anlatıcı kahramanı artık kendi olmaktan çıkmış başka bir kendilik yaratmıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi tipik bir diyalojik kahraman özelliğine bürünmüştür. Her şeye dair sorgulamalarla birlikte, sözcüklerin ortaya koyduğu anlam ve gerçeklik de sorgulanır hale gelmektedir. Olay ve olgular kendi anlamlarının dışında algılanır duruma gelmiş fakat asıl amaca, yaratılmak istenen ikincil dünyanın ruhuna ihanet edilmemiştir:

"Şiddet artık sergilenmiyordu, yazıdan değil olguların kendisinden geliyordu. Hem gerçekliği hem de gerçekliğin verdiği duyguyu içeren sözcükleri bulmak, bugüne kadar, konu ne olursa olsun, yazarken değişmez kaygım haline gelecekti."

Konuşma metni tıpkı Ernaux'un edebi eserleri gibi yazıldıkları dönemin ruhunu neredeyse kendine özgü bir gazete gibi yansıtmaktadır. Bu haliyle yine önemli manippea özellikleri taşımaktadır. Güncel siyasi olaylara, tarihsel olgulara, kişilere değinilmesi buna örnek verilebilir. Ernaux İran'da gerçekleşen Jîna Mahsa Amini eylemlerinden tutalım, Ukrayna Rusya savaşına, günümüz kadın sorunlarına kadar birçok politik ve güncel olayı dile getirmektedir. "Dile getirilemez olan gün yüzüne çıkarıldığında, politika söz konusudur," derken baskılanan, yok sayılan, madun olan herkesin gerek bireysel gerekse toplumsal anlamda kendilerini ifade edebilecekleri bir alan yaratma ve bunu yapmaktan korkmama cesareti için yazma edimine ve onun dünyasına vurgu yapar. Çünkü bu dünya asiliği ve ele avuca gelmezliğiyle şenlikli ve şiddetlidir. Bu haliyle evrenselidir. Bir bayram yeridir.

"Aşkın, acının ve yasın, utancın evrensel olmadığını kim söyleyebilir?"

Ernaux dile getirilemez olanın politik halini ifade ederken aynı zamanda karnaval ruhunun temel amacını da vurgulamaktadır.

"Toplumsal dile getirilemez, yani sadece buna maruz kalanlar tarafından hissedilen sınıf ve/veya ırk ve de cinsiyet temelli tahakküm ilişkilerinin içselleştirilmesinin gün ışığına çıkarılmasında, bireysel olduğu kadar kolektif bir kurtuluş imkânı vardır. Gerçek dünyayı, dilin, tüm dillerin taşıdığı vizyon ve değerlerden sıyırmak suretiyle deşifre etmek, müesses nizamı bozmak, hiyerarşileri alt üst etmek demektir."

Konuşmanın sonlarına doğru geldiğimizde ben'i merkeze alan anlatıcının çoksesliliğine ve diyalojik çatışmalarına devam ettiğini, bunu tıpkı "halk için halkta yeni bir halk yaratan" karnaval ruhunun evrenselliğine gönderme yaparcasına ödülü, karnavalın bedeninde tek tek bir araya gelen tüm öteki, ezilen, köylü, kentli, yoksul, soytarı, fahişe ve diğer herkese atfeder. Bilenen odur ki ancak bu kesimler nizamı bozabilir ancak bunlar tüm hiyerarşileri alt üst edebilir. Ernaux kendine has diliyle, isyanıyla ve öfkesiyle yarattığı bu ikincil dünyasında kalemin, kâğıdın ve sözcüğün bunca şeyi yapıyor olmasıyla gülmesiz bir güldürü yaratmıştır.

Sonuç

Karnaval kavramı sahip olduğu tarihsel karşılığı ve Bahtin'in bir kuram olarak geliştirdiği haliyle hem edebiyat alanında hem de politik alanda önemli bir yere sahiptir. Birbirini besleyen kavramlarla açıklanan ve zenginleşen karnaval kuramı, sunulu hegemonyanın yarattığı dünyanın karşısına yeni bir dünya tahayyülü koyar. Bu dünya, tüm zıtlık ve uyumsuzluğuyla sahip olunan statüleri, kutsallıkları yok ederek kendi doğasında herkesi eşitler. Bu eşitlemede yaratılan dil asi, bayağı, bedenin aşağısıyla ilintili haliyle çıplak gerçekliğin ortaya konması ve bu gerçeklikte insanlar arasındaki mesafelerin ortadan kalkmasına yardımcı olur. Kurulan bu ikincil dünyanın kent sokaklarını mekân edinmesi ve önemli kronotopik eşik anlarında gerçekleşmesi hayat akışının tekdüzeliğinin, monolojik halinin, şeylere dair verili anlamların sorgulanmasını ve yeniden kurulmasını öngörür. Ernaux'un gerek edebi metinlerinde gerekse ele aldığımız ödül konuşmasında yazma edimiyle yaratma tahayyülü güttüğü dünya, tam da böyle bir dünyadır. Konuşma metninde anlattığı yazma serüveni, yaşadığı dönemi tüm otoriterlikleriyle, eşitsizlikleriyle karşımıza koymaktadır. Bu eşitsiz ve hiyerarşik dünyanın karşısında girilen diyalogik ve manippeaik çaba bize yazma ediminin yarattığı dünyanın kapılarını sonuna dek açmaktadır. Bu kapıdan bazen kronotopik bir eşik cümlesiyle bazen grotesk gerçekçi bir karşı duruşla bazen de çok sesli bir anlatıyla içeri gireriz. Tıpkı karnaval dünyasındaki dilin alaycı, belden aşağı üslubunun resmi ve yüce olanı tersyüz etmesi gibi. Karnaval ruhunun yarattığı dünya kilise, devlet ve diğer hegemonik güçlere nasıl karşı duruş ortaya koyduysa Ernaux da ödül konuşmasıyla aynı görevi şimdide ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Akmanoğlu, Z. N. (2015). *Annie Ernaux'nun bir kadın ve bir adam adlı yapıtlarında metinlerarasılık ve anne-kız ilişkisi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Atmaca, M. Ç. (2020). Mikhail Bakhtin'in ütopyik materyalizmi: Karnaval ve diyalog bağlamında kairolojik bir zaman kavramsallaştırması. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1), 91-101.
- Bahtin, M. (2004). *Dostoyevski poetikasının sorunları* (Çev. Cem Soydemir). Metis.
- Bahtin, M. (2005). *Rabelais ve dünyası* (Çev. Çiçek Öztekin). Ayrıntı Yayınları.
- Bahtin, M. (2017). *"Karnavalda romana"* (Çev. Cem Soydemir). Ayrıntı Yayınları.
- Doğan, Z. (2008). *Demirciler Çarşısı cinayeti ve Leopar adlı romanların karnaval yöntemiyle karşılaştırılması olarak incelenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yeditepe Üniversitesi.
- Ernaux, A. (2022). Annie Ernaux'un Nobel konuşması (Çev. Murat Erşen). *Punctum Dergi*.
- İlim, F. (2017). *Bahtin: Diyaloji, karnaval ve politika*. Ayrıntı Yayınları.

Bilinçli Farkındalık ve Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisi

The Relationship Between Conscious Awareness and Social Media Addiction

Dilan MALGAZ GÜÇLÜ¹

Ülker Meral ÇULHA²

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş tarihi/Received:
20.11.2023

Son revizyon teslimi/Last revision
received:
13.01.2024

Kabul tarihi/Accepted:
21.01.2024

Yayın tarihi/Published:
28.05.2024

Atıf/Citation:

Güçlü, D. M. (2024). Bilinçli farkındalık ve sosyal medya bağımlılığı ilişkisi. *TAM Akademi Dergisi*, 3(1), 44-65.
<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.01.004.x>

DOI:

<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.01.004.x>

ÖZ

Sosyal medya kullanımı günden güne artarken, kontrolsüz sosyal medya kullanımı bireylerin işlevselliğini önemli ölçüde bozmaktadır. Bu nedenle sosyal medyanın kontrollü bir şekilde kullanılmasının sağlanabilmesi için bilinçli farkındalık düzeyinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda yapılan araştırmada bilinçli farkındalık ile sosyal medya kullanım düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Yapılan araştırma ilişkisel desenle yürütülmüştür. Gerçekleştirilen araştırmada Iğdır Üniversitesi'nde öğrenim gören 446 üniversite öğrencisine Demografik Form, Bilinçli Farkındalık Ölçeği ve Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği uygulanmıştır. Veri toplama araçlarını yanıtlayan öğrencilerden Z puanı ± 3 arasında olmayan ölçüme sahip 2 kişi veri setinden çıkarılmış olup, araştırmaya 444 öğrenci katılmıştır. Katılımcılar basit seçkisiz yöntemle seçilmiştir. Araştırma sonucunda erkeklerin bilinçli farkındalık düzeyi daha yüksekken, bilinçli farkındalık ile sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif korelasyon belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç bilinçli farkındalığın artırılarak, bağımlılık üzerinde engelleyici etkisi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, İnternet, Sosyal Medya Bağımlılığı, Farkındalık, Bilinçli Farkındalık

- Iğdır Üniversitesi, Tuzluca Meslek Yüksek Okulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Öğr. Gör., dilan.guclu@igdir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4868-0247*
- Doğuş Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Prof., Dr., culhameral@gmail.com, ORCID ID: 0009-0005-6197-8154*

ABSTRACT

While social media use is increasing day by day, uncontrolled social media use is significantly deteriorating. For this reason, there is a significant amount of permanence stored in order to ensure the controlled use of social media. In the research conducted by this potential, the emergence of the relationship between the distance and the level of social media usage is increasing. The research relationships were carried out with a pattern. In the research conducted, Demographic Form, Conscious Awareness Scale and Social Media Addiction Scale were approved for 446 university students studying at Iğdır University. According to the statement that responded to the data collection tools, 2 people with Z scores that were not between ± 3 were removed from the data set, and 444 students participated. Participants were selected simply randomly. As a result of the research, a positive development was determined between the remote and social media posts, while the level was higher at the kept level. With this result, it is seen that increasing home education has a hindering effect on relationships.

Keywords: Social Media, Internet, Social Media Addiction, Awareness, Conscious Awareness

Extended Abstract

While social media use is increasing day by day, uncontrolled social media use significantly impairs the functionality of individuals. For this reason, it is thought that the level of conscious awareness is important to ensure controlled use of social media. Social media addiction has become a significant problem that young adults may face. It is understood that with the uncontrolled use of social media, there is a significant decrease in the quality of life and functionality of young people and a decline in their psychological, social and physical health. In conscious use of social media, individuals experience many benefits such as expressing themselves, communicating, socializing and meeting their emotional needs. Therefore, it is important to develop effective strategies to prevent and treat social media addiction. More scientific studies on the definition, measurement, causes, symptoms and consequences of social media addiction will form the basis of interventions in this field. In addition, raising awareness, training and guiding individuals to use social media in a positive and healthy way is seen as an important step. In line with the purpose of the study, the hypothesis that "there is a significant relationship between conscious awareness and social media" will be tested and the result obtained is discussed in line with the literature.

In the research conducted, Demographic Form, Conscious Awareness Scale and Social Media Addiction Scale were approved for 446 university students studying at Iğdır University. According to the statement that responded to the data collection tools, 2 people with Z scores that were not between ± 3 was removed from the data set, and 444 students participated. As a result of the research, while men's level of mindfulness was higher, a positive correlation was determined between mindfulness and social media addiction. The significant relationship between social media addiction and mindfulness is consistent with the literature. When young people have difficulty focusing on the present moment, they may turn to social media for reasons such as escaping from the difficulties they experience, having fun, and expanding their friendships. While this situation increases the use of social media, it may lead to the development of behavioral addiction in the future. Enabling young people to focus on the present moment and to accept their situation as it is, without putting it into any mold,

without judgment, can prevent the development of social media addiction, and in case of a possible addiction, it can be one of the solutions. For this reason, it is considered important to increase the conscious awareness levels of young people. In addition, it can be said that increasing the level of conscious awareness on issues such as problematic internet use and playing digital games, without focusing only on social media use, can be effective. For young people, daily awareness activities (activities done consciously such as brushing teeth, ventilating the room), activities that will increase the level of conscious awareness through breathing and physical exercises can be done under the supervision of an expert, and possible addictions can be prevented.

Giriş

Farkındalık, kişinin şimdiki zamana odaklanarak, yeni deneyimlere açık bir şekilde, farklı bakış açılarını göz önünde bulundurduğu zihinsel durumdur (Langer, 1993, s. 40). Bu durum, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını daha iyi anlamasına ve yönetmesine yardımcı olur. Farkındalık terapisi, özellikle eylemsel bağımlılık gibi zihinsel sağlık sorunlarının tedavisinde etkili bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Luberto, Magidson & Blashill, 2017). Ayrıca bilinçli farkındalık temelli müdahalelerin, internet bağımlılığını azalttığı tespit edilmiştir (Khang, Kim & Kim, 2013, s. 2416; Shonin vd, 2014). Yapılan araştırmalarda, gençlerin bilinçli farkındalık düzeylerini artırarak internet bağımlılık riskinin azaltılabileceği tespit edilmiştir (Calvete, 2017, s. 57; Jung, 2014).

Bilinçli farkındalık ile problemli internet ve sosyal medya kullanımına yönelik çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda bilinçli farkındalık ile problemli internet kullanımı arasında negatif yönde korelasyon (Gámez-Guadix & Calvete, 2016, s. 1281; Şehidoğlu, 2014, s. 46) tespit edilirken, bilinçli farkındalığın öz kontrolü artırarak çevrimiçi sosyal ilişkileri (Gámez-Guadix & Calvete, 2016, s. 1285) ve internet bağımlılık riskini azalttığı tespit edilmiştir (Quinones & Griffiths, 2019, s. 530; Sinha vd., 2020, s. 99; Song & Park, 2019, s. 1063). Diğer araştırmalarda farkındalık arttıkça sosyal medya bağımlılığının (Karadağ & Akçınar, 2019, s. 160; Özturan vd., 2022, s. 62) ve internet bağımlılığının azaldığı saptanmıştır (Arslan, 2017, s. 57). İnternet ve sosyal medya bağımlılığı, kişinin gerçeklikten kaçmasına ve internet kullanımını kontrol edememesine neden olmaktadır. Farkındalık ise kişinin, yaşadığı an ve durumun farkında olduğu zihinsel durumdur. Bu nedenle bilinçli farkındalık düzeyi arttıkça, bireylerin bağımlılık riskini daha iyi kontrol edebileceği ve davranışlarını daha iyi yönlendirebileceği düşünülmektedir (Özturan vd., 2022, s. 57).

Sosyal medya bağımlılığı, günümüzde özellikle genç yetişkin bireylerin karşı karşıya kaldığı önemli bir sorundur. Sosyal medya bağımlılığı, genç yetişkinlerin yaşam kalitesini ve işlevselliğini önemli ölçüde düşürmektedir. Sosyal medya, bireylerin kendilerini ifade etme, iletişim kurma, sosyalleşme ve duygusal ihtiyaçlarını karşılama gibi pek çok işlevi yerine getirmektedir. Ancak bu işlevlerin aşırı ve kontrolsüz bir şekilde kullanılması, bireylerin psikolojik, sosyal ve fiziksel sağlıklarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu nedenle sosyal medya bağımlılığının önlenmesi ve tedavisi için etkili stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Sosyal medya bağımlılığının tanımlanması, ölçülmesi, nedenleri, belirtileri ve sonuçları hakkında daha fazla bilimsel çalışma yapılması, bu alanda yapılacak müdahalelerin temelini oluşturacaktır. Ayrıca, sosyal medya kullanımının olumlu ve sağlıklı bir şekilde yapılması için bireylerin bilinçlendirilmesi, eğitilmesi ve yönlendirilmesi de önemli bir adım olarak görülmektedir. Yapılan bu araştırmada bilinçli farkındalık ile sosyal medya kullanım düzeyi arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmıştır.

1. Bilinçli Farkındalık

Bilinçli farkındalık, Budizm'in temel öğretilerinden biri olan ve 2500 yıldan uzun bir süredir Asya'da yaygın olarak uygulanan bir felsefe ve öğretilerdir (Almond, 1988, s. 34). Bilinçli farkındalık, bireyin kendi içerisinde ve dışında olanları yargılamadan, sadece şimdiki ana odaklanarak, yaşadığı durumu fark etme ve kabul etme yeteneğidir (Brown & Ryan, 2003, s. 823). Ayrıca zihnin bir işlevi olan bilinçli farkındalık, bireyin olayları ve kendi tepkilerini daha iyi anlamasını, problemleri daha kolay çözmesini ve yaratıcılığını arttırmasını sağlamaktadır (Steele, 2008, s. 14). Bilinçli farkındalık, düşünce ve duyguları yargılamamaktadır. Bu durum düşünce ve duyguların, zihinde ortaya çıkmalarına izin verilmesine, bireyin duygusal sıkıntılarını azaltmasına (Gilbert, 2005, s. 42) ve öz kontrol becerilerinin artmasına imkân tanımaktadır (Masicampo & Baumeister, 2007).

Bilinçli farkındalık hem bireyin hem de toplumun sağlığı, mutluluğu ve başarısı için önemli bir beceridir. Kişiler, farkındalık becerilerinin geliştirilmesi için temel bileşenlerden niyet, dikkat ve tutum gibi üç temel kavrama odaklanmalıdırlar. Niyet, bilinçli farkındalığın başlangıç noktasıyken, bireyin amacının belirlenmesini sağlamaktadır. Ayrıca niyet, bireyin yaşadığı süreci doğru şekilde anlamasına ve değerlendirmesine yardımcı olur. Bilinçli farkındalığın ikinci bileşeni olan dikkat, kişinin içinde ve dışında olan bitene odaklanması ve bunları gözlemlemesidir. Dikkatle birlikte bireyin şimdiki anda yaşaması ve deneyimlerini olduğu gibi kabul etmesi amaçlanır. Bilinçli farkındalığın son bileşeni ise tutumdur. Tutum, bilinçli farkındalığın kalitesini belirleyen faktördür. Bireyin, dikkat eyleminde bulunurken sergilediği algılama biçimi olan tutum, kişinin deneyimlerine karşı yargıda bulunmadan, açık ve kabul eden bir yaklaşım sergilemektedir. Bu bileşenlerin birlikte kullanılmasıyla bilinçli farkındalık becerilerinin gelişmesi sağlanabilir (Shapiro vd., 2006, s. 375).

Bilinçli farkındalık becerileri incelendiğinde bireyin yargıları fark edebilmesi, şimdiki ana odaklanması, güven, kabul ve zihin kavramlarının ön plana çıktığı görülmektedir (Kabat-Zinn, 2019, ss. 34-44). Bireylerin farkındalık yaklaşımında, yargılamadan ve otomatik düşüncelerden uzaklaşarak içinde bulunduğu ana ve hislere odaklanılmalıdır (Demir, 2014, ss. 26-27). Şimdiki ana odaklanıldığında ise durumun farkına daha iyi varıldığından yeni yaşantılara açık hale gelinebilmektedir (Kabat-Zinn, 2019, s. 125). Yaşantılarında kendi iradesiyle hata yapan bireyler, bu yaşantısının başkalarının yönlendirilmesinden daha yararlı olacağına farkında olmalıdır (Raingruber, 2007, s. 1142). Bireyler sergilediği davranışları iyi ya da kötü şeklinde etiketlemek yerine, hislerine odaklanmalı ve yaşantılarını kabul etmelidir (Germer, 2009, s. 52). Yaşadığı anın hislerine odaklanan bireyler, yaşadığı deneyimin doğasını fark edebilmekte (Tsang vd., 2012) ve hedefine ulaşabilmek için sürekli hırslı davranmayarak (Kabat-Zinn, 2019, s. 37) gösterilen çabadan daha çok sürecin önemli olduğunu anlayabilmektedir.

Naik (2013), bilinçli farkındalığın üç temel özelliğinden bahsetmektedir. Bu özelliklerden ilki amaçtır. Bilinçli farkındalık, dikkati dağıtmak yerine kasıtlı ve amaçlı olarak yönlendirmeyi içermektedir. Bilinçli farkındalık sağlanırken, neye, neden ve nasıl dikkat edildiği bilinmektedir. Bilinçli farkındalığın ikinci özelliği mevcudiyettir. Bilinçli farkındalık, şimdiki ana tamamen bağlı olmayı ve şimdiki anda dikkatli olmayı içermektedir. Birey, geçmişte olan veya gelecekte olacak olaylarla ilgilenmezken, sadece şu anda olanları fark eder. Bilinçli farkındalığın üçüncü özelliği ise kabuldür. Bilinçli farkındalık yargısız olmayı içermektedir. Yani duygu, düşünce ve davranışlar, iyi ya da kötü olarak etiketlenmemektedir. Bu özelliklerin yanı sıra bilinçli farkındalık anlarının nitelikleri incelendiğinde kavramsal olmama, ana odaklı olması, yargılayıcı olmama, amaçlı olma, katılımcı gözlemine ihtiyaç

duyma, sözel olmama, keşfe dayalı olma ve özgürleştirici olma niteliklerinin ön plana çıktığı görülmektedir (Germer, 2004, s. 25). İnsanın kendini, yaşamını ve dünyadaki yerini sorgulamasına, meditasyon yapmasına ve bilinçsizlikten kurtulmasına yardımcı olan bilinçli farkındalık (Kabat-Zinn, 2009, s. 24), bireyin gözleme, tanımlama, bilinçli eylemde bulunma ve yargısız kabul etme gibi özelliklere sahip olmasını gerektirir. Bunlara ek olarak bilinçli farkındalık, bireyin toplumsal olarak ve başkalarına yönelik yüksek bir bilinçlilik durumunda olmasına da yardımcı olmaktadır. Başkalarına dair bilinçlilik düzeyi yüksek olduğunda, bireyler kendisine yönelik farkındalık düzeyini de artırmaktadır. Böylece bireyler, bilinçli ve topluma dahil olabilen bir yapıya sahip olabilmektedir (McKee, Johnston & Massimilian, 2006, s. 5).

Kuramların bilinçli farkındalığa bakış açısı incelendiğinde psikodinamik kuramda özgürleşmenin, iç gözlemsel farkındalıkla oluşacağı belirtilmiştir (Harrison, 2013, s. 787). İç gözlemin, kişinin kendisini kabulün ve farkındalığın değişimi getireceği düşüncesi bilinçli farkındalık uygulamalarıyla psikanalizin ortak noktasıdır (Fulton & Siegel, 2005, s. 55). Gestalt yaklaşımında içsel varoluş önemli görülürken (Brown vd., 2007, s. 236), hümanistik yaklaşıma göre gerçekleşen psikoterapilerde semptomların azaltılması yerine farkındalığa ve bu sürecin sonrasındaki değişime odaklanılmaktadır (Dryden ve Still, 2006, s. 3).

Bilinçli farkındalığı temel alan müdahalelerin başlangıcı Kabat-Zinn'in 1979 yılında kronik ağrı hastalarına bilinçli farkındalık temelli meditasyon uygulamasıyla gerçekleşmiştir (Harrington & Dunne, 2015, s. 627). Budist geleneğinden esinlenen bu yöntem, Doğu ve Batı geleneğinin sentezi olarak (Baer, 2003, s. 125; Didonna, 2009, s. 4), "Bilinçli Farkındalık Temelli Stres Azaltma" ve "Bilinçli Farkındalık Temelli Bilişsel Terapi" gibi uygulamaların ortaya çıkmasına öncülük etmiştir (Hayes, Follette & Linehan, 2004, ss. 4-6). Bilinçli farkındalık temelli stres azaltma programı, 8-10 haftalık bir sürede günde 40 dakika nefes temelli bir meditasyon uygulamasını içerir (Kabat-Zinn, 2003, s. 153). Bilinçli farkındalık, kişinin içinde ve dışında olan bitene yargısız bir şekilde dikkat etmesini sağladığından (Baer, 2003, s. 125), yaşananların daha iyi gözlemlenmesine imkân tanımaktadır (Brown, Ryan & Creswell, 2007).

Bilinçli farkındalık temelli terapi ve uygulamaları; stres, performans, esenlik, bağımlılık, tükenmişlik, depresyon ve yaşam problemleri gibi konularda olumlu gelişmeler sağlamanın yanı sıra anksiyete, obsesif-kompulsif bozukluk, sınırda kişilik bozukluğu, yeme bozukluğu, depresyon ve intihar tedavisinde de etkili olmaktadır (Harrington & Dunne, 2015, s. 621). Ayrıca bilinçli farkındalık temelli terapi ve uygulamaların psikoz, travma ve travma sonrası stres bozukluğu, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu ile kanser gibi birçok biyolojik ve psikolojik rahatsızlığın tedavisinde de etkili olduğu tespit edilmiştir (Cullen, 2011, s. 188). Bilinçli farkındalık uygulamalarıyla birlikte mutluluk, bağımlılık ve depresyon gibi alanlarda değişimler yaşanabilmektedir (Baer, 2011, s. 241; Hyland, Lee & Mills, 2015, s. 593; Keçeli, 2017, s. 3).

2. Sosyal Medya

Dijital çağla birlikte bilgisayar teknolojisinde meydana gelen gelişmeler, insan yaşamı üzerinde de çeşitli değişimlere sebep olmuştur. Bu değişikliğin en belirgin yansıması ise sosyal medya uygulamalarının yaygınlaşması ve çeşitlenmesi üzerine olmuştur (Kırık vd., 2015, s. 110). İnternetin kullanım kolaylığı ve erişilebilirliği, mobil cihazların desteği ve sosyal medya uygulamalarının sunduğu yeni sosyalleşme imkânı, sosyal medyanın önemini ve etkisini arttırmaktadır. Sosyal medya kullanıcıları hem kişisel hem de sosyal tatmin sağlamak için sosyal medya platformlarında kendi içeriklerini oluşturabilmekte ve paylaşabilmektedir (Balakrishnan & Griffiths, 2017, s. 12).

Sosyal varlık olan insanlar, başkalarıyla iletişim kurma ve aidiyet duygusu yaşama ihtiyacı duymaktadır (Baumeister & Leary, 1995, s. 497). İnternetin gelişmesi ve sosyal medyanın yaygınlaşması, bu ihtiyaçları karşılamak için yeni yollar sunmuştur (Stone, & Wang, 2019). Sosyal medya, kullanıcıların karşılıklı etkileşim ve katılım sağlayarak, paylaşım ve geri bildirim yapabildikleri, her türlü müdahalede bulunabildikleri web araçlarıdır (Işık & Topbaş, 2015, s. 324). Sosyal medya, zaman ve mekân sınırlaması olmadan, insanların birbirleriyle içerik ve bilgi paylaşmasına olanak tanıyan sosyal ağlar olarak da tanımlanabilmektedir. Sosyal medyanın temel özellikleri, başkalarıyla iletişim kurulabilmesi ve paylaşım yapılabilmesidir. Sosyal medya uygulamaları, toplumun farklı kesimlerinden kişi ve kuruluşların, hedef kitlelerine ulaşmasını ve paylaşımlarını hızlı ve rahat bir şekilde iletilmesini sağlamaktadır (Çalışkan & Mencik, 2015, s. 255). Sosyal medyanın diğer bir özelliği ise kullanıcıların kendilerini rahatça ifade edebilmeleri ve kendi profillerinin diğerleri tarafından görünebilmesidir (Boyd & Ellison, 2007, s. 211). Bu sayede sosyal medya, yüksek düzeyde sosyalleşme ortamı sunduğundan sosyal medya araçlarına olan ilgi son yıllarda önemli düzeyde artmıştır.

Sosyal medya kullanımının bireylerin bağlanma, takdir edilme ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılaması da sosyal medya platformlarına olan ilgiyi artırmıştır (Kuss & Griffiths, 2017). Sosyal medya kullanımında, cinsiyete göre farklılıklar göze çarpmaktadır. Kadınlar, sosyal medyayı daha çok yakınlaşma, ilişki kurma ve arkadaşlarıyla iletişimde kalmak için kullanırken; erkekler, sosyal medyayı daha çok bilgi edinme ve sosyal çevre geliştirmek için kullanmaktadır (Mancinelli, Bassi & Salcuni, 2019). Sosyal medyanın çekici özellikleri, kullanıcıların sanal ortamlarda geçirdiği zamanın artmasına neden olurken bu durum önemli bir endişe kaynağı haline gelmiştir (Griffiths, 2000, s. 413). Sosyal medyanın her an ulaşılabilir ve tatmin verici olması nedeniyle aşırı düzeyde kullanılması, kişilerin hayatlarının diğer alanlarının ihmal edilmesine yol açabilmektedir (Griffiths, 2000, s. 414).

Sosyal medya araçlarının yaygın ve aşırı kullanımı, bağımlılık kavramını gündeme getirmiştir. Bağımlılık, bireyin kendini iyi hissetmek veya kötü hislerden kaçmak için yaptığı ve kontrol edemediği tekrarlayan bir davranıştır (Goodman, 1990, s. 1404). Bağımlılığın, bireyin yaşam kalitesini nasıl etkilediği konusu, bağımlılık tanısının konulmasında önemli bir kriterdir. Bağımlılık denilince ilk akla gelen alkol, uyuşturucu ve sigara gibi maddeler olmaktadır. Ancak son zamanlarda bağımlılık kavramı, eylemsel bağımlılıkları da içerecek şekilde genişletilmiştir (Holden, 2001, s. 980). Eylemsel bağımlılıklar arasında internet ve sosyal medya bağımlılığı da yer almaktadır. Sosyal medya bağımlılığı, bireyin sosyal medyayı, güven ve sevgi gibi eksik duygularını değiştirme ve telafi etme ihtiyacından dolayı, aşırı ve kontrolsüz bir şekilde kullanmasıdır (D'Arienzo, Boursier & Griffiths, 2019, s. 1). Sosyal medya bağımlılığı, sosyal medya kullanımıyla karıştırılmamalıdır. Sosyal medya kullanımı, bireyin sosyal medyayı ılımlı ve sağlıklı bir şekilde kullanmasıdır. Sosyal medya bağımlılığı ise bireyin sosyal medyayı kontrolsüz ve kompulsif bir şekilde kullanması ve bu kullanımın olumsuz sonuçlara yol açmasıdır (Andreassen, 2015, s. 176).

Sosyal medya bağımlılığı, her yaş grubunu etkileyebilecek bir risk durumudur. Özellikle genç yetişkin bireyler, sosyal medya bağımlılığı için en riskli grubu oluşturmaktadır. Çünkü genç yetişkin bireyler, sosyal medya araçlarını diğer yaş gruplarına göre daha fazla kullanmaktadır. Yapılan araştırmalarda Amerika'da yetişkin nüfusun %68'i Facebook, %73'ü ise YouTube kullanırken (Smit & Anderson, 2018), 2023 yılı verilerine göre Türkiye'de ise aktif sosyal medya kullanım oranı %73,1'dir (Kemp, 2023).

We Are Social (2020) raporuna göre, Türkiye'de sosyal medya kullanıcı sayısı 54 milyon iken bu sayı 2022 raporunda 69 milyona yükselmiştir. Aynı rapora göre, Türkiye'de en çok kullanılan sosyal medya ağları YouTube, Instagram ve WhatsApp'tır. Digital 2022 Global Overview Report'a göre, dünya

genelinde sosyal medya kullanım süreleri baz alındığında, 16-24 yaş grubu içinde yer alan bireylerin, bu araçları diğer yaş gruplarına göre daha fazla kullandıklarını göstermektedir (Şimşek & Koca, 2018, s. 166).

Sosyal medya bağımlılığı, bireylerin sosyal medya kullanımı ile ilgili farklı amaçlar, beklentiler ve motivasyonlar doğrultusunda ortaya çıkmakta ve farklı boyutlarda ele alınmaktadır. Bu boyutlar, bireylerin sosyal medya kullanımı ile ilgili bilişsel, duygusal ve eylemsel yönlerini kapsamaktadır. Bilişsel bağımlılık, bireylerin sosyal medya aracılığıyla hayatlarını kolaylaştıracak, ilgilerini çekecek veya meraklarını giderecek bilgileri toplama eğilimlerini ifade eder. Bu bağımlılık türünde bireyler, sosyal medyaya başvurma süresi, sosyal medyaya olan güveni ve sosyal medya bağımlılığı arasında bir ilişki kurarlar. Bireyler, sosyal medya üzerinden elde ettikleri bilgiler sayesinde ruh hallerinin iyileştiğini, kendilerini daha iyi hissettiklerini ve bilgiye ulaşma isteklerinin arttığını düşünürler. Bu durum, bireylerin sosyal medyaya bağımlı hale gelmelerine neden olmaktadır (Hazar, 2011, ss. 161- 163). Duygusal bağımlılık, bireylerin sosyal medya kullanımı ile sosyalleşme, iletişim kurma, arkadaşlık kurma ve kendini ifade etme gibi duygusal ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmalarını yansıtmaktadır. Bu bağımlılık türünde bireyler, sosyal medya üzerinden tanımadıkları veya yüz yüze tanıştıkları kişilerle rahatlıkla iletişim kurabilir, kendilerini farklı şekillerde gösterebilir, istedikleri gibi davranabilir ve hayal ettikleri bir sosyal hayata sahip olabilirler. Bu bağlamda, duygusal bağımlılık sosyalleşme ve sosyalleşmeden kaçış olmak üzere iki farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir. Sosyalleşme, bireylerin sosyal medya üzerinden yeni arkadaşlıklar kurma, mevcut arkadaşlıklarını geliştirme, sosyal destek alma gibi amaçlarla sosyal medyayı kullanmalarındır. Sosyalleşmeden kaçış ise bireylerin, sosyal medya üzerinden gerçek hayattaki sorunlarından, streslerinden, yalnızlıklarından uzaklaşma, kendilerini daha iyi hissetme ve kendilerine güven kazanma gibi amaçlarla sosyal medyayı kullanmalarındır (Hazar, 2011, ss. 161- 163). Eylemsel bağımlılık, bireylerin sosyal medya kullanımı ile ilgili herhangi bir kaygı, beklenti veya amaç olmaksızın sosyal medyada aktif olmalarını göstermektedir. Bu bağımlılık türünde, bireyler sosyal medya araçlarına ve içeriklerine karşı bir alışkanlık geliştirirler ve sosyal medyayı sıklıkla ve uzun süreli olarak kullanırlar. Eylemsel bağımlılık, araçsal ve eylemsel bağımlılık olarak iki alt türe ayrılabilir. Araçsal bağımlılık, bireylerin sosyal medya araçlarına duydukları bağımlılığı ifade ederken, bu bağımlılık türünde bireyler sosyal medya araçlarını içerikten bağımsız olarak kullanır, sosyal medyada her zaman bulunmak ister ve sosyal medya araçlarını hayatlarının parçası olarak görürler (Hazar, 2011, ss. 161- 163). Eylemsel bağımlılıkta bireyler, sosyal medya içerikleriyle ilgili eylemler gerçekleştirir, sosyal medyada beğeni, yorum, paylaşım, takip gibi etkileşimlerde bulunur, sosyal medyada kendilerini göstermek ve sosyal medyada popüler olma arzusu taşırlar (Ünlü, 2018, s. 168-169).

Sosyal medya bağımlısı olanlar, sosyal medya ile ilgili aşırı kaygı duyarlar, sosyal medyaya girmek için direnemezler ve sosyal medya kullanımı nedeniyle diğer faaliyetlerden uzaklaşırlar (Kuss & Griffiths, 2011a, s. 10). Sosyal medyanın aşırı kullanımı, gençlerde ruhsal bozukluklara ve yalnızlığa yol açabilmektedir (Stankovska, Angelkovska & Grncarovska, 2016, s. 256). Sosyal medya bağımlılığı bireylerin yaşam kalitesini olumsuz etkileyen önemli bir sorundur (Wilson, Fornasier & White, 2010, ss. 173-177). Sosyal medya bağımlılık türü, DSM-5'te yer alan Kumar Oynama Bozukluğu ile benzer belirtiler göstermektedir. Bu belirtiler, dijital medyada sürekli vakit geçirme isteği, dijital medyada zaman geçirilmediğinde olumsuz duyguların açığa çıkması, dijital medyaya girme arzusunun kontrol altına alınamaması, dijital medyada uzun süre vakit geçirmenin sonucunda iş, spor ve sosyal etkinliklerin ihmal edilmesi, dijital medya kullanımının sosyal ilişkilerde bozulmaya neden olması, dijital medya kullanımıyla ilgili çevresine yanlış bilgi vermesi, olumsuz duygulardan kaçınmak için dijital

medyanın kullanılması şeklinde sıralanabilmektedir (Bilgin, Şahin & Togay, 2020, s. 265; Echeburúa & de Corral, 2010, ss. 91-95).

Dijital medya bağımlılığının oluşmasında ve sürdürülmesinde birçok faktör rol oynamaktadır. Bunlar arasında bireyin kişilik özellikleri, psikolojik durumu, sosyal çevresi, iş veya okul yaşamındaki stres düzeyi, yaşamdan beklentileri sayılabilmektedir. Bireyler, dijital medya kullanımıyla başarısızlık, mutsuzluk, kaygı, endişe, stres gibi olumsuz duygulardan uzaklaşmaya, dijital medya aracılığıyla öz benliklerini ve bireysel aidiyetlerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Ancak bu süreçte dijital medya kullanımı rutin bir davranıştan bağlanma, zorlanma ve bağımlılık aşamalarına ilerlemekte bireyin, yaşam alanlarında çeşitliliğin azalmasına, sosyal izolasyona, akademik veya iş performansının düşmesine ve sağlık sorunlarının yaşanmasına neden olabilmektedir (Gemmil & Peterson, 2006, ss. 280-300; Karaiskos vd., 2010, s. 855; Söyler & Kaptanoğlu, 2018, s. 38).

Sosyal medya, insanlara hem sosyalleşme hem de bilgiye ulaşma ve paylaşma imkânı sunmaktadır. Ayrıca bireylerin sosyal medyada kendi duygu ve düşüncelerini ifade edebilmeleri sosyal medya kullanımını artıran unsurlar arasında gösterilmektedir (Echeburúa & de Corral, 2010, s. 92; Stankovska, Angelkovska & Grncarovska, 2016, s. 256). Sosyal medya bağımlılığının oluşmasında ve devam etmesinde bireyin kendisiyle ilgili değerlendirmeleri önemli bir rol oynamaktadır. Bu değerlendirmeler bireyin şemalarını, temel inançlarını ve otomatik düşüncelerini yansıtmaktadır. Bireyler kendisini yetersiz, sevilmeyen veya arkadaşsız olarak gördüğünde, sosyal medyada popüler olmaya çalışabilirken, bu durum bireyin benlik saygısının düşmesine ve sosyal medya kullanım süresinin artmasına neden olabilmektedir (Andreassen, Pallesen & Griffiths, 2017, s. 288). Sosyal medya bağımlılığının diğer nedenleri ise sosyal medya uygulamalarının sağladığı eğlence, sosyalleşme ve gerçeğe uzaklaşma fırsatları olarak ifade edilmektedir (Eroğlu, 2015, s. 150).

Sosyal medya bağımlılığının tanımlanmasında ve ölçülmesinde, Brown (1986) ve Griffiths (1995) tarafından geliştirilen bağımlılık modeli kullanılabilmektedir. Bu model, sosyal medya bağımlılığının altı belirtisini içermektedir. Bunlar, belirginlik, duygu durum düzenleme, tolerans, yoksunluk, çatışma ve nüksetmedir. Belirginlik, sosyal medya kullanımının bireyin hayatındaki en önemli aktivite haline gelmesidir. Duygu durum düzenleme, sosyal medya kullanımıyla olumsuz duygulardan kaçma veya olumlu duyguları artırma çabasıdır. Tolerans, sosyal medya kullanımını artırma ihtiyacıdır. Yoksunluk, sosyal medya kullanımını azaltma veya bırakma durumunda ortaya çıkan fiziksel veya psikolojik rahatsızlıklardır. Çatışma, sosyal medya kullanımının bireyin kendisi, işi, okulu veya sosyal ilişkileriyle ilgili sorunlara neden olmasıdır. Nüksetme ise sosyal medya kullanımını kontrol altına almayı başardıktan sonra tekrar aşırı kullanıma dönme eğilimini ifade etmektedir (Griffiths, 1995, ss. 14-17).

Sosyal medya bağımlılığının genç yetişkin bireyler üzerindeki etkileri pek çok araştırmada incelenmiştir. Bu araştırmaların sonuçları, sosyal medya bağımlılığının bireylerin psikolojik, sosyal ve fiziksel sağlıklarını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Yapılan araştırmalarda sosyal medya bağımlılığı olan bireylerde depresyon (Balcı ve Baloğlu, 2018, s. 209), anksiyete, yalnızlık (Stankovska, Angelkovska & Grncarovska, 2016, s. 259), sosyal kaçış (Ayhan & Çavuş, 2014, s. 51), sosyal izolasyon (Primack vd., 2017; Whaite vd., 2018), kaygı bozuklukları (Curtis vd., 2018), uyku bozukluğu (Levenson vd., 2016, s. 36), somatizasyon, obsesif kompulsif bozukluk, yeme bozuklukları (Curtis vd., 2018), kumar oynama (Griffiths, 2015), narsisizm (Andreassen vd., 2017, s. 287), ilişki problemleri ve akademik başarısızlık (Kuss & Griffiths, 2011b, s. 3539) gibi sorunlar daha sık görülmektedir.

3. Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, hipotezleri çalışma grubu, veri toplama araçları ve veri analiz teknikleri yer almaktadır.

Çalışmanın 18.12.2023 tarihli, 2023/120 sayılı “Etik Kurul Onayı”, Doğu Üniversitesi Etik Kurulu tarafından alınmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Yapılan araştırma ilişkisel desende yürütülmüştür. İlişkisel desende birden fazla değişkenin arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmaktadır (Karasar, 2005). Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıda yer alan hipotezler oluşturulmuştur:

H1: Cinsiyete göre bilinçli farkındalık ve sosyal medya kullanım düzeyi arasında anlamlı fark vardır.

H2: Sosyal medyayı kullanma süresi arttıkça sosyal medya bağımlılık düzeyi artmaktadır.

H3: Sosyal medyayı günlük ortalama kullanma süresi arttıkça bilinçli farkındalık düzeyi azalmaktadır.

H4: Bilinçli farkındalık ile sosyal medya kullanım düzeyi arasında anlamlı ilişki vardır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Iğdır Üniversitesinde eğitim gören 10.000 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini, %95 güven seviyesinde minimum 378 kişi olarak belirlenebilirken, örneklem grubunu basit seçkisiz yöntemle seçilen %74,3’ü kadın (n:330), %25,7’si erkek (n:114) 444 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Gerçekleştirilen araştırmada Demografik Form, Bilinçli Farkındalık Ölçeği ve Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği uygulanmıştır.

3.3.1. Demografik Form

Araştırmacı tarafından oluşturulan Demografik Formda; cinsiyet, yaş ve sosyal medyayı günlük ortalama kullanma süresine yönelik sorulara yer verilmiştir.

3.3.2. Bilinçli Farkındalık Ölçeği

Bilinçli Farkındalık Ölçeği, bireyin anlık tecrübelerindeki farkındalığını ve dikkatli olma eğilimini tespit edebilmek amacıyla Brown ve Ryan (2003) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin dilimize uyarlanması ise Özyeşil ve arkadaşları (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bilinçli Farkındalık Ölçeği 15 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin, Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı ,80 olup test-tekrar test yöntemi ile elde edilen güvenilirlik katsayıları $r = ,86$ ’dır. Yapılan bu araştırmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı (α) .865 bulunmuştur.

3.3.3. Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği

Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği, sosyal medya bağımlılık düzeyini ölçme amacıyla Tutgun-Ünal (2015) tarafından geliştirilmiştir. Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği 41 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı (α) ,967 olarak belirlenirken, test tekrar test güvenilirlik katsayısı .84’tür. Yapılan bu araştırmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı (α) .971 bulunmuştur.

3.4. Verilerin Toplanması ve Çözülmesi

Araştırmaya katılan bireylerden toplanacak veriler için elektronik ortamdan yararlanılmıştır. Katılım için gönüllülük ilkesi benimsenmiş ve araştırmaya katılan öğrencilerden kişisel bilgi toplanmamıştır. Veri toplama sürecinde oluşturulan bağlantı adresi sosyal medya üzerinden öğrencilerle paylaşılmış olup, bağlantı adresi 10 gün açık kalmıştır.

3.5. Veri Analiz Teknikleri

Gerçekleştirilen çalışmada ilk olarak kayıp değer analizi gerçekleştirilmiş olup, uç değer analizi sonucunda veri toplama araçlarına yönelik puanlar standart z puanlarına dönüştürülmüştür. Daha sonra Z puanı ± 3 arasında olmayan ölçümler ($N = 2$) veri setinden çıkartılmıştır. Yapılan normallik testi sonucunda ise basıklık ve çarpıklık değerlerinin ± 2 arasında olduğu belirlenmiş olup, verilerin normalden aşırı sapmadığı belirlenmiştir. Veriler normal dağıldığı içinse “Parametrik Testlerden”, “t-testi” ve “One Way ANOVA” testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin tespiti içinse korelasyon analizi yapılmıştır.

4. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde çalışma grubunun demografik dağılımı, demografik değişkenlere göre bilinçli farkındalık ve sosyal medya bağımlılık puanlarının karşılaştırılması ile korelasyon analizi sonucu yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Değişkenine İlişkin Dağılımı

		f	%
Cinsiyet	Kadın	330	74,3
	Erkek	114	25,7
Sosyal Medyayı Günlük Ortalama Kullanma Süresi	Hiç Kullanmıyorum	10	2,3
	0-1 Saat	51	11,5
	1-3 Saat	190	42,8
	3-5 Saat	132	29,7
	5 Saatten Fazla	61	13,7
Yaş		\bar{x} : 21,16	SS:3,40

Araştırmaya 330 kadın, 114 erkek olmak üzere toplamda 444 kişi katılmıştır. Katılımcıların sosyal medyayı günlük ortalama kullanım süresine bakıldığında 10 kişi sosyal medyayı hiç kullanmazken, 51 kişi 0-1 saat, 190 kişi 1-3 saat, 132 kişi 3-5 saat, 61 kişi ise 5 saatten fazla sosyal medyayı kullanmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması ise 21,16'dır (SS: 3,40).

4.1. Ölçeklere Yönelik Bilgiler

Araştırmanın bu bölümünde çarpıklık ve basıklık testi ile veri toplama araçlarının betimsel değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 2: Normallik Testi

Ölçekler	Çarpıklık	Basıklık	\bar{x}	SS	Min	Max
Bilinçli Farkındalık Ölçeği	-,363	-,002	55,55	12,62	19,00	88,00
Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği	-,237	,540	93,38	32,63	41,00	191,00

Ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 arasında olduğu belirlenmiş ve bu sonuç dağılımın normal kabul edilebileceğini göstermiştir (George ve Mallery. 2010). Bilinçli Farkındalık Ölçeği

ile Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeğindeki değerler incelendiğinde katılımcıların Bilinçli Farkındalık Ölçeğinden aldığı ortalama değer 55,55 (SS: 12,62), Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeğinden alınan ortalama değer ise 93,38 (SS: 32,63) olduğu görülmektedir.

4.2. Ölçeklerden Alınan Puanların Karşılaştırılması

Tablo 3: Cinsiyete Göre Ölçek Puanlarının Farklılaşması

Ölçekler	Değişken	N	\bar{x}	SS	t	p
Bilinçli Farkındalık Ölçeği	Kadın	330	54,84	12,35	-2,023	,044
	Erkek	114	57,61	13,19		
Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği	Kadın	330	93,85	32,69	,508	,612
	Erkek	114	92,04	32,57		

Tablo 3'te cinsiyete göre ölçeklerden alınan ortalama puanların farklılaşma durumlarına yer verilmiştir. Bağımsız gruplar t testi sonucuna göre erkeklerin Bilinçli Farkındalık Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların, kadınlara göre anlamlı biçimde yüksek olduğu belirlenmiştir ($t_{(442)} = -2,02, p < ,05$; %95 CI [-5,447, -,078]). Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeğinden alınan puanlar ise cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($t_{(442)} = ,508; p > ,05$; ; %95 CI [-5,172, 8,774]).

Tablo 4: Günlük Ortalama Sosyal Medya Kullanım Düzeyine Göre Ölçek Puanlarının Farklılaşması

		KT	sd	KO	F	p
Bilinçli Farkındalık	Gruplararası	1822,142	4	455,536	2,911	,021
	Gruplarıçi	68703,666	439	156,500		
	Toplam	70525,809	443			
Sosyal Medya	Gruplararası	112465,299	4	28116,325	34,355	,000
	Gruplarıçi	359277,611	439	818,400		
	Toplam	471742,910	443			

Tablo 4'te günlük ortalama sosyal medya kullanım düzeyine göre ölçek puanlarının farklılaşma durumları ANOVA (tek faktörlü varyans analizi) testi ile karşılaştırılmıştır. ANOVA testi sonuçları doğrultusunda, katılımcıların bilinçli farkındalık puanları sosyal medyayı kullanım süresine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($F_{(4, 439)} = 2.911, p < .05$). Varyanslar homojen dağıldığı için Bonferroni istatistiği uygulanmıştır ve sosyal medyayı günlük ortalama 1-3 saat kullananların (\bar{x} : 57.22, SS = 12.17), sosyal medyayı günlük ortalama 5 saatten fazla kullananlara (\bar{x} : 57.22, SS = 12.17) göre anlamlı biçimde yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca ek olarak sosyal medya kullanım düzeyine göre sosyal medya bağımlılık puanlarında da anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($F_{(4, 439)} = 34.355, p < .05$). Varyanslar homojen dağılmadığı için Games-Howell istatistiği uygulanmıştır. Buna göre sosyal medyayı günlük ortalama 5 saatten fazla kullananların (\bar{x} : 125.72, SS = 32.38) sosyal medya bağımlılık puanları, sosyal medyayı günlük ortalama 3-5 saat (\bar{x} : 99.59, SS = 30.72), 1-3 saat (\bar{x} : 86.19, SS = 27.32), 0-1 saat (\bar{x} : 71.16, SS = 20.82) kullananlara ve sosyal medyayı hiç kullanmayanlara (\bar{x} : 64.10, SS = 33.26) göre anlamlı biçimde yüksektir.

4.3. Korelasyon Analizi Sonuçları

Tablo 5: Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

		Sosyal medya Bağımlılığı
Bilinçli Farkındalık	r	-,485**
	p	,000

Not. ** $p < .01$; $k = 1000$ (Bootsrapping sample)

Gerçekleştirilen korelasyon analizi sonucuna göre sosyal medya bağımlılığı ile bilinçli farkındalık arasında negatif yönde anlamlı korelasyon belirlenmiştir ($r = -,157$, $p > ,05$; 95% CI [-,57, -,39]).

Tartışma

Sosyal medya kullanımının günümüzde artması, sosyal medyaya yönelik konuların sıklıkla araştırılmasına ve oluşabilecek bağımlılığın önüne geçebilmek için sosyal medya bağımlılığı ile ilişkili olan değişkenlerin incelenmesine sebep olmuştur. Yapılan bu çalışmada bilinçli farkındalık ve sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında yapılan analizler sonucunda cinsiyete göre erkeklerin bilinçli farkındalık düzeylerinin, kadınlara göre anlamlı biçimde yüksek olduğu belirlenmiştir. Buna göre oluşturulan hipotez doğrulanmıştır (H1). Literatür incelendiğinde farklı sonuçlara ulaşıldığını görmek mümkündür. Yapılan çalışmaların bazılarında erkeklerin bilinçli farkındalık düzeyinin daha yüksek olduğu bulunurken (Kesler, 2020, s. 7; Tingaz, 2020, s. 6; Vural & Okan, 2021, s. 269), bazı çalışmalarda kadınların bilinçli farkındalık düzeyi, erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur (Abid, Irfan & Naeem, 2017, s. 257; Cengiz, Serdar & Konuk, 2016, s. 1324; Koçer, 2019, s. 187; Wang & Chopel, 2017, s. 108). Diğer çalışmalarda cinsiyete göre bilinçli farkındalık düzeyinde anlamlı farkın olmadığı tespit edilmiştir (Baer, Samuel & Lykins, 2011, s. 3; Bayram, 2019, s. 34; Brown vd., 2011, s. 1023; Curun, 2021, s. 4; Doğanay, 2022, s. 3; Maraşlı, 2018, s. 42; Memili, 2022, s. 333). Psikiyatrist tarafından depresyon tanısı alan 2014 bireyin depresyon risk etkenlerinin incelendiği çalışmada kadınların ruhsal özellikleri, problem çözme becerileri, biyolojik yapıları ve toplumsal cinsiyet rolleri faktörlerimim, erkeklere göre daha sık depresyon yaşamalarına neden olabileceği belirtilmiştir (Shi vd., 2021; Ünal vd., 2002, s. 13). Bilinçli farkındalık, bireylerin şimdiki ana odaklanabilmesi ve yargılarını fark edebilmesiyle ilişkilidir (Kabat-Zinn, 2019, ss. 34-44). Bu durum kadınların, erkeklere göre geçmişte daha fazla zaman geçirmelerine ve şimdiki ana odaklanmalarını engelleyebilir. Ayrıca bilinçli farkındalık, bireylerin kendisini daha iyi yönetebilmesi, düzenleyebilmesi ve yeterli hissetmesiyle ilişkilidir (Akçakanat & Köse, 2018, s. 26). Araştırmanın örneklem grubunu oluşturan kadınların toplumsal cinsiyet algısının etkisiyle engellenmeleri ve kendi kararlarını alma noktasında baskı görmeleri de kadınların bilinçli farkındalık düzeylerini düşürebilir.

Çalışmanın ikinci bulgusunda cinsiyete göre sosyal medya kullanım düzeylerinde anlamlı farkın olmadığı görülmektedir. Araştırmada oluşturulan hipotez doğrulanmamıştır (H1). Literatürde bu yönde farkı bulgulara rastlanmaktadır. Yapılan araştırmanın bulgularına paralel biçimde cinsiyete göre sosyal medya kullanım düzeyinde anlamlı farkın olmadığı çalışmalar da bulunmaktadır (Aslan, 2020, s. 39; Babacan, 2016, s. 15; Karacı ve Piri, 2017, s. 1553; Kök, 2019, s. 56; Macit, 2019, s. 81; Sağar, 2019, s. 34). Araştırmaların bir kısmında erkeklerin, kadınlara göre daha yüksek düzeyde sosyal medya kullanımı olduğu belirlenirken (Avcı, 2016, s. 641; Arslantaş, 2017, s. 56), bazı çalışmalarda kadınların sosyal medya kullanım düzeyinin erkeklere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır (Tutgun Ünal, 2015, s. 158;

Tang & Yogo, 2019, s. 10). Sosyal medya kullanım nedenleri cinsiyete göre farklılık gösterebilmektedir. Ryan ve Xenos (2011) genel olarak arkadaşlık kurmak ve yalnızlık algısından uzaklaşmak için sosyal medya kullanımının arttığını bildirirken, Bostancı (2010, s. 98) kadınların akademik araştırmaları için erkeklerin ise arkadaşlık ilişkisini geliştirmek için sosyal medyayı kullandığını belirtmiştir. Günümüzde kadın ve erkeklerin sosyal medya kullanım gereksinimlerinin karşılanmasının, her iki grup için de kullanım oranını artırdığı ve bu durumun da cinsiyete göre anlamlı farkın oluşmasını engellediği söylenebilir.

Çalışma sonucunda günlük ortalama sosyal medya kullanım düzeyine göre sosyal medya bağımlılığına yönelik yapılan incelemede günlük ortalama sosyal medya kullanımı azaldıkça, sosyal medya bağımlılık düzeyinin de azaldığı bulunmuştur. Bu araştırmada oluşturulan hipotez doğrulanmıştır (H2). Bir eylemsel bağımlılık türü olan sosyal medya bağımlılığında, sosyal medya sıklıkla ve uzun süreli kullanılmaktadır. Ayrıca sosyal medyadan ayrı kalındığında huzursuzluk ortaya çıkarken, sürekli olarak sosyal medyada aktif yer almak istenmektedir (Hazar, 2011, ss. 161- 163). Sosyal medyada uzun süreli geçirilen vakit sonucunda da bağımlılık kavramı gündeme gelebilmektedir (Echeburúa & de Corral, 2010, s. 91-95). Bu bilgiler ışığında sosyal medya kullanımının artması, sosyal medya bağımlılığı için risk oluşturduğu söylenebilir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda gerçekleştirilen analizde sosyal medya bağımlılığı ile bilinçli farkındalık arasında negatif yönde anlamlı korelasyon belirlenmiştir. Ayrıca sosyal medyanın günlük ortalama kullanım süresi arttıkça da bilinçli farkındalık düzeyinin azaldığı bulunmuştur. Buna göre araştırmanın hipotezleri doğrulanmıştır (H3, H4). Literatürde yapılan araştırmalar incelendiğinde bilinçli farkındalık arttıkça sosyal medya bağımlılığının (Karadağ & Akçınar, 2019, s. 160; Özturan vd., 2022, s. 62) ve internet bağımlılığının azaldığı belirlenmiştir (Arslan, 2017, s. 57). Diğer araştırmalarda da bilinçli farkındalık ile bağımlılık (Riley, 2014: 163) ve internet bağımlılığı (Sriwilai & Charoensukmongkol, 2015, s. 427; Şehidoğlu, 2014, s. 46) arasında negatif ilişki belirlenmiştir. Bunlara ek olarak bilinçli farkındalık düzeyi arttıkça, sosyal medya kullanıcılarının dürtüsel davranışlarını azaltarak, duygu regülasyonunu sağladığı ifade edilmiştir (Caetano, Ramadas & Lopes, 2019; Neff & Dahm, 2015, s. 2). Miller ve Fleming (2008, s. 165), araştırmasında bağımlı bireylerin bilinçli farkındalık düzeyinin, bağımlı olmayan bireylere göre daha düşük olduğunu belirlemiştir. Yapılan bu araştırmalar bilinçli farkındalık ile sosyal medya ya da internet kullanımıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu noktada bireylerin bağımlılık geliştirebileceği nesneye duyulan arzunun, fark edilmesini sağlayacak olan bilinçli farkındalık oldukça önemlidir. Bilinçli farkındalıkla birlikte bireyler karşı konulamaz arzularının farkına vararak, kendileri için daha uygun seçimler yapabilir (Witkiewitz, Marlatt ve Walker, 2005). Böylelikle bireyler aşırı ve kontrolsüz sosyal medya kullanımlarının önüne geçebilirler. Nitekim yapılan araştırmalar da bilinçli farkındalık temelli müdahalelerin, bağımlılık üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Calvete, 2017, s. 57; Khang, Kim & Kim, 2013, s. 2416; Luberto, Magidson & Blashill, 2017; Shonin vd, 2014). Sosyal medya bağımlılığı ile bilinçli farkındalık ilişkisinin, literatürle uyumlu olduğu görülmektedir.

Gençler şimdiki ana odaklanmakta zorlandıklarında, yaşadıkları zorluklardan kaçış, eğlenceli vakit geçirmek, arkadaş ilişkilerini genişletmek gibi sebeplerle sosyal medyaya yönelebilirler. Bu durum sosyal medya kullanımını artıracakken, ilerleyen dönemlerde eylemsel bağımlılığın gelişmesine sebep olabilir. Gençlerin şimdiki ana odaklanmalarını sağlayarak, içinde bulunduğu durumu herhangi bir kalıba sokmadan, olduğu gibi ve yargılamadan kabul edebilmelerini sağlamak sosyal medya bağımlılığının gelişmesini engelleyebilirken, olası bir bağımlılık durumunda ise çözüm yollarından birisi

olabilir. Bu nedenle gençlerin bilinçli farkındalık düzeylerini artırabilmek önemli görülmektedir. Ayrıca sadece sosyal medya kullanımına yoğunlaşmadan, problemleri internet kullanımı, dijital oyunların oynanması gibi konularda da bilinçli farkındalık düzeyini artırmanın etkili olabileceği söylenebilir. Araştırmanın bulgularına göre cinsiyete göre sosyal medya kullanım düzeyinde farklılık bulunmamaktadır. Bu durum hem kadınların hem de erkeklerin artık sosyal medyada benzer şekilde zaman geçirdiğini gösterirken, sosyal medya kullanım nedenleri araştırılarak kontrollü kullanım sağlanabilir. Gençler için günlük farkındalık aktiviteleri (diş fırçalamak, odayı havalandırmak gibi farkında olarak yapılan aktiviteler), nefes ve beden egzersizleriyle bilinçli farkındalık düzeyini artıracak etkinlikler uzman gözetiminde yaptırılabilir.

Yapılan bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu sınırlılıklardan ilki araştırmada kullanılan Bilinçli Farkındalık Ölçeği ve Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeğinin öz bildirim ölçeği olmasıdır. Katılımcılardan elde edilen verilerin analizinde hatalar büyük ölçüde arındırılıyor olsa da katılımcılarla yapılacak görüşmelerle daha detaylı bilgiler elde edilebilir. Bu noktada yapılacak nitel araştırmaların, detaylı çıkarımlar için önemli olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın bir diğer sınırlılığı ise verilerin elektronik ortamda toplanmasından dolayı, örneklem grubunun sosyokültürel çevresi ve aile ortamı hakkında çıkarım yapmayı zorlaştırmasıdır. Yüz yüze yapılacak görüşmelerle her bölgeden ve kültürel yapıdan seçilen katılımcılarla genellenebilir sonuçlara ulaşılabilir.

Sonuç

Üniversite öğrencilerinde bilinçli farkındalık ile sosyal medya kullanım düzeyi arasındaki ilişkinin tespit edilmesine yönelik yürütülen bu araştırmada bilinçli farkındalık ile sosyal medya kullanım düzeyi arasında negatif yönde korelasyon tespit edilmiştir. Sosyal medya ve internet kullanımı, günümüzde pek çok birey için vazgeçilmez bir aktivite haline gelmiştir. Ancak bu aktivite, aşırı ve kontrolsüz bir şekilde yapıldığında, bireylerin bağımlılık geliştirmesine ve psikolojik sorunlar yaşamasına neden olabilir. Bu nedenle bireylerin bilinçli farkındalık düzeyini arttırmaları, sosyal medya ve internet kullanımını sağlıklı bir şekilde sınırlandırmaları için önemlidir. Bilinçli farkındalık, bireylerin kendi duygu, düşünce ve davranışlarını fark etmelerini ve bunları kabul etmelerini sağlayan bir beceridir. Bilinçli farkındalık sayesinde, bireyler sosyal medya ve internete duydukları arzuyu fark edebilir ve bu arzuya karşı daha rasyonel bir şekilde karar verebilirler. Ayrıca bilinçli farkındalık, bireylerin duygu regülasyonunu sağlamalarına ve dürtüsel davranışlarını azaltmalarına da yardımcı olur. Bu sayede, bireyler sosyal medya ve internet kullanımının olumsuz etkilerinden korunabilirken, daha mutlu ve sağlıklı bir yaşam sürebilirler.

Kaynakça

- Abid, M., Irfan, M., & Naeem, F. (2017). Relationship between mindfulness and bullying behavior among school children: An exploratory study from Pakistan. *Journal of Postgraduate Medical Institute*, 31(3), 256-259.
- Akçakanat, T., & Köse, S. (2018). Bilinçli farkındalık (Mindfulness): Kavramsal bir araştırma. *International Journal of Business Economics and Management Perspectives*, 2(2), 16-28. <https://doi.org/10.29228/ijbemp.6725>
- Almond, P. (1988). *The British discovery of Buddhism*. Cambridge University Press.
- Andreassen, C. S. (2015). Online social network site addiction: A comprehensive review. *Current Addiction Reports*, 2(2), 175-184. <https://doi.org/10.1007/s40429-015-0056-9>
- Andreassen, C. S., Pallesen, S., & Griffiths, M. D. (2017). The relationship between addictive use of social media, narcissism, and self-esteem: Findings from a large national survey. *Addictive Behaviors*, 64, 287-293. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2016.03.006>
- Arslan, G. (2017). Psychological maltreatment, forgiveness, mindfulness, and internet addiction among young adults: A study of mediation effect. *Computers in Human Behavior*, 72, 57-66. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.02.037>
- Arslantaş, E. E. (2017). *Adolesanlarda internet bağımlılığı ile ruhsal sorunlar ve obezite arasındaki ilişki* [Uzmanlık tezi], Erciyes Üniversitesi.
- Aslan, T. (2020). *Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kaygılarının sosyal medya bağımlılıklarını yordayıcı rolünün incelenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Çağ Üniversitesi.
- Avcı, K. (2016). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım alışkanlıklarının sosyal ilişkilerine etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(46), 641-655. <https://doi.org/10.17719/jisr.20164622631>
- Ayhan, B., & Çavuş, S. (2014). İzleyici araştırmalarında değişim: Kullanımlar ve doyumlardan. *Selçuk İletişim*, 8(2), 32-60.
- Babacan, M. E. (2016). Sosyal medya kullanım alanları ve bağımlılık ilişkisi. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 3(1), 7-28. <https://doi.org/10.15805/addicta.2016.3.0017>
- Baer, R. A. (2003). Mindfulness training as a clinical intervention: A conceptual and empirical review. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10(2), 125-143. <https://doi.org/10.1093/clipsy.bpg015>
- Baer, R. A., Samuel, D. B., & Lykins, E. L. (2011). Differential item functioning on the Five Facet Mindfulness Questionnaire is minimal in demographically matched meditators and nonmeditators. *Assessment*, 18(1), 3-10. <https://doi.org/10.1177/1073191110392498>
- Bal Krishnan, J., & Griffiths, M. D. (2017). Social media addiction: What is the role of content in YouTube? *Journal of Behavioral Addictions*, 6(3), 364-377. <https://doi.org/10.1556/2006.6.2017.058>
- Balcı, Ş., & Baloğlu, E. (2018). Sosyal medya bağımlılığı ile depresyon arasındaki ilişki: "Üniversite gençliği üzerine bir saha araştırması". *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi* (29), 209-234. <https://doi.org/10.16878/gsuilet.500860>
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497>
- Bayram, E. (2019). *Üniversite öğrencilerinin sosyal görünüş kaygı düzeyleri ile bilinçli farkındalık düzeyi arasındaki ilişkinin spor ve farklı değişkenler açısından incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi].
- Bilgin, M., Şahin, İ., & Togay, A. (2020). Ergenlerde sosyal medya bağımlılığı ve anne-baba ergen ilişkisi. *Eğitim ve Bilim*, 45(202), 263-281. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2020.8202>

- Bostancı, M. (2010). *Sosyal medyanın gelişimi ve iletişim fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanım alışkanlıkları* [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi], Erciyes Üniversitesi.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210-230. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
- Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(4), 822–848. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.4.822>
- Brown, K. W., Ryan, R. M., & Creswell, J. D. (2007). Mindfulness: Theoretical foundations and evidence for its salutary effects. *Psychological Inquiry*, 18(4), 211-237. <https://doi.org/10.1080/10478400701598298>
- Brown, K. W., West, A. M., Loverich, T. M., & Biegel, G. M. (2011). Assessing adolescent mindfulness: Validation of an adapted Mindful Attention Awareness Scale in adolescent normative and psychiatric populations. *Psychological Assessment*, 23(4), 1023-1033. <https://doi.org/10.1037/a0021338>
- Caetano, T., Ramadas, E., & Lopes, J. (2019). *Relationship between mindfulness, self-compassion and difficulties in emotion regulation in addicts*. In PACT 2019: 11th International Conference on Psychology and Allied Sciences (pp. 60-65).
- Calvete, E., Gámez-Guadix, M., & Cortazar, N. (2017). Mindfulness facets and problematic Internet use: A six-month longitudinal study. *Addictive Behaviors*, 72, 57–63. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2017.03.018>
- Koçer, C. (2019). *Bilinçli farkındalığın anlamlı işe etkisi sürecinde örgütsel farkındalığın moderatör (düzenleyici) rolü* [Yayınlanmamış Doktora tezi], Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi.
- Cengiz, R., Serdar, E., & Donuk, B. (2016). Üniversite öğrencilerinin bilinçli farkındalık ve girişimcilik düzeylerinin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(4), 1320-1328. <https://doi.org/10.24289/ijsser.279006>
- Cullen, M. (2011). Mindfulness-based interventions: An emerging phenomenon. *Mindfulness*, 2(3), 186-193. <https://doi.org/10.1007/s12671-011-0058-1>
- Curtis, B. L., Lookatch, S. J., Ramo, D. E., McKay, J. R., Feinn, R. S., & Kranzler, H. R. (2018). Meta-analysis of the association of alcohol-related social media use with alcohol consumption and alcohol-related problems in adolescents and young adults. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 42(6), 978–986. <https://doi.org/10.1111/acer.13642>
- Curun, N. (2021). *Üniversitede öğrenim gören sporcuların bilinçli farkındalık düzeyi ve algılanan stres düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Mersin Üniversitesi.
- Çalışkan, M., & Mencik, Y. (2015). Değişen dünyanın yeni yüzü: Sosyal medya. *Akademik Bakış Dergisi*, 50, 254-277.
- D'Arienzo, M. C., Boursier, V., & Griffiths, M. D. (2019). Addiction to social media and attachment styles: A systematic literature review. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17(4), 1094-1118. <https://doi.org/10.1007/s11469-019-00082-5>
- Demir, V. (2014). *Bilinçli farkındalık temelli hazırlanan eğitim programının bireylerin depresyon ve stres düzeyleri üzerine etkisi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Arel Üniversitesi.
- Didonna, F. (2009). *Clinical handbook of mindfulness*. Springer.

- Doğanay, G. (2022). *Sporcularda zihinsel dayanıklılık ile bilinçli farkındalık arasındaki ilişki* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Bayburt Üniversitesi.
- Dryden, W., & Still, A. (2006). Historical aspects of mindfulness and self-acceptance in psychotherapy. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 24(1), 3-28. <https://doi.org/10.1007/s10942-006-0026-1>
- Echeburúa, E., & de Corral, P. (2010). Adicción a las nuevas tecnologías y a las redes sociales en jóvenes: Un nuevo reto [Addiction to new technologies and to online social networking in young people: A new challenge]. *Adicciones*, 22(2), 91–96. <https://doi.org/10.20882/adicciones.196>
- Eroğlu, Y. (2015). Interrelationship between attachment styles and facebook addiction. *Journal of Education and Training Studies*, 4(1), 150-160. <http://dx.doi.org/10.11114/jets.v4i1.1081>
- Fulton, P. R., & Siegel, R. D. (2005). *Mindfulness and psychotherapy*. Guilford Press.
- Gámez-Guadix, M., & Calvete, E. (2016). Assessing the relationship between mindful awareness and problematic Internet use among adolescents. *Mindfulness*, 7(6), 1281–1288. <https://doi.org/10.1007/s12671-016-0566-0>
- Gemmill, E., & Peterson, M. (2006). Technology use among college students: Implications for student affairs professionals. *NASPA Journal*, 43(2), 280–300. <https://doi.org/10.2202/1949-6605.1640>
- Germer, C. (2004). What is mindfulness? *Insight Journal*, 22, 24-29.
- Germer, C. (2009). *The mindful path to self-compassion: Freeing yourself from destructive thoughts and emotions*. Routledge.
- Gilbert, P. (2005). *Compassion: Conceptualizations, research and use in psychotherapy*. Brunner Routledge.
- Goodman, A. (1990). Addiction: Definition and implications. *British Journal of Addiction*, 85(11), 1403-1408. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.1990.tb01620.x>
- Griffiths, M. D. (1995). Technological addictions. *Clinical Psychology Forum*, 14, 14-19.
- Griffiths, M. D. (1999). Internet addiction: Internet fuels other addictions. *Student British Medical Journal*, 7(1), 428-429.
- Griffiths, M. D. (2015). Adolescent gambling and gambling-type games on social networking sites: Issues, concerns, and recommendations. *Aloma: Revista de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport*, 33(2), 31-37. <https://doi.org/10.51698/aloma.2015.33.2.31-37>
- Harrington, A., & Dunne, J. D. (2015). When mindfulness is therapy: Ethical qualms, historical perspectives. *American Psychologist*, 70(7), 621-632. <https://doi.org/10.1037/a0039460>
- Harrison, J. (2013). Mindfulness training and reductions in teacher stress and burnout: Results from two randomized, waitlist-control field trials. *Journal of Educational Psychology*, 105(3), 787-804. <https://doi.org/10.1037/a0032093>
- Hayes, S. C., Follette, V. M., & Linehan, M. (2004). *Mindfulness and acceptance: Expanding the cognitive-behavioral tradition*. Guilford Press.
- Hazar, M. (2011). Sosyal medya bağımlılığı: Bir alan çalışması [Social media addiction: A field study]. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 31, 151-175.
- Holden, C. (2001). 'Behavioral' addictions: Do they exist? *Science*, 294(5544), 980-982. <https://doi.org/10.1126/science.294.5544.980>

- Hyland, P. K., Lee, R. A., & Mills, M. J. (2015). Mindfulness at work: A new approach to improving individual and organizational performance. *Industrial and Organizational Psychology*, 8(4), 576-602. <https://doi.org/10.1017/iop.2015.41>
- Işık, U., & Topbaş, H. (2015). Facebook ve bağımlılık: Medya bağımlılığı araştırması. *International Journal of Social Science*, 38, 319-336. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2930>
- Jung, K. C. (2014). *The influence of a middle school student's mindfulness on an Internet addiction: A mediation effects of self-regulation* [Master's thesis, Seoul University of Buddhism].
- Kabat-Zinn, J. (2009). *Neredeysen orada ol*. Göksu, H. (Çev.). Kuraldışı Yayıncılık.
- Kabat-Zinn, J. (1982). An outpatient program in behavioral medicine for chronic pain patients based on the practice of mindfulness meditation: Theoretical considerations and preliminary results. *General Hospital Psychiatry*, 4(1), 33-47. [https://doi.org/10.1016/0163-8343\(82\)90026-3](https://doi.org/10.1016/0163-8343(82)90026-3)
- Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10(2), 144-156. <https://doi.org/10.1093/clipsy.bpg016>
- Kabat-Zinn, J. (2019). *Yeni başlayanlar için farkındalık*. Pegasus Yayınları.
- Karacı, A., & Piri, Z. (2017). Üniversite öğrencilerinin Facebook bağımlılığının farklı değişkenler açısından incelenmesi. Kastamonu Üniversitesi örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(4), 1547-1558. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.332509>
- Karadağ, A., & Akçınar, B. (2019). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı ve psikolojik semptomlar arasındaki ilişki. *Bağımlılık Dergisi*, 20(3), 154-166. <https://doi.org/10.15805/addicta.2019.20.3.0010>
- Karaiskos, D., Tzavellas, E., Balta, G., & Paparrigopoulos, T. (2010). Social network addiction: A clinical disorder? *European Psychiatry*, 25, 855. [https://doi.org/10.1016/S0924-9338\(10\)70846-4](https://doi.org/10.1016/S0924-9338(10)70846-4)
- Keçeli, Ş. S. (2017). *Effects of mindfulness-based skills program on psychological and metacognitive processes in generalized anxiety symptoms* [Master's thesis, Bahçeşehir University].
- Kemp, S. (2023). *Digital 2023: Turkey. We Are Social*.
- Kesler, E. (2020). *Elit güreşçilerde bilinçli farkındalık, sürekli optimal performans duygu durumu, spora katılım motivasyonu ve stres düzeylerinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi].
- Khang, H., Kim, J. K., & Kim, Y. (2013). Self-traits and motivations as antecedents of digital media flow and addiction: The Internet, mobile phones, and video games. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2416–2424. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.05.027>
- Kırık, A. M., Arslan, A., Çetinkaya, A., & Gül, M. (2015). A quantitative research on the level of social media addiction among young people in Turkey. *International Journal of Science Culture and Sport*, 3(3), 108-122. <https://doi.org/10.14486/IntJSCS444>
- Kök, A. (2019). *Sosyal medya kullanımının beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin mesleki gelişimlerine yönelik görüşlerinin incelenmesi (Tokat il örneği)* [Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi].
- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2017). Social networking sites and addiction: Ten lessons learned. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(3), 311. <https://doi.org/10.3390/ijerph14030311>

- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2011a). Online social networking and addiction—a review of the psychological literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 8(9), 3528-3552. <https://doi.org/10.3390/ijerph8093528>
- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2011b). Addiction to social networks on the Internet: A literature review of empirical research. *International Journal of Environmental and Public Health*, 8, 3528-3552. <https://doi.org/10.3390/ijerph8093528>
- Kuss, D. J., Griffiths, M. D., Karila, L., & Billieux, J. (2014). Internet addiction: A systematic review of epidemiological research for the last decade. *Current Pharmaceutical Design*, 20(25), 4026-4052. <https://doi.org/10.2174/13816128113199990617>
- Langer, E. J. (1993). A mindful education. *Educational Psychologist*, 28(1), 43-50. https://doi.org/10.1207/s15326985ep2801_4
- Levenson, J. C., Shensa, A., Sidani, J. E., Colditz, J. B., & Primack, B. A. (2016). The association between social media use and sleep disturbance among young adults. *Preventive Medicine*, 85, 36-41. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2016.01.001>
- Lilja, J. L., Falkenström, F., Zelleröth, C., Jacobson, E., Risberg, S., Nissling, L., & Weineland, S. (2020). Psychometric properties and validation of the Swedish Five Facet Mindfulness Questionnaire in a clinical and non-clinical sample among meditators and non-meditators. *Scandinavian Journal of Psychology*, 61(3), 369-379. <https://doi.org/10.1111/sjop.12635>
- Luberto, C. M., Magidson, J. F., & Blashill, A. J. (2017). A case study of individually delivered mindfulness-based cognitive behavioral therapy for severe health anxiety. *Cognitive and Behavioral Practice*, 24(4), 484-495. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2016.10.001>
- Macit, H. (2019). *Marmara Bölgesi'nde sosyal medya bağımlılığı bulunan bireylerin psikolojik semptomlarının incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi].
- Mancinelli, E., Bassi, G., & Salcuni, S. (2019). Predisposing and motivational factors related to social network sites use: Systematic review. *JMIR Formative Research*, 3(2), e12248. <https://doi.org/10.2196/12248>
- Maraşlı, H. (2018). *Genç hentbolcuların zihinsel dayanıklılık ve bilinçli farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi].
- Masicampo, E. J., & Baumeister, R. F. (2007). Relating mindfulness and self-regulatory processes. *Psychological Inquiry*, 18(4), 255-258. <https://doi.org/10.1080/10478400701598363>
- McKee, A., Johnston, F., & Massimilian, R. (2006). Mindfulness, hope and compassion: A leader's road map to renewal. *Ivey Business Journal*, 70(5), 1-5.
- Memili, H. (2022). *Sportif aletli dalış sporcularında zihinsel dayanıklılık, başarı güdüsü ve bilinçli farkındalık düzeylerinin farklı demografik değişkenlere göre incelenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Miller, M., & Fleming, M. (2008). Mindfulness meditation for alcohol relapse prevention. A feasibility pilot study. *Journal of Addiction Medicine*, 2(3), 165-173. <https://doi.org/10.1097/ADM.0b013e31816f8546>
- Naik, P., Harris, V., & Forthun, L. (2013). Mindfulness: An introduction. *EDIS*, 2013(8). <https://doi.org/10.32473/edis-fy1381-2013>
- Neff, K. D., & Dahm, K. A. (2015). Self-compassion: What it is, what it does, and how it relates to mindfulness. In B. D. Ostafin, M. D. Robinson, & B. P. Meier (Eds.), *Handbook of mindfulness and self-regulation* (pp. 121-137). Springer.

- Özturan, D. D., Kocakaya, H., Sevindik, M., Nazlı, Ş. B., Yiğman, F., Akpınar, C. V., & Taş, H. İ. (2022). Social media addiction and mindfulness in university students. *ODÜ Tıp Dergisi*, 9(2), 56-66.
- Primack, B. A., Shensa, A., Sidani, J. E., Whaite, E. O., Lin, L. yi, Rosen, D., Colditz, J. B., Radovic, A., & Miller, E. (2017). Social media use and perceived social isolation among young adults in the U.S. *American Journal of Preventive Medicine*, 53(1), 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2017.01.010>
- Quinones, C., & Griffiths, M. D. (2019). Reducing compulsive Internet use and anxiety symptoms via two brief interventions: A comparison between mindfulness and gradual muscle relaxation. *Journal of Behavioral Addictions*, 8(3), 530–536. <https://doi.org/10.1556/2006.8.2019.45>
- Raingruber, R. (2007). The effectiveness of tai chi, yoga, meditation, and reiki healing sessions in promoting health and enhancing problem solving abilities of registered nurses. *Issues in Mental Health Nursing*, 28(10), 1141-1155. <https://doi.org/10.1080/01612840701581255>
- Riley, B. (2014). Experiential avoidance mediates the association between thought suppression and mindfulness with problem gambling. *Journal of Gambling Studies*, 30(1), 163-171. <https://doi.org/10.1007/s10899-012-9342-9>
- Ryan, T., & Xenos, S. (2011). Who uses Facebook? An investigation into the relationship between the Big Five, shyness, narcissism, loneliness, and Facebook usage. *Computers in Human Behavior*, 27(5), 1658-1664. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.02.004>
- Sağar, M. E. (2019). Yetişkin bireylerde sosyal medya bağımlılığının irdelenmesi. *Sağlık Bilimlerinde Eğitim Dergisi*, 2(1), 29-42.
- Shapiro, S. L., Carlson, L. E., Astin, J. A., & Freedman, B. (2006). Mechanisms of mindfulness. *Journal of Clinical Psychology*, 62(3), 373-386. <https://doi.org/10.1002/jclp.20237>
- Shonin, E., Van Gordon, W., & Griffiths, M. D. (2014). Mindfulness as a treatment for behavioural addiction. *Journal of Addiction Research & Therapy*, 5(1), 174. <https://doi.org/10.4172/2155-6105.1000174>
- Shi, P., Yang, A., Zhao, Q., Chen, Z., Ren, X., & Dai, Q. (2021). A hypothesis of gender differences in self-reporting symptom of depression: implications to solve under-diagnosis and under-treatment of depression in males. *Frontiers in Psychiatry*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.589687>
- Sinha, N., Kumar, P., Kumar, S., & Priyadarshi, P. (2020). Problematic Internet use and psychosocial well-being: Role of mindfulness mediated by self-control and negative affect. *IIM Kozhikode Society & Management Review*, 10(1), 99-112. <https://doi.org/10.1177/227797522096534>
- Smith, A., & Anderson, M. (2018). *Social media use 2018: Demographics and statistics*. Pew Research Center Internet & Technology.
- Song, W. J., & Park, J. W. (2019). The influence of stress on internet addiction: Mediating effects of self-control and mindfulness. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17(4), 1063-1075. <https://doi.org/10.1007/s11469-019-0051-9>
- Söyler, S., & Kaptanoğlu, A. Y. (2018). Sanal uyuşturucu: İnternet. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(2), 37-46.
- Sriwilai, K., & Charoensukmongkol, P. (2016). Face it, don't Facebook it: Impacts of social media addiction on mindfulness, coping strategies and the consequence on emotional exhaustion. *Stress and Health*, 32(4), 427–434. <https://doi.org/10.1002/smi.2637>

- Stankovska, G., Angelkovska, S., & Grncarovska, S. P. (2016). Social networks use, loneliness and academic performance among university students. In *Education provision to every one: Comparing Perspectives from around the world* (pp. 255-261). Bulgarian Comparative Education Society.
- Steele, M. (2008). *Leading high reliability schools: The effects of organizational mindfulness on collective efficacy* [Doctoral dissertation, The University of Texas at San Antonio].
- Stone, C. B., & Wang, Q. (2019). From conversations to digital communication: The mnemonic consequences of consuming and producing information via social media. *Topics in Cognitive Science*, 11(4), 774-793. <https://doi.org/10.1111/tops.12369>
- Şehidoğlu, Z. (2014). *15-17 yaş grubu ergenlerde bilinçli farkındalık düzeyi ile problemlerli internet kullanımı arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Üsküdar Üniversitesi.
- Şimşek, A., & Koca, F. (2018). Çocuk ve ergenlerde internet bağımlılığı. In E. Keleş (Ed.), *İnternet ve ağ toplumu* (ss. 157-178). Pegem Akademi.
- Tang, C. S. K., & Yogo, M. (2019). Depression as a mediator between social anxiety and social networking addiction. *Journal of Mental Health and Clinical Psychology*, 3, 10-15. <https://doi.org/10.29245/2578-2959/2019/4.1188>
- Tingaz, E. O. (2020). *Spor bilimleri fakültesindeki sporcu öğrencilerde bilinçli farkındalık ve öz şefkatin incelenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Çağ Üniversitesi.
- Tsang, S. K. M., Hui, E. K. P., & Law, B. C. M. (2012). *Self-efficacy as a positive youth development construct: A conceptual review*. The Scientific World Journal, 2012. <https://doi.org/10.1100/2012/452327>
- Tutgun Ünal, A. (2015). Sosyal medya bağımlılığı: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi].
- Ünal, S., Küey, L., Güleç, C., Bekaroğlu, M., Evlice, Y. E., & Kırılı, S. (2002). Depresif bozukluklarda risk etkenleri. *Klinik Psikiyatri*, 5(1), 8-15.
- Ünlü, F. (2018). Orta yaş üstü bireylerde sosyal medya bağımlılığı ve sosyal izolasyon. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 161-172.
- Vural, C., & Okan, İ. (2021). Sporda bilinçli farkındalık: Atıcılık spor branşları üzerine bir araştırma. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 4(2), 265-273. <https://doi.org/10.38021/asbid.962437>
- Wang, W., & Chopel, T. (2017). Mindfulness and gender: A pilot quantitative study. *Issues in Information Systems*, 18(4), 105-115. https://doi.org/10.48009/4_iis_2017_105-115
- Whaite, E. O., Shensa, A., Sidani, J. E., Colditz, J. B., & Primack, B. A. (2018). Social media use, personality characteristics, and social isolation among young adults in the United States. *Personality and Individual Differences*, 124, 45–50. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.10.030>
- Wilson, K., Fornasier, S., & White, K. M. (2010). Psychological predictors of young adults' use of social networking sites. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 13(2), 173-177. <https://doi.org/10.1089/cyber.2009.0094>
- Witkiewitz, K., Marlatt, G. A., & Walker, D. (2005). Mindfulness-based relapse prevention for alcohol and substance use disorders. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 19(3), 211-228. <https://doi.org/10.1891/jcop.2005.19.3.211>

Ekler

Evrak Tarih ve Sayısı: 18.12.2023-55867

18.12.2023

Sayı :2023/120
Konu : Etik Kurul izni

Dilan MALGAZ GÜÇLÜ
Doğuş Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Klinik Psikoloji Doktora Programı

Doğuş Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Doktora Programı çerçevesinde Prof. Dr. Ülker Meral ÇULHA danışmanlığı altında yürütülecek olan “*Bilinçli Farkındalık ve Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisi*” başlıklı makaleniz için yapacağımız ankete ait sorularla ilgili olarak Doğuş Üniversitesi Etik Kuruluna yapmış olduğumuz başvuru Etik Kurulunda incelenmiş ve bilimsel araştırma etiği açısından uygun olduğuna karar verilmiştir.

Bilgilerinizi rica ederiz.

Prof. Dr. Mesut KUMRU
Etik Kurul Başkan
Mühendislik Fakültesi

Prof. Dr. Hamide ZAFER
Etik Kurul Üyesi
Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Oktay VELİEV
Etik Kurul Üyesi
Mühendislik Fakültesi

Prof. Dr. Nüket SARACEL
Etik Kurul Üyesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Gülşin Pelin SARIOĞLU ERDOĞDU
Etik Kurul Üyesi
Sanat ve Tasarım Fakültesi

Prof. Dr. Tank BAYKARA
Etik Kurul Üyesi
Mühendislik Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ash TELSEREN ÖMEROĞLU
Etik Kurul Üyesi
Fen Edebiyat Fakültesi

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Ek 1: Etik Kurul Onay Belgesi

Salgın Hastalıkların Toplumsal, Dini ve Ruhsal Etkileri

Social, Religious and Spitiual Effects of Epidemic Diseases

Selameddin BAYSAL¹

Muhammed TOSUN²

Kemalettin TAŞ³

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş tarihi/Received:
21.09.2023

Son revizyon teslimi/Last revision
received:
02.03.2024

Kabul tarihi/Accepted:
05.03.2024

Yayın tarihi/Published:
28.05.2024

Atıf/Citation:

Baysal, S., Tosun, M. ve Taş, K. (2024). Salgın hastalıkların toplumsal, dini ve ruhsal etkileri. *TAM Akademi Dergisi*, 3(1), 66-85.
<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.01.005.x>

DOI:

<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.01.005.x>

ÖZ

Geçmişte meydana gelen salgın hastalıkların toplumsal ve dini etkilerini anlamak ve bu etkileri yorumlamak, tarihsel bir perspektiften bakarken dikkatle ele alınması gereken temel konulardan biridir. İnsanlık ilk çağlardan beri salgın hastalıkları çözümlenmekte yetersiz kalmasından dolayı hastalıkları oluşturan etken sebepleri doğaüstü güçlere yordamıştır. Bu nedenle milyonlarca insanın ölümüne neden olan salgın hastalıklar, Tanrı'nın hoşnutsuzluğu olarak yorumlanmıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, geleneksel yöntemlerle birbirine kenetlenmiş olan teoloji ve tıp ilişkisinin zayıflaması, hastalık yapıcı etkenlerin Tanrı'nın gazabından çok sağlık ve biyoloji temelli bir gerçeklikle değerlendirilmesinin önünü açmıştır. Çalışma, Eski Çağ'dan günümüze kadar ortaya çıkan endemik, epidemik ve pandemik düzeydeki salgın hastalıkların toplumsal ve dini etkilerini işlevsel paradigma bağlamında ele almaktadır. Ayrıca çalışma, yakın zamanda ortaya çıkan Covid-19 pandemisine yönelik dini yüklemeleri ele alarak, hastalıkların dini ibadetlere, akıl ve ruh sağlığına olan etkilerini psiko-sosyal tahlillerle açığa kavuşturmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Din, Dindarlık, Salgın, Ruhsal Sağlığı, Dini Başa Çıkma

1. Adalet Bakanlığı, Dr., byslsdu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5164-5085
2. MEB, Dr., m.ikbal87@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2539-7318
3. Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Prof. Dr., kemalettin@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0001-8759-5147

ABSTRACT

Understanding and interpreting the societal and religious impacts of past epidemics is one of the crucial issues that need to be carefully considered when looking at it from a historical perspective. Humanity has viewed some epidemic diseases it has encountered since ancient times as supernatural. For this reason, one of the main reasons for epidemics that cause the death of millions of people has been interpreted as man's failure to accept God's command and command. The development of humanity and the increasing influence of religion and medicine on each other have paved the way for the causes of epidemics to be evaluated with a health and biological reality rather than a wrath of God. Thus, humanity searches for the basic dynamics of all the epidemics it encounters in religious media as well as scientific medicine today, as it did yesterday. The study will discuss the social and religious effects of endemic, epidemic and pandemic epidemics that have emerged from the Ancient Age to the present day, in the context of functional paradigm. The study also aims to clarify the effects of diseases on religious worship, mental and spiritual health through psycho-social analysis by addressing the religious attributions towards the recently emerged Covid-19 pandemic.

Keywords: Religion, Piety, Epidemic, Mental Health, Religious Coping

Extended Abstract

Throughout history, pandemic diseases have left profound impacts on humanity. In this article, we will examine the societal, religious, and psychological dimensions of pandemic diseases. Considering these different perspectives is crucial to understanding how pandemic diseases affect individuals and societies.

Pandemic diseases can deeply influence the social structure and functioning of societies. Particularly, major pandemics can lead to economic crises, unemployment, and losses, resulting in social imbalances. Moreover, pandemics exert immense pressure on governments and healthcare systems, stress-testing their capacities. Pandemics can also alter people's daily lives, work habits, and travel patterns.

Pandemic diseases can profoundly affect individuals' religious beliefs. Many individuals turn to prayer and seek solace in their faith to halt the spread of disease and ensure survival. Additionally, pandemics prompt individuals to contemplate their faith in God, destiny, and the meaning of life. This may enrich or even alter their spiritual lives.

The psychological effects of pandemic diseases are equally significant. Pandemics can induce stress, anxiety, and depression in individuals. Furthermore, the losses and grief associated with pandemics may require individuals to navigate the grieving process. However, crisis periods can also foster positive psychological traits such as solidarity, mutual aid, and resilience.

The societal, religious, and psychological effects of pandemic diseases are intricate and multifaceted. Understanding these effects is crucial for developing strategies to cope with pandemics and to better support individuals during such challenging times. To prepare for future pandemics, societies should continue to develop robust societal, religious, and psychological foundations.

The article aims to understand and interpret the societal and religious effects of past epidemic diseases under the title “The Societal, Religious, and Spiritual Effects of Epidemic Diseases”. Accordingly, a literature review has been conducted. The literature review involved examining studies that explore the societal, religious, and spiritual dimensions of past epidemic diseases. The article seeks to synthesize these studies to analyze the profound effects of epidemic diseases on human societies. The methodology of the research adopts a qualitative approach, aiming to provide a framework for understanding the social, religious, and spiritual dimensions of epidemic diseases by deeply examining the existing literature. Thus, the article aims to contribute to the body of knowledge in this field by addressing the complex effects of epidemic diseases on human societies in the past.

Giriş

Salgın hastalık kavramı bilim insanları tarafından biyolojik bir olgu olarak ele alındığı için geçmişi en az insanlık tarihi kadar eskiye dayanır. Salgın hastalıklara neden olan mikroorganizmalar ve bakterilerle beraber, virüsler, mantarlar, protozoonlar çevre ve doğal yaşamın seyrine göre insanlık için tehdit unsuru olmuşlardır. Çoğu zaman insanlığı tehdit eden ve kaynağı mikroorganizmalara dayanan, gözle görülemeyen bakterilerin ortaya çıkış nedenleri alimlerin ve kilise temsilcilerinin insafına bırakılmıştır (Kılıç, 2020, s.21).

Antik dönemde yaşayan insanlar, başa gelen musibetleri tanrıların dünyaları ile ilişkilendirmiş ve onların kızdırılmasına bağlamıştır. Bu nedenle ‘tanrılar kızgınlıklarını almak için yeryüzüne salgın hastalıkları göndermiştir’ gibi mistik bir anlayış ortaya çıkmıştır (Sir Gavaz & Masalçı Şahin, 2021, s. 273).

İlahi hastalık teorisine göre salgın hastalıklar, öfkeli bir tanrının insanları cezalandırmasıdır. Hastalığın verdiği ıstırapı çekenler, Tanrı’nın öfkelenişini Âdem ve Havva’dan yola çıkarak örneklendirirler. İtaatsizlik karşısında öfkelenen Tanrı, Âdem ve Havva’yı cennet bahçesinden sonsuza dek cezalandırmak maksadıyla kovmuştur. Ceza olarak da hastalıklara yakalanmaları sonrasında günahlarının bedellerini ödeyebildiklerinden söz edilir. İlahi salgın hastalık teorisinden yola çıkarak Firavun’un zulmüne uğrayan halkın azat edilmesini isteyen Tanrı’nın bu isteğinin redle karşılık bulması sebebiyle Mısır’da korkunç salgınların başladığı söylenilir. Tanrı’nın buyruğuna kafa tutan Firavun’un kavmi neye uğradığını anlamlandıramamıştır. Bu nedenle Eski Mısır’da veba ve cüzzam gibi hastalıklar baş göstermiş ve tarih sahnesinde salgınların etkisi giderek artmıştır (Snowden, 2021, s. 36).

Salgınlara sebebiyet veren mikrop, virüs ve bakterilerin tıbbi çözümleri bulunana kadar hastalıklar çoğu toplumda şeytani veya rahmani olarak değerlendirilmiştir. Asemptomatik nitelikte olan veya semptomları bilinen birçok salgın hastalık belli periyotlarla günümüze kadar milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. Hastalıklara neden olan virüsler, insanlığın yerleşik hayata geçmesiyle daha kolay bir şekilde yayılma imkânı elde etmiştir. Evlerde yiyecek stokuna başlanması sebebiyle çöplerin birikmesi, tarım arazileri, sulama göletleri, kanalizasyonlar gibi faktörler virüsleri yayan haşeratlarla insanları ortak alanlarda buluşturmuştur (Kılıç, 2021, ss. 17-31). Salgın hastalıkların tarihsel etimolojisi, insanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde ortaya çıkan ve büyük toplumsal etkilere yol açan hastalıkların incelenmesini kapsar. Örneğin, veba, kolera, cüzzam, çiçek, sıtma, İspanyol gribi gibi salgın hastalıklar, geçmişte milyonlarca insanın ölümüne neden olmuş ve toplumların yaşamını derinden etkilemiştir. Bu hastalıkların etimolojik yapısının anlaşılması, insanlık tarihindeki sağlık mücadelesinin ve epidemiyolojik olayların anlaşılmasına katkı sağlar.

1. Salgın Hastalıkların Etimolojik Yapısı

1.1. Veba

Vebanın nasıl ortaya çıktığı ve nasıl yayıldığıнын nedenleri uzun süre bilinmemesi sebebiyle, geliştirilen fikirlerin salt çoğunluğu dini faktörlü bilgileri içermiştir. İnsanları kasıp kavuran vebaya yönelik değerlendirmeler, hastalığa tıbbi çözümler bulmaktan daha çok bireyleri kilise merkezli örtülü bilginin hâkim olduğu çözüm arayışına itmiştir. Vebanın kolayca yayılması, rahiplerin, vaizlerin ve kardinallerin sessiz kalması, geleneksel hekimlerin ve doktorların hastalığı geçici görmeleri salgının önünü açmıştır. Vebaya neden olan bakterilerin mikroplardan kaynaklandığı, ancak 19. yüzyılın sonlarında Alexandre Yersin (1863-1943) ve Japon Shibasaburo Kitasato (1894)'nın çalışmaları sonrasında anlaşılmıştır. Pestreger/Yersinia Pestis mikrobulunun keşfedilmesi tıp dünyasını bir nevi rahatlatmıştır. Yersinia Pestis bakterisini yayan mikroplar 30 gün boyunca kıyafetlerde, yatak, çarşaf, duvar yarıkları, ılıman ve nemli yerlerde yaşayabilmiştir. Bakteriler doğrudan doğruya insanlar aracılığıyla yayılmamış aynı zamanda kemirgen hayvanların ısırması sonucunda da bulaşabilmiştir (İstek, 2017, ss. 173-204). Veba hastalığına neden olan basiller, hassas kemirgenler aracılığıyla insanları tehdit eder bir boyuta dönüşmüştür. Fareleri konak edinen pirelerle evcil hayvanların yakınlaşması veya ortak barınma alanlarının kullanılması sonucunda bakteriler hayatta kalmış ve insanlara geçebilmiştir. Gemi sıçanları, fareler, sincaplar, tavşanlar lenf düğümlerini ele geçirmiştir. Bakterilerin bulaşması sonucunda bacaklarda, koltuk altlarında ve kasıklarda şişkinlikler görülmüştür. Ayrıca bedenin yumuşak doku alanlarında siyah ve diğer farklı renklerde acı veren çibanların çıkması sonucunda vücutta bazı belirtiler ortaya çıkmıştır. Kanlı irin akması, ishalin başlaması, kusma belirtileri, tenin solması, kalp çarpıntısının artması gibi fiziksel anomaliler sonrasında hastaların durumu gittikçe ağırlaşmıştır (Keçiş & Bodur, 2021, ss. 25-26).

Bilimsel kaynaklara göre veba; Hindistan, Çin gibi Asya ülkelerinde ortaya çıkmış ve sonrasında kara, deniz ve ticaret yolları ile Uzakdoğu bölgelerinden Orta Asya'ya, oradan da Mezopotamya ve Yakındoğu'ya kadar ilerlemiştir. Veba daha farklı nedenlerle İskenderiye, Rusya, Afrika ve Avrupa'nın tamamına yayılmıştır. Veba literatürde Hıyarcıklı, Septisemik, Pnömonik olarak üç farklı kategoride ele alınmaktadır (Akçiçek vd., 2021, ss. 215-216).

1.2. Kolera

Kolera; toksijenik bakterilerin neden olduğu akut ishale dönüşen bulaşıcı bir hastalıktır. Vibrio Cholerae varyantları bilimsel çalışmalara göre ilk olarak Hindistan'da ortaya çıkmıştır (Kanungo vd., 2010, ss. 185-186). Koleranın Hindistan'da ortaya çıkmasını sağlayan faktörler arsında coğrafi konum, dini inançlar, iklimsel geçişler ve toplumsal etkenlerin oldukça büyük bir rolü bulunmaktadır. Bilim insanları tarafından kolera salgınının yatağı olarak isimlendirilen Hindistan'da, Aşağı Bengal deltası ve Ganj Brahmaputra Nehirleri arası vibrionun adeta beşiği haline dönmüştür. Özellikle Ganj Vadisi yakınlarında haziran ve eylül ayları arasında festivallerin, dini geleneklerin, toplu organizasyonların düzenlenmesinin yanı sıra muson yağışlarının da önemli bir payı vardır. Muson yağışlarından sonra kirli su yatakları, dere ve bataklıklar vibrionun üremesi için oldukça elverişli koşullar oluşturmuştur. Vibrio, enfeksiyonel özelliklere sahip olduğu için giyim, kuşam, içme suyu vasıtasıyla kolayca yayılabilmektedir. Vücuda bahsi geçen yöntemlerin dışında da bulaşabilen kolera, vücudun dengesini değiştirebilmektedir. Vakalarda aşırı ishal, kusma, hazımsızlık ve iştahsızlık sonrasında yüksek düzeyde sıvı ve elektrolit kaybı görülmüştür. Bakterilerin mideye temasından sonra ani ve şiddetli kusma nöbetleri geçiren insanların bağırsakları adeta yerinden çıkmıştır. Netice itibarıyla bakterilerin mideye

inmesi sonrasında hastanın kanında koyulaşma belirtileri başlamış, kan akışı ve kan basıncı düşmüştür. Aşırı sıvı kaybetmeleri sonrasında hastanın idrarı azalmış, bedende kramplar baş göstermiştir. Kaslarda başlayan kramplardan sonra hastaların sıvı ve tuz ihtiyaçları karşılanmış olursa da vakaların büyük çoğunluğu kurtulamamıştır (Yılmaz, 2017, ss. 23-55).

1.3. Çiçek

Literatüre göre çiçek hastalığının kökeni milattan 1000 yıl öncesine kadar dayanmaktadır. Çiçek hastalığı, çiçek virüsünün (variola) neden olduğu bulaşıcı bir hastalıktır. Dünya tarihinde en öldürücü hastalıklardan biri olarak literatürde yer edinen hastalığın kökenleri Mısır, Hindistan veya Çin'e dayanmaktadır. Çiçek virüsü variola minor ve variola majör genomanları şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Elde edilen analizlere göre variola major'un ölüm oranı (%30) variola minor'e göre daha yüksektir. Ancak iki virüs türünün de ölümcül olduğu aşikârdır. Variola virüsü çoğunlukla yüz yüze etkileşimden sonra hızlıca bulaşabilmiştir. Yakın mesafeden hışırmak, aynı ortamda uzun süre kalmak, fiziksel temas, ortak giysi, tabak, havlu, ayakkabı gibi nesnelere virüsü kolayca bulaştırmıştır. Virüsün bulaştığı insanların vücutlarında küçük kırmızı benekler ortaya çıkar. Bedenin her tarafını saran kırmızı benekler yaralara neden olur. Kabarcıklardan sonra yara yerleri enfeksiyon kapar ve bilye tanesi şeklinde püstüller oluşur. Virüsün bulaşması sonrasında halsizlik, üşüme ve tireme, aşırı mide bulantısı, olağanüstü baş ağrısı ve yüksek ateşten sonra ölüm vakaları gerçekleşir. Akut bulaşıcılık özelliği olan bu salgının sadece 20. yüzyılda 300 ile 500 milyon arasında insanın ölümüne neden olduğu bilinmektedir (C. Theves vd., 2014, ss. 210-218).

1.4. Sıtma

Plasmodium cinsi protozoan parazitler, dünyanın en önemli paraziter enfeksiyonu olan sıtmayı sıcak iklimlerden yola çıkarak adeta bir seyyah gibi her tabakaya bulaştırmıştır. Sıtmaya neden olan farklı türde plasmodiumlar vardır. Bunlar; P. vivax, P. ovale, P. malariae türleridir (Gürsel Ersan, 2012). Sıtmanın Antik Mısır döneminde ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Hipokrat'ın analizleri doğrultusunda sıtmanın M.Ö. 460-370 yıllarında bataklık, sulak ve kirli alanlarda parazitler aracılığıyla yayıldığı söylenebilir. Nosten ve arkadaşları tarafından sıtmanın kısa tarihi hakkında yapılan bir çalışmada ise sıtmanın Afrika'daki maymunlarda bulunan parazitlerle ortaya çıkmış olabileceği yönünde bulgular bulunmaktadır. Bilim insanları da su protozoonları ve bazı memeli hayvanlardan bulaşan hominid parazitlerin dişi anofel sivrisineklerden bulaşan falciparum parazitlerine oldukça benzer olduğunu kabul etmektedir (Nosten, 2022, ss. 1-5).

Salgın hastalıkların ekseriyetinin dünya tarihinde ortaya çıkması insanların tarımsal üretime geçmeleriyle yakından ilişkilidir. İnsanlar yabani hayvanların yaşam alanı olan toprakları sürmüş ve at, koyun, sığır gibi evcil hayvanlar yetiştirmeye başlamıştır. Yabani hayvanların yaşam alanlarına yakın olması nedeniyle virüs, mikrop ve bakteriler de yaşam alanlarına yakın yerlerde ortaya çıkmıştır. İşlenmemiş toprakların ekilip biçilmesi farelere, sıçanlara, kenelere, pirelere ve en önemlisi de kısa zamanda büyük mesafe kat edebilen sivrisineklere davetiye çıkarmıştır. Dişi anofel sivrisinekler 16-27 derece sıcaklıkta kolayca barınabilmişlerdir. Bu sıcaklık ortamı dişi anofel sivrisineklerin hem yaşamasına hem de üremesine elverişli koşullar oluşturmuştur. Sivrisinekler özellikle ormanlık alanlarda uygun koşulları temin etmiş ve pirinç, çeltik üretiminin yapıldığı sulak alanlarda kolayca beslenmişlerdir. Dişi anofel sivrisinekler Afrika'da, Mısır'da, Orta Amerika'da ve Pasifik ülkelerde mikropların kolayca yayılmasını sağlamıştır. Akut solunum problemi oluşturan mikropların, kemik iliğine, böbrek yetmezliğine, dalağa, beyin kılcal damarlarına zarar vermesi sonrasında hasta ölüm döşegine düşer. Hasta gittikçe zayıflar, şiddetli kusma sonrasında beden şişer ve şekilsiz bir görünüm alır. Bütün bu etkilerden sonra hasta ölümle karşı karşıya kalır (Tuğluoğlu, 2008, ss. 351-359).

1.5. Cüzzam

Bilinen en eski deri hastalıklarından biri olan cüzzam hakkında Mısır, Çin ve Hindistan’da yazılı kaynaklar mevcuttur. Ancak Hint toplumu hem bilimsel bilgidен hem de kültürel tutumlardan dolayı cüzzamı ayrı kanunlar çerçevesinde ele almıştır. Hindistan’da bilimsel olarak yürütölen klinik, bakteriyolojik ve patolojik çalışmalara rağmen hastalığın yayılcı politikasının önüne geçilememiştir. Cüzzamın ticaret, savaş ve dini seferler sonrasında Orta Doğu’ya daha sonra Avrupa’ya ve Amerika’ya yayıldığı düşünülmektedir (Sil & Das, 2022, ss. 691-699).

Orta Çağ’da salgına dönüşen cüzzamın bilim insanlarının çalışmaları sonrasında “Mycobacterium leprae” basilinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Lepra bakterisi vücuttaki sinirleri harekete geçirdikten sonra, diğer organlara yavaş bir şekilde bulaşır. Fiziksel görünümü oldukça itici bir hale getiren lepra, uzuvların sarkmasına neden olur, kişileri hareketsiz ve uyuşuk kılar. Nodüllerin istemsiz büyümesi, yüz, kulak, el ve ayaklarda şişlik görülmesine neden olur. Genetik, akut ve enfeksiyonel bir seyir izleyen lepra basilleri bilim dünyasında üç türde incelenir. Cüzzam hastalığının en çok bilineni ve bulaşıcı olanı lepromalı cüzzamdır. Lepromalı cüzzamda basilin bulaşmasından sonra beden üzerinde kırmızı şişlikler çoğalır. Öyle ki beden çoğu zaman tanınmaz hale gelir. Hasta sonrasında ya sakat kalır ya da felç geçirir. Hatta kimi zaman hasta, acıdan duramaz hale gelir ve vefat eder. Lepranın ikinci türü “sinir cüzzamı”dır. Sinir cüzzamı daha az bulaşır ve ölüm riski daha düşüktür. Üçüncü ve son türü ise “tüberkülozumsu cüzzam”dır. Tüberküloz basiline oldukça benzer olan bu tür en zararsız olanıdır (Sarıbaş, 2019, ss. 229-235).

1.6. İspanyol Gribi

Minna Stern ve arkadaşları (2010) H1N1 olarak isimlendirilen İnfluenza’nın araştırmalar neticesinde ilk defa 1918’in mart ayında ABD’nin Kansas Eyaleti’ndeki askeri üslerde ortaya çıktığını belirtmektedir. Stern ve ekibi (2010) tarafından Boston’da bulunan askeri kampta bir virüsün ortaya çıktığı ve bu virüsün kısa zaman içerisinde dünyanın en ücra köşelerine kadar ulaştığı ifade edilmektedir. H1N1 virüsü en kuvvetli devletler ve en donanımlı üniversiteler karşısında kırmızı bayrağı dalgalandırmayı başarmıştır. Bütün çalışmalara rağmen hastalığın coğrafi, botanik ve hayvani kökeni halen bilinmemektedir. Ancak çoğu kez türler arası bariyeri aşarak kuşlardan, domuzlardan bulaşan bir virüs olduğu günümüze kadar tartışılmıştır. Öyle ki dünya tarihinde 1957, 1968, 2009 yıllarında ortaya çıkan ve bilim insanları tarafından “Domuz Gribi” olarak isimlendirilen salgının İnfluenza olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü iki hastalığın da semptomları benzerdir. Akut solunum yoluyla virüs bulaşan hastalarda baş ağrısı, yorgunluk, boğazda yanma, balgam, kuru öksürük, iştahsızlık ve yüksek ateş gibi semptomlar tespit edilmiştir (Stern vd., 2010, ss. 6-9).

İspanyol Gribi olarak bilinen İnfluenza virüsü, İspanya’da ortaya çıkmadığından dolayı İspanya kökenli bir salgın değildir. Ancak İspanya, Birinci Dünya Savaşı’nda politik olarak bir strateji benimsemiş ve tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Salgının “İspanyol Gribi” olarak bilinmesinin sebebi ittifak ve itilaf devletleri arasında var olduğu bilinen İnfluenza’nın sansürlenerek gizlenmesidir. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nda tarafsız kalan ve halkını politik hamlelerle koruyan İspanya, İnfluenza virüsünün neden olduğu hastalığa dair haberleri cesur bir şekilde medya aracılığıyla dünya basınına bildirmiştir. İspanyollar kendi ülkelerinde bir hastalıktan bahsetmişlerdir. Böylece bütün dünya, savaş esnasında İspanya ile aynı safta yer edinmek istememiştir. Bu sebeple İnfluenza virüsünün İspanya’da ortaya çıktığına dair sansonyonel haberler dünya basınına yansımıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru (1918 yılının baharında) İspanyol Gribi olarak bilinen İnfluenza, toplumsal etkileşim ve iletişim sonucunda geride kalan yüzyılın en büyük zorlu yaşam olaylarından biri haline dönüşmüştür (Abanoz, 2021, ss. 37-43).

1.7. Covid-19

Dünyada ilk kez 1960'lı yıllarda ortaya çıktığı söylenen ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından Coronavirüs olarak adlandırılan virüs; Alfa, Beta, Gama ve delta olarak dört farklı kategoride ele alınır. Son yaşadığımız Covid-19 salgınına neden olan SARS-COV-2 virüsü Beta grubunda yer alır. Bilim insanları 2002 yılında görülen SARS ve yine 2012'de görülen MERS virüslerini Coronavirüs familyası kategorisinde incelemişlerdir. Covid-19 salgınlarına yönelik son bulgular ise 2019 yılında Çin'in Wuhan kasabasında ortaya çıkmıştır. Dünya Sağlık Örgütü, Wuhan kasabasında görülen vakaları incelemiş ve Covid-19 olarak tanımlanan olağanüstü bir salgınla baş başa kaldıklarını tüm dünyaya duyurmuştur (BBC, 2020). Hastalık, fiziksel temas başta olmak üzere aksırma, nefes alıp verme, dokunma gibi yollarla yayılmıştır. Hastalıktan korunmak maksadıyla bilim insanları maske, mesafe ve hijyene dikkat çekmişlerdir. Covid-19 risk kategorisinde yer alan bireylere birtakım uyarılar yapılmıştır. Özellikle kalp, tansiyon rahatsızlığı bulunanlara, hamile olanlara, balgam, koku kaybı, baş ağrısı, bulantı, kusma, ishal, burun akıntısı, yüksek ateş, titreme, üşüme gibi belirti gösterenlere en yakın sağlık kuruluşuna başvurmaları gerektiği belirtilmiştir (Apaydın, 2020, s. 58). Covid-19 pandemisi, dünya genelinde yaşanan bir sağlık krizi olarak insanlığın karşılaştığı en büyük salgın hastalıklardan biri olmuştur. Pandemi sürecinde yaşanan ölümler, sağlık sistemlerinin sınırlarını zorlamış ve toplumların çeşitli kaygılar yaşamalarına sebebiyet vermiştir. Salgın, sosyal izolasyonun artmasıyla birlikte toplumsal yaşamı derinden etkilemiş, ekonomik faaliyetleri ve iş dünyasını durma noktasına getirmiştir. Bu süreçte, insanlar arasında sosyal mesafe ve hijyen önlemlerinin alınması, toplumsal ilişkilerin önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur. Bununla beraber pandeminin psikolojik etkileri, kaygı ve stres gibi sorunların artmasına yol açmış ve toplumda ruh sağlığı ile ilgili endişeleri iyice artırmıştır. Bu sebeple, Covid-19 pandemisi sadece bir sağlık krizi olarak değil, anlaşıldığı üzere toplumsal, ekonomik ve psikolojik boyutlarıyla da derin etkilere sahip bir hadise olarak değerlendirilebilir.

2. Salgın Hastalıkların Toplumsal Etkileri

2.1. Demografik Etkiler

Antik çağdan günümüze kadar insanlık farklı semptomları taşıyan birçok hastalıkla karşılaşmıştır. Bu hastalıklar insanlığı sadece sağlık alanında etkilememiştir. Hastalıklar aynı zamanda sosyokültürel, ekonomik, psikolojik ve diplomatik problemlere de neden olmuşlardır. Salgın ve diğer zorlu yaşam olayları hem içsel hem de dışsal faktörlerden etkilenir. İnsanoğlunun yerleşik hayata geçmesiyle birlikte tarım kültürünün benimsenmesi ve insanın kendi hırsına göre hareket etmesinin doğanın işleyişini aksatmasına neden olduğu söylenebilir. Doğa ve insan arasında süren rekabetin sonucunda salgın hastalıkların ortaya çıktığı öne sürülebilir. Bu nedenle Antik ve Orta Çağ tarihinden bugüne kadar hastalıklar insan neslini adeta bir ağaç gibi belli periyotlarla budamıştır. Yani salgın hastalıklar nüfusun büyüyen gücüne karşın demografik döngüyü dengede tutmuştur. Nüfus açısından insanlığı etkileyen en ürkütücü salgın hastalıklardan birisi "Kara Veba"dır. Orta Çağ'da 1346-1350'de veba kaynaklı ölüm sayılarına ilişkin değerlendirmelere bakıldığında dünya nüfusunun üçte birinin doğrudan veya dolaylı olarak etkilendiği görülmektedir. Bu durumu destekleyecek örnekler bakıldığında 1351 yılında Papa 6. Clement için yapılan hesaplamada sadece Avrupa'da yaklaşık 24 milyon insanın veba nedeniyle hayatını kaybetmesi, yine Orta Çağ'da yaklaşık 200 milyon insanın yaşamını yitirmesi vebanın toplumsal düzlemde oluşturduğu travmatik boyutun göstergesidir (Akçiçek vd., 2021, ss. 43-50).

İnsanlığın hafızasında derin izler bırakan veba salgınının yerini çok geçmeden kolera almıştır. Hindistan merkezli hastalık 1880'li yılların vebası olarak değerlendirilmektedir. Kolera dünya sahnesine 6 farklı pandemi şeklinde ortaya çıkmıştır. 1811 yılındaki ilk pandemide Çin, Myanmar, Endonezya gibi

ülkelerde 100 bin insan yaşamını yitirmiştir. 1832 yılında Paris ve Londra’da 25 bin insan hayatını kaybetmiştir. Yine bu yıllarda 60 bin nüfuslu bir şehir olan Tebriz, kolera salgını nedeniyle demografik çöküş yaşamıştır. 1831 yılında Osmanlı’da özellikle İstanbul’da yaklaşık 20 bin insanın öldüğü bilinmektedir. 1863 yılında İtalya ve Sardunya’da 130 bin insan yakınlarını geride bırakmıştır. 1899 yılından 2023 yılına kadar sadece Hindistan’da 500 binden fazla insan hayatını kaybetmiştir (Kılıç, 2021, ss. 120-127).

1800’li yılların en korkunç hastalığı çiçek, tıpkı veba ve kolera gibi dünyada demografik etkilere neden olmuş ve birçok medeniyeti etkilemiştir. Aztek ve İnka Medeniyetini yerle bir ederek Amerika Kıtası’nda da ölümlere neden olan çiçek hastalığı, Latin ve Kuzey Amerika’da 15 milyon insanın sosyal yaşantısını doğrudan etkilemiştir. Meksika, Guatemala, Yucatan ve Panama gibi ülkelerde 1 milyona yakın insan çiçek sebebiyle hayatını kaybetmiştir. İspanya, Peru, Şili gibi ülkelerde yaşanan çiçek salgınında yaklaşık 100 bin insan vefat etmiştir. Çiçek salgınında en çok kayıp veren ülkelerden biri de Afrika’dır. Afrika’da yaklaşık 15 milyon insan hayatını kaybetmiştir (Nikoforuk, 2018, ss. 93-110).

Salgın hastalıkların atası olarak görülen sıtma, insan nesli için en tehlikeli hastalıklardan biri olarak kabul edilmektedir. Her yıl yaklaşık 600 bin Afrikalı bebek bu hastalık nedeniyle yaşamını yitirmektedir. Sri Lanka, Hindistan, Bangladeş, Pakistan, Afganistan, Kenya, Tanzanya gibi ülkelerde sıtma her yıl ortalama 100 milyon insanın hayatına mal olmaktadır. Eski Mısır’da bu hastalığa ölmeden önceki ölüm ismi verilmiştir (Nikoforuk, 2018, ss. 33-56).

İnsanlığın yakasını bırakmayan salgın hastalıkların bir yenisi de 2019 yılında Çin’de ortaya çıkan Covid-19 salgınıdır. Dünya Sağlık Örgütü’nün resmi rakamlarına göre 2023 yılı itibarıyla 7 milyon insan bu salgın nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Salgında yaşamını yitirenlerin büyük çoğunluğu Çin ve Hindistan’ın da dâhil olduğu Asya ülkeleridir (Eryiğit & Özdemir, 2023, ss. 83-99). Covid-19 sürecinde etkili bir mücadele örneği gösteren Türkiye’de salgın yaklaşık 100 bin insanın ölümüne neden olmuştur.

2.2. İktisadi Etkiler

Ticari faaliyetler insanların yerleşik hayata geçmeleri, üretimsel faaliyetlerde bulunmalarıyla tarih sahnesinde yer edinmiştir. Salgın hastalıkların iktisadi etkilerine tarihin birçok döneminde rastlamak mümkündür. Veba, çiçek, kolera ve diğer salgınlar nedeniyle toplumsal kurumların faaliyetleri durma eşiğine gelmiştir (Armağan vd., 2020, s. 627). Toplumsal kırılma uğrayan ilk kurumsal faaliyetlerden biri de tarımdır. Dünya ekonomisi eski çağlardan beri tarımın egemenliğinde ilerlemektedir. Salgın hastalıklar hariç neredeyse hiçbir zaman tarımsal faaliyetlerde aksama görülmemiştir. Çünkü tarımsal üretimin devamlılığı insanoğlunun yaşamı için esastır (Üstün & Özçiftçi, 2020, ss. 147-148).

Dünyanın bilinen en eski salgın hastalıklarından biri olan Kara Veba’nın ortaya çıktığı dönemde ekonomi daha çok feodalitenin tekelinde ilerlemiştir. Ancak veba ile beraber feodal düzene karşı ayaklanmalar başlamıştır. Bu durumun temel nedeni ise kırsal alanlarda yaşayan insanların yeterince kaliteli hayat koşullarına sahip olamamasıdır. Orta Çağ’da Florensa başta olmak üzere birçok kentte ürünler hasat edilememiş ve tarlalarda kalmıştır. Binlerce hatta milyonlarca insan yaşamını yitirirken hasatları toplayacak kimsenin kalmadığı söylenilmektedir. İşçi statüsünde çalışan köylüler ekin alanlarında ölüme neden olan kemirgen fareler ve pirelerle karşı karşıya kalmıştır. Ucuz gündelik yevmiyelerle geçim derdine düşen köylüler toprak sahiplerine rest çekmişlerdir. Burjuvaziler, köylüleri açlık ile terbiye etmeye çalışmışlardır. Ancak veba salgınında sadece çiftçiler değil, tekstil çalışanları, çobanlar, demir doğrama ustaları, mobilya ustaları, marangozlar ve daha nice beyaz yakalı insan hayatını kaybetmiştir (Tekin, 2021, ss. 330-335).

Salgın hastalıklar nedeniyle kıtlık belirtileri baş gösterirken faiz lobileri halkı sömürmenin derdine düşmüş; halkın elindeki tarlaları ucuza almaya çalışmıştır. Ancak bu durumun farkına varan insanlar çok geçmeden isyan başlatmıştır. İngiltere’de, İspanya’da ve diğer Avrupa şehirlerinde stoklar yapılmış, fiyatlar yükselmiştir. Stokların yapılması gıda krizini ve güvenli gıda tedarikini risk altında bırakmıştır. Bu durum uluslararası arenada söz sahibi olan devletlerin balıkçılık, taşımacılık, ulaşım sahalarına da yansımıştır. Bu nedenle Portekiz, İspanya, Venedik vb. Avrupa ülkelerinde tüccarlar uzun yıllar boyunca seyahatlere çıkamamış; tarım arazilerinde nöbet tutmak zorunda kalmıştır (Genç, 2011, ss. 123-150).

Küreselleşmenin hız kazanmasından sonra salgın hastalıkların iktisadi etkileri bütün dünyayı ilgilendirir hale gelmiştir. Dijital bilgi çağında ülkelerin iktisadi ilişkileri küresel düzlemde birbirine bağlıdır. Yapılan uluslararası antlaşmalar, salgınlar nedeniyle çoğu kez karşılıklı esaslar ve hukuksal gerekçelerle iptal edilmiştir. Bu durum ABD, Çin, Almanya, Rusya, Türkiye, Japonya gibi ülkelerin ihracat ve ithalat faaliyetlerine olumsuz yansımıştır (Küçüköğlü, 2021, ss. 1269-1291). Örneğin dünyada otomotiv ticareti yapan büyük şirketler küresel krize neden olan salgından en çok etkilenen firmalardır. Yıllık hasılatları ve bütçeleri birçok devletin gelirinden daha fazla olan bu firmalarda salgınlar nedeniyle üretim durma noktasına gelmiştir.

Salgın hastalıkla mücadele sürecinde alınan tedbirlere bakıldığında sınırları kapatma ilk sırada yer alır. Bu durum turizm endüstrisine bağlı alt kuruluşların ekonomik hasılatını olumsuz etkilemektedir. Yakın tarihlerde ortaya çıkan MERS, SARS, Covid-19 gibi salgın hastalıklar nedeniyle ülkeler arasında yaşanan seyahat kısıtlamaları turist ve turizm algısını değiştirmiştir. Günümüzde dünya ekonomisine ciddi oranda katkı sunan turizm sektörüne ait alt sektörlerin bünyesinde çalışan milyonlarca insan geçim sıkıntısı yaşamış, şirketler ise iflas eşiğine gelmiştir. Ülke girişlerinde yasakların başlaması, karantina uygulamalarının devreye alınması, kalabalık sosyal ortamlarda bulunma riski gibi nedenler dünyada milyarlarca insanın tatil planlarına yansımıştır. Bu sebeple turizm sektörünün salgın hastalıklar karşısında oldukça kırılgan olduğu anlaşılmaktadır. Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi (WTTC) yetkilileri tarafından dile getirilen açıklamalara göre Covid-19 salgını dünyada 100-120 milyon kişiyi işsiz bırakmıştır. Dünya ekonomisi sadece 2020 yılında küresel sermayenin 2,1 trilyon dolarını kaybetmiştir (Demirbaş vd., 2020, ss. 88-95).

Salgın hastalıkların geçmişten beri etkilediği önemli bir iktisadi saha spor endüstrisidir. Spor endüstrisi, dünyada son birkaç yıldır artan maliyetleri ile küresel ekonominin adeta kalbidir. Başta futbol kulüpleri olmak üzere dünyada her yıl düzenlenen uluslararası organizasyonlar sayesinde yüksek gelir elde edilmektedir. Sponsorluk ve reklam gelirlerinin yanı sıra, forma, ayakkabı, atkı, eşofman gibi tekstil ürünleri sayesinde kulüpler yüksek gelir kazanmaktadır. UEFA’nın düzenlemiş olduğu Şampiyonlar Ligi, Avrupa Kupası, Konfederasyon Kupası gibi organizasyonlar yıllık bazda milyonlarca insanı bir araya getirmektedir. Organizasyonların iptal edilmesi kulüplerin hedefindeki gelir oranlarına yansımıştır. Barcelona, Real Madrid, Chelsea, Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş gibi kulüplerin taraftarları uzun süre tribünlerden uzak kalmıştır. Spor uzmanlarının yaptıkları açıklamalarda Covid-19 pandemisinin dünyadaki spor organizasyonlarına olan etkisi sadece yılda yaklaşık 2 milyar Euro civarında olduğu söylenilmektedir (Bingöl vd., 2020, ss. 1890-1909).

2.3. Sosyokültürel Etkiler

Salgın hastalıklar sadece tıbbi bir problem değil, aynı zamanda bireyi ve toplumu birçok açıdan etkileyen, alışıla gelmiş toplumsal normları ve değerleri değiştiren sosyal olgulardır. İnsanlık, tarih boyunca dünyayı kasıp kavuran birçok salgın hastalıkla karşılaşmıştır. Veba, çiçek, kolera, İspanyol Gribi gibi salgın hastalıklarda kitlesel ölümler yaşanmış, toplumsal asayiş bozulmuş ve toplumun

ekseriyetinde korku ve panik havası hâkim olmuştur. İnsanoğlu veba, sıtma ve çiçekten sonra dünyanın artık sanıldığı kadar güvenli bir yer olmadığını farkına varmıştır. Çünkü küçük bir virüs veya mikrop, dünyanın en uzak yerinde yaşayan insanların bile hayatlarını etkileyebilmektedir. Öyle ki dünya tarihinde bugüne kadar birçok salgın hastalık nedeniyle sınırlar kapatılmıştır. Dolayısıyla salgın hastalıkların sosyokültürel etkilerinin bireysel olduğu gibi toplumsal boyutu da kaçınılmazdır (Karataş, 2020, ss. 3-15).

Salgın hastalıkların tarihsel süreçte meydana gelen toplumsal etkileri incelendiğinde ele alınması gereken öncelikli konulardan biri de kent kavramıdır. Çünkü salgın hastalıkların etkilerine bakıldığında en büyük yıkımın tamamıyla dışa bağımlı bir tüketim topluluğunu barındıran şehirlerde meydana geldiği görülmektedir. Flanagan'ın yorumuyla kent "tüm değişim ve dönüşümleriyle birlikte, içinde doğduğu çevrenin toplumsal, kültürel ve fiziksel koşullarının yansımasıdır. "Salgın hastalıkların insan yaşamında oluşturduğu sosyal kırılmalıklar kentin yapısını, değişim dinamiklerini ve insan doğasının bir parçası olan kültürel birikimi de etkilemektedir (Özdemir Metlioğlu, 2021, ss. 184-190).

Sanayi devrimiyle kırsaldan kente göçle hızlı bir demografik artış yaşayan kentler, salgın hastalık sürecinde tersine göç vererek kentsel yapıda hızlı bir çözülme yaşamıştır. Kırsal nüfusun kentsel yaşama adaptasyon sürecinde birey-aile-toplum nezdinde yaşanan sosyal uyum problemleri, tersine göçle birlikte yeniden vuku bulmuştur. Kentsel tüketim toplumunun kırsalda üretim faaliyetlerine katılması salgın hastalıkların sosyal yaşantıyı kapsamlı bir dönüşüm süreci içerisine soktuğunun göstergesidir. Bu süreç birçok insanın kültürel sentez oluşturma gayreti içerisindeyken uyum problemi yani kültürel şok yaşamasına da sebebiyet verebilmektedir (Serter, 2013, ss. 67-76).

Salgın hastalıkların en önemli etkisi düzensiz göç hareketlerini başlatmasıdır. Vebanın ortaya çıktığı yıllarda insanlar yaşam alanlarını, sevdiklerini, mallarını ve mülklerini geride bırakarak göç etmeye başlamışlardır. Özellikle 1348 yılında veba salgını ile birlikte Floransalı binlerce insan ölüm korkusu nedeniyle başka diyarlara göç etmiştir. Yerinde kalan insanlar ise Avrupa sokaklarında, caddelerde cansız bedenlerden dolayı histeriye kapılmış ve çoğu intihara sürüklenmiştir (Kılıç, 2020, ss. 21-35). Salgın hastalıklar aynı zamanda göçmen bireylerin gündelik yaşamlarında da değişimlere yol açmıştır. Örneğin Covid-19 pandemisi döneminde göçmenlerin günlük yaşam alışkanlıkları, cep telefonu ve internet bağımlılığı, eğitim zorlukları, dijital uçurumlar, yalnızlık, yabancılaşma ve diğer psiko-sosyal faktörler ile baş etmek zorunda kaldıkları ortaya çıkmıştır (Turner ve Gülerce, 2021).

Salgın hastalık döneminde yaşanan karamsar tablo, çoğu zaman ilahi eksenli değerlendirilmektedir. Avusturya'nın Graz yerleşim bölgesinde bulunan bir katedralin dış yüzeyinde bulunan fresklerde Tanrı'nın insanlara gönderdiği üç büyük felaketten birinin toplu ölümlere ve yıkımlara yol açan veba salgınları olduğu belirtilmektedir. Hastalıkların Tanrı tarafından gönderilen bir ceza ve disiplin aracı olduğuna inanan insanoğlu, gündelik hayatta sergilediği davranışların ilahi güç tarafından doğru kabul görmediğini düşünmekte ve bu sebeple mecburi bir sosyo-kültürel değişim sürecine girmektedir (Kılıç, 2021).

Dünyanın en korkunç ve belki de en itici deri hastalığı olan cüzzam nedeniyle hastalar damgalanmıştır. Yeryüzünde Tanrı'nın sevmediği kesim olarak görülen cüzzamlılar ciddi manada şiddete maruz kalmıştır. Orta Çağ'ın en büyük hadiselerinden biri de cüzzamlılara karşı sergilenen gayri insani muamelelerdir. Cüzzam hastaları tüm hak ve hürriyetlerinden yoksun bırakıldıkları gibi Tanrı'yı kızdırdıkları düşünülendiğinden çoğu diri diri yakılmıştır. Böylelikle Tanrı'nın öfkesinin dineceğini düşünenler cüzzamlıları kendi aralarında barındırmamıştır. Cüzzamlılar günahkâr görüldükleri için tek

tip elbiselerle güneşin altında bekletilmiş, sırtlarında L harfi yazılmış, boyunlarına çan takılmıştır (Maraahata, 2015, ss. 6-10).

Salgın hastalıkların bir diğer önemli etkileri toplumsal kurumların itibarını zedelemesidir. Salgınların toplumsal etkileri arasında aile kurumlarının dağılması ön plana çıkmaktadır. Dünyada insanlığı en çok yıpratın hastalıkların başından gelen cüzzam, çiçek, frengi gibi salgın hastalıklar sonrasında boşanmalar artmıştır. Salgın hastalıkların neticesinde dağılan aile bireylerinde yalnızlaşma, ilgisizlik, aile içi şiddet ve dijital hayata yönelimler artmaktadır. Özellikle salgınların getirmiş olduğu karantinalar sonrasında bahsi geçen hadiseler sık sık yaşanılmaktadır. Aile içinde insanların geçim derdine düşmesi, çalışmaması, öğrenci olanların evde kalması aile içinde etkileşimi artırmakta ve beklenilmedik anormallikler yaşanılmaktadır. Salgın hastalıkların bir diğer ailevi etkileri kadınlara yöneliktir. Salgın sürecinde evde kalan kadınların iş yükleri ciddi manada artmıştır. Bu durum ev kadınlarını yıpratmıştır (Karaca vd., 2020, ss. 1811-1830).

Salgın hastalıkların toplumsal etkilerinden en önemlisi belki de sanat, spor ve eğitim organizasyonlarının iptal edilmesindeki boyuttur. Salgın hastalıkların kontrol altına alınmasını kolaylaştırmak maksadıyla okullar kapatılmıştır. Baysal ve Taş'a (2022) göre dünyanın yakın zamanda karşılaştığı Covid-19 salgını sürecinde dijitalleşme ve eğitim ağı alt yapısının tüm dünyada yetersiz kaldığı vurgulanmaktadır. Pakistan, Hindistan, Afganistan ve diğer üçüncü dünya ülkelerinde dijital alt yapının yeterli olmaması nedeniyle eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanamadığı belirtilmektedir. Ancak bütün olumsuzluklara rağmen dijital çağda salgın vb. afet dönemlerinde dijitalleşme ile toplumsal iletişim ve etkileşimin sürdürüldüğü ifade edilmiştir. Bu duruma açıklık getirilecekse Türkiye'de Covid-19 salgını sürecinde insanlar dijital sağlık uygulamaları (hayat eve sığar/HES) ve eğitim uygulaması EBA gibi platformlar sayesinde ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu vesile ile dijitalleşme bugün toplumsal hayatın her aşamasında kolay fırsatlar sunmaktadır. Dijital kütüphaneler, dijital spor organizasyonları, dijital hastaneler, dijital dini uygulamalar sayesinde insanlar evlerinde karantinada iken sosyal hayatın sürdürülebilirliğinden uzak kalmamaya çalışmışlardır (Baysal & Taş, 2022, ss. 101-111).

Salgın hastalıkların en büyük etkilerinden biri de gelenek ve göreneklerin askıya alınması boyutudur. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Covid-19 sürecinde insanlar asırlardır bağlı oldukları kültürel değerlere yabancılaşmıştır. Düğün ve sünnet programları iptal edilmiş, sokaklardaki banklar kaldırılmış, sosyal mesafe, maske ve hijyen gibi toplumsal hassasiyeti ilgilendiren hadiseler ortaya çıkmıştır. Ayrıca salgın hastalıklardan korunmak maksadıyla evlerde misafir uzun süre ağırlandırmamıştır. Taziye ve cenaze törenlerinde az sayıda katılımcıya müsaade edilmiştir. Salgınlara yönelik toplumsal farkındalığı artırmak maksadıyla seyyar tırlarda canlı konserler düzenlenmiştir (Şişman, 2021, ss. 321-335).

2.4. Politik Etkiler

Veba salgınlarının Orta Çağ tarihinde yapmış olduğu politik etkiler tarihin en büyük hadiseleri arasında yer almıştır. Veba, dünyanın en önemli liderlerini tahtlarından etmiştir. M.Ö. 1335'li yıllarda Hitit ülkesinde hüküm süren Şuppiluliuma ve sonrasında varisi olan oğlu II. Arnuvan veba nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Hitit topraklarında Mısır seferinden gelen askerler tarafından yayıldığı düşünülen veba, kral ve oğlu başta olmak üzere çok sayıda komutanın ölümüne neden olmuştur. Kral ve oğlunun ölümünü Tanrı'nın memnuniyetsizliği şeklinde dile getiren II. Mursili, ağabeyi ve babasının halka yaptıkları zulümlerden dolayı gazaba uğradıklarını düşünmüştür (Kılıç, 2021, ss. 46-48).

Vebanın etkilediği bir diğer politik hadise de M.Ö. 430 yılında Spartalılar ile Atinalılar arasında meydana gelene Peleponnes Savaşı'dır. Bu savaş sırasında vebadan ölen asker sayısı cephede

ölenlerden fazla olmuştur. Atina'yı uzun süre etkisi altında bırakan veba Peleponnes Savaşı ile halkın kale içine yerleşmesine neden olmuştur. Yaşanan gelişmelerden ötürü salgın sonrasında Atina devlet yönetimi oldukça zayıflamıştır. Vebanın askeri ve politik etkilerini dile getiren Aristides Perslere karşı koymak için kurulan Attika-Delos Deniz Birliği'nin veba salgını nedeniyle dağıldığını belirtmektedir (Sir Gavaz & Gülgüney Masalçı, ss. 108-118).

Dünya tarihinde adından sıkça söz ettiren Çin lideri Mao'nun ordusunu bozguna uğratan salgının adı koleradır. Düzensiz çeteler ve gruplar Mao'ya isyan ederek Mao'nun himayesinde olan bazı bölgeleri işgal etmiştir. Çin'de kolera salgını nedeniyle devlet bünyesinde olan birçok cezaevinde mahkumlar isyan bayrağı çekmiştir. Mahkumların uzun süre hapishanelerde tutsak kalması, yeterli gıda tedarikinin sağlanamaması nedeniyle firara yöneldikleri ve bazı mahallelerde asker ve polisle çatıştıkları söylenir (Fang, 2013, ss. 754-761). Koleranın politik etkileri sadece Çin ile sınırlı kalmamıştır. Örneğin İngilizler tarafından Hindistan'a yapılan sömürge hareketleri sırasında askerlerin susuz, gıdasız ve sağlık açısından yaşadıkları problemler nedeniyle çekilmek zorunda kaldıkları belirtilir. Bu durum İngilizlerin işgal ve sömürge hayallerini hüsrana uğratmıştır (Yıldırım & Ertin, 2020, ss. 85-91).

Tarihin en büyük ordusuna sahip Büyük Roma İmparatorluğu'nu da zayıflatan en önemli hadiseler arasında salgın hastalıklar yer almaktadır. Sıtma salgını Compagna bölgesinde öyle bir yayılmış ki kenti savunacak güvenlik güçleri kalmamıştır. Yerel halk kendi imkânları doğrultusunda yeni yerleşim yerleri inşa etmek zorunda kalmıştır. İmparatorluğun paralı askerleri kenti ve halkı savunmak, asayiş sağlamaya yerine kaçmayı tercih etmiştir. Askerlerin ağızlarından çıkan söylemler "Hadrianus ve Titanus Tanrıları sıtmaya esir düşmüşler ise biz nasıl esir düşmeyeceğiz" gibi söylemler olmuştur. Binlerce asker ordudan istifa ederken Vandallar ve Vizigotlar imparatorluğun zayıf düşmesine kayıtsız kalmamıştır. Büyük Roma İmparatorluğu, Germen tarafını tutan önemli komutanların insafsızca stratejileri ile iyice zayıflamıştır. Nihayetinde Roma İmparatorluğu gibi büyük ordular sıtma ile dağılma sürecine girmiştir (Nikoforuk, 2018, ss. 39-41).

Salgın hastalıklar, İngiltere, Roma, Çin gibi ülkelerin yanı sıra Yunanistan'ı da oldukça etkilemiştir. İtalya'nın Paestum şehrinde bulunan Dorik Tapınağı'ndaki kilise yetkilileri sıtma nedeniyle yaşamını yitirmiştir. Kiliselerin kan kaybetmesi sonrasında Yunan dini ve kültürel birikimlerini temsil eden kurumsal çalışmalar önem kaybetmiştir (Kılıç, 2018, s. 300). Salgınların politik etkileri dünyanın hemen hemen her yerine yansımıştır. Fransa Kralı XV. Louis 1774 yılında, XIV. Louis 1647'de, Rus Çarı II. Petro ise 1730 yılında çiçek salgınında vefat etmiştir. Ayrıca Kutsal Roma İmparatoru I. Joseph ise 1711'de çiçek hastalığına yakalanmış ve kurtulamamıştır. Çiçek ayrıca Aztek, İnka, Maya ve Amazon Kızılderilileri arasında yayılmış; Aztek ve İnka gibi iki büyük medeniyetin yok oluşunda önemli rol üstlenmiştir (Nikoforuk, 2018, ss. 93-110). Salgın hastalıkların politik etkileri dünyada çoğu zaman devletleri olumsuz etkilerken bazen de olumlu etkileyebilmektedir. 2. Dünya savaşı sırasında ortaya çıkan ve İspanyol gribi olarak adlandırılan salgında yaklaşık 40 milyon insan hayatını kaybederken bu savaşta tarafsız kalan İspanya'nın salgında büyük darbe alması sebebiyle savaşın kendi sınırlarına gelmesini engellemiştir. Dünya tarihinde salgın hastalıkların politik etkileri günümüzde de devam ettiği ifade edilebilir.

3. Salgın Hastalıkların Dini ve Ruh Sağlığına Etkileri

İnsanoğlunun tarih boyunca unutamayacağı bir hastalık olan veba nedeniyle milyonlarca insanın yaşamını yitirdiği bir gerçektir. Kitlese ölümünden sonra insanlar tarafından Tanrı'nın toplumu cezalandırdığı fikri öne çıkmıştır. Vebanın nasıl ve neden ortaya çıktığı fikri hep merak edilmiştir. İnsanlar hastalığa tıbbi çözümler bulmak yerine çoğu zaman günah keçisi bulmaya çalışmışlardır.

Kitlesele ölümlere karşı yaşanan çaresizlik, insanları kiliselere yönelmek zorunda kalmıştır. İnanç yönünde zayıf olan insanlar bile bu süreçte dini bekleş içeresinde olmuşlardır. Papazlar insanları oyalamak için salgının epistemolojik sorunlarından çok sosyolojik boyutlarıyla ilgilenmişlerdir. Bu bağlamda papazlar, rahibeler ve diğer kurumsal temsilciler kendi kılıflarına çekilmek zorunda kalmışlardır. Ancak kilise ve yetkililerin talepleri göz ardı ederek konuyu saptırmaya çalışmaları onları vebanın gazabından kurtaramamıştır. Öyle ki çareyi kaçmakta bulan kilise yetkilileri Tanrı'nın öfkesini almak için vasiyetnamelerinde kiliselerin bahçelerine veya avlularına gömülmeyi arzulamışlardır. Gökten bir azap olduğunu dile getiren kilise temsilcileri halkı daha fazla kandıramadan vebaya yakalanıp hayatlarından olmuşlardır (İstek, 2017, ss. 173-191).

Veba ile birlikte başlayan salgın hastalıkların dini etkilerinin günümüzde Covid-19 salgınına eş değer olduğu söylenebilir. Çünkü Covid-19 salgını toplumsal yapıda olduğu gibi dini ve dindarlığı da etkilemiştir. Vaka sayısının ve ölüm oranlarının artması sonucunda dini fetvalarla toplu ibadetlere, cami ve mescit gibi kurumsal alanlarda teravîh namazlarının kılınmasına ara verilmiştir. Ayrıca insanların umreye, Kâbe'ye, Mescit-i Aksa 'ya gitmeleri de geçici olarak sonlandırılmıştır. Hristiyanların Noel bayramlarına kısıtlamalar getirilmiş, Hinduların Ganj'a girmeleri de yasaklanmıştır. Ülkemizde salgının kişiler arasında kolayca bulaşmasına dikkat çekmek manasıyla minarelerde ezan, sala ve dua sesleri yankılanmıştır. Dindar insanların camilerde uzun süre namaz kılamaması, bayramlaşmaması, teravîh ve bayram namazlarına katılmaması insanlarda bir hüün oluşturmuştur. Hastalıkla baş etmek adına insanlar, evlerini mescit haline getirmişlerdir. Namazlarını evde kıldılar, kutsal kitapları okuyup İlahi bir güç vasıtasıyla virüsten korunmaya çalışmışlardır (Okumuş, 2020, ss. 89-91).

Salgın hastalıklar gibi büyük tehlikeler ve felaketler, insanların hayatta karşılaştığı en zorlayıcı anlardır. Böyle durumlarda insanlar, genellikle kendilerini güçsüz ve çaresiz hisseder, duygusal stres ve belirsizliklerle başa çıkmak için doğaüstü bir kurtarıcıya veya ilahi yardıma başvurmanın bir yolu olarak dini veya manevi inançlara yönelir (Hökeleki, 2008, s. 87). Bu, insanların zor zamanlarda içsel bir destek kaynağı bulma ve umutsuzluğa karşı koyma mekanizması olarak işlev görür. Başka bir deyişle, dini inançlar ve maneviyat, insanların yaşadığı kriz anlarında duygusal destek ve anlam arayışının bir ifadesi olarak ortaya çıkar.

Diğer travma yaratıcı olaylar gibi doğal, insan kaynaklı veya biyolojik felaketler de her zaman meydana gelebilir. Bu felaketler dünya genelinde milyonlarca kişinin ölümüne veya yaralanmasına neden olabilmektedir (Hsieh vd., 2021). Bu tür felaketler, bir topluluğun fiziksel altyapısını, kaynaklarını ve yaşam koşullarını ciddi şekilde etkileyebilir. Ayrıca bireylerde çeşitli psikolojik etkilere de neden olabilir. Belirsizlik, korku ve endişe, insanların zihinsel refahını olumsuz etkileyebilir. İzolasyon, yalnızlık ve kaygı, salgın döneminde yaygın ruh sağlığı sorunlarına yol açabilir. Ayrıca, kayıpların yaşandığı bir salgın, yas sürecini de tetikleyebilir. Örneğin; küresel boyutta yaşanan bir salgın, birçok insanda korku ve endişeye neden olmakta ve bireylerin iyi oluşunu etkilemektedir. Bu salgının potansiyel etkileri nedeniyle bireylerin kendileri, aileleri ve çevresi ile toplumun geneli büyük bir tehlike altındadır (Shah vd., 2020). Bu bakımdan pandemi, sadece fiziksel sağlık açısından değil, aynı zamanda psikolojik ve duygusal açıdan da büyük bir etki yaratır. Birçok insan, salgının getirdiği belirsizlik, enfeksiyon riski ve olumsuz haberler nedeniyle endişeli ve stresli hissedebilir.

Bu bağlamda salgın, yaşamı tehdit eden ve genel olarak herkes için sıkıntı veren bir travmatik olay olarak ifade edilebilir. Etkileri ise bireylerin sınıfsal statüsü, sosyoekonomik durumu, kültürel özellikleri, kişisel özellikleri ve ruhsal durumları gibi faktörlere bağlı olarak farklılık gösterebilir. Bu travmatik yaşam deneyimi, bireylerin süreç boyunca verdiği ruhsal tepkiler açısından da farklılık gösterecektir. Hastalanma korkusu, belirsizlik, hastalığın kendine veya ailesine bulaşma endişesi, yaşadığı yerin güvensiz olduğu düşüncesi gibi faktörler yoğun bir kaygı kaynağı olabilir (Kaya, 2020, s. 123). Bu nedenle, salgının etkilerini anlamak ve bireylerin bu süreçle başa çıkma yöntemlerini değerlendirmek için çeşitli faktörleri dikkate almak önemlidir. Bu faktörler, bireylerin deneyimledikleri travmanın nasıl algılandığını ve nasıl başa çıkıldığını etkileyebilir.

Dini inanç ve uygulamalar, uzun bir süredir hayat doyumu, mutluluk, pozitif duygular, manevi güç ve diğer refah göstergeleri ile ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte genellikle daha iyi bir başa çıkma mekanizması, daha düşük duygusal sorunlar, daha fazla sosyal destek, istikrarlı evlilik ve daha az madde bağımlılığı ile de ilişkilendirilir. Bu durumun temel nedeni, dini inancın insanların deneyimlerine olumlu veya olumsuz anlamlar yükleyen sağlam bir dünya görüşü sağlamasıdır. Bu sayede insanlar, hayatın bir amacı ve yönü olduğunu hisseder ve hayata daha umutlu ve olumlu bir bakış açısıyla yaklaşır. Zorlu ve sıkıntılı durumlar dini bir bakış açısıyla ele alındığında, bu olaylar ve koşullar, onları tesadüf veya talihsizlik olarak açıklayan bir bakış açısına göre daha olumlu bir şekilde değerlendirilir (Koenig, 2020).

Jones'a (2004) göre din, insanların karşılaştığı zorluklarla başa çıkma yeteneğini güçlendiren etkili bir mekanizma olarak işlev gösterebilir. Din, salgın hastalıklar gibi zorlu zamanlarda insanların duygusal ve psikolojik olarak güçlenmelerine yardımcı olabilir. Özellikle, dini inançlar ve pratikler, kriz anlarında insanlara umut ve anlam sağlayabilir, bu da stresi azaltabilir ve olumsuz duygusal tepkileri hafifletebilir. Bu nedenle, salgın hastalıklar gibi toplumları etkileyen büyük felaketlerde, dinin rolü psikolojik olarak destekleyici ve güçlendirici olabilir.

Zor bir dönemde insanların inançlarına sıkıca sarılmaları, iç huzur bulmalarına ve olumsuz duygusal tepkileri daha iyi yönetmelerine yardımcı olabilir. Bilim insanları da din, dindarlık, inanç ve kutsal deneyimler gibi konuları inceleyerek, insanların inançları ve dini deneyimlerinin psikolojik ve duygusal sağlıkları üzerindeki etkilerini anlamaya çalışmıştır. Dinin insan psikolojisi üzerindeki etkileri konusunda bir araştırma ve anlayış birliği olduğu belirtilmektedir (Levin, 2010). Türkiye'de ve Pakistan'da Covid-19 Pandemisi sürecinde yapılan iki çalışmada, dini inanış ve maneviyatın, ümitsizliği azalttığı ve dirençliliği artırdığı ortaya çıkmıştır (Gülerce ve Maraj, 2021; Maraj, vd., 2020).

Yapılan araştırmalar ve açıklamalardan yola çıkarak ruh sağlığı ve din arasındaki ilişki şu şekilde ifade edilebilir:

Destek ve Teselli Sağlama: Birçok insan için din, zorlu zamanlarda destek ve teselli sağlayabilir. Dini inançlar, kişilere yaşadıkları stres, kayıp veya travma ile başa çıkma gücü verir.

Anlam ve Amaç: Din, birçok kişi için yaşamın anlamını ve amacını bulmalarına yardımcı olur. İnançlar, kişilere hayatta neden olduklarına dair bir anlayış sunar ve bu da ruh sağlığını pozitif yönde etkileyebilir.

Toplumsal Bağlar: Toplumsal bağlar yalnızlık hissini azaltabilir ve sosyal destek ağlarını güçlendirebilir. Toplumun bir parçası olmak, ruh sağlığı için önemlidir.

Ahret ve Ölüm Kavramları: Dinler, ölüm ve ahiret konularına odaklanır. Bu inançlar bireyin ölümü yaşamın bir parçası olarak görmesine ve ölümü anlamlandırmasına katkı sunabilir.

Etik Değerler: Dinler, etik değerler ve ahlaki kurallar sunar. Bu kurallar, insanların başkalarına yardım etme, affetme ve bağışlama gibi olumlu davranışları teşvik edebilir, bu da kişinin ruh sağlığını olumlu yönde etkileyebilir.

James ve Wells (2003) dinin/maneviyatın anlam oluşturma işlevi üzerinde durarak dini veya manevi bir inanç sisteminin, bireylerin başka türlü açıklaması zor olan stresli yaşam olaylarında anlam bulmalarını sağladığını öne sürmektedir. Buradan hareketle bir kişi, dini veya manevi inançlarına dayanarak yaşadığı zorlukların bir amacı olduğunu veya bu deneyimlerin bir öğrenme fırsatı sunduğunu düşünebilir. Bu, kişinin stresle başa çıkma yeteneğini artırabilir ve olumsuz duygusal tepkileri azaltabilir. Bu bakış açısı, kişilerin stresli olayları sadece olumsuz deneyimler olarak görmek yerine, büyüme ve öğrenme fırsatları olarak değerlendirmelerine yardımcı olabilir.

Hackney ve Sanders (2003) tarafından dindarlık ile psikolojik uyum arasında önerilen ilişkiyi açıklığa kavuşturmak amacıyla 34 çalışmayla ilgili bir meta-analiz gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucu, bu alanda psikologlar tarafından kullanılan dindarlık ve ruh sağlığı tanımlarının aslında dindarlık ve ruh sağlığı arasındaki korelasyonların farklı türleri ve güçlü yönleriyle ilişkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Tüm etki büyüklükleri birleştirildiğinde ve dindarlık türü ve ruh sağlığı türündeki tanımsal veya kategorik farklılıklar göz ardı edildiğinde, dindarlık ile ruh sağlığı arasında anlamlı pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca farklı çalışmalar dinin/maneviyatın fiziksel ve zihinsel sağlık üzerindeki etkilerini, daha yüksek düzeyde yaşam doyumu, refah, amaç duygusu, yaşamın anlamı, umut, iyimserlik ve daha düşük kaygı, depresyon ve madde bağımlılığı oranlarını teşvik ettiğini bildirmiştir (Koenig, 2012).

Bu bakımdan olumlu inançlarla karakterize edilen içsel dindarlığın daha sık olumlu ruh sağlığı ile ilişkili olduğu ifade edilebilir. Olumlu ve olumsuz dini inançlara ilişkin verileri inceleyerek, içeriğin yaşam olaylarına yönelik değerlendirme ve duygusal tepkileri etkilediğini söylemek de mümkündür. Salgın hastalıklar gibi stres yaratıcı zorlu yaşam olaylarında dindarlığın başa çıkmadaki rolünde pozitif/sevgi dolu Tanrı atıflarının önemli olduğu ifade edilebilir (James & Wells, 2003).

Salgın durumlarında, dini inançlar felaket niteliğindeki kitlesel hastalık ve yüksek ölüm oranlarının etkisiyle şekillenir; bu sadece bir veya iki kişiyi değil, aynı anda çok büyük bir sayıda acı çeken kişiyi etkiler. Bu bakımdan tarih boyunca, dini inançlar, salgın hastalıkların deneyimini anlamının ve bu tür felaketlerle başa çıkmanın birincil yolu olmuştur (Marshall, 2021). İnsanlar, büyük felaketlerle karşılaştıklarında kendi sınırlılıklarını ve acizyetlerini anlarlar ve bu tür felaketler genellikle insanları, varlığına daha önce şüpheyle yaklaştıkları Yaratıcı'ya yönlendirir. Özellikle salgın hastalıkların yayılmasına engel olunamadığı veya ortadan kaldırılmasında yetersiz ve geç kalındığında, insanlar son umutlarını Tanrı'ya yönlendirmektedir. Dolayısıyla insanların felaketler sırasında dine ve Tanrı'ya daha fazla yönelmeye başladığı söylenebilir (İstek, 2017, s. 185). Çünkü salgın hastalıklar zamanında başvurulacak pozitif/olumlu dini başa çıkma yöntemleri, bireylerin psikolojik dayanıklılığını artıran koruyucu etkenler arasında sayılabilir. Bu tür olumlu dini başa çıkma davranışları, Tanrı'ya sığınma, dua etme ve kutsal metinleri okuma gibi uygulamaları içerir. Bu dini pratikler, yaşamın getirdiği zorluklarla başa çıkarken manevi olarak güçlendirici etkiler taşır. Aynı zamanda kontrol hissi, iç huzur ve güven duygularını artırabilir (Angin, 2021).

Koenig (2020) yaptığı çalışmada çoğu kişi için dini inancın, etkileri hafife alınmaması gereken, sağlık ve refah için önemli bir kaynak olduğunu belirttiikten sonra pandemi döneminde zihinsel, fiziksel ve ruhsal olarak sağlıklı ve dayanıklı kalmak isteyenler için dini bağlamda açıkladığı altı öneride bulunmaktadır: a-Dini inancınızı derinleştirin, b-Komşunuzu kendiniz gibi sevin, c-Teknolojiyi kullanın, d- Komşuya pratik yollarla sevgi ve ilgi gösterin, e- Dikkatsiz olmayın, f- Fiziksel sağlığınıza dikkat edin. Ayrıca manevi/ ruhsal sağlığın hem zihinsel hem de fiziksel sağlık ve enfeksiyona karşı direnç ile yakından ilgili olduğunu ifade ederek yapılması gerekenleri şu şekilde izah etmiştir: Ruhsal olarak sağlıklı kalın, Tanrı ile yakın bir ilişki geliştirin ve bunu besleyin, ailenize, dostlarınıza, iş arkadaşlarınıza ve ihtiyaç duyan herkese yardım etmeye gönüllü olun. Bunun, Tanrı'nın sevgisini başkalarına yayarken fiziksel sağlığı ve enfeksiyona karşı direnci artıracığını ifade etmiştir.

Yapıcı (2007) tarafından yürütülen üniversite öğrencileri üzerindeki araştırma, bireysel dindarlık biçimlerinin ruh sağlığı ile ilişkilendirilebilecek göstergeler içerdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle, içsel olarak Tanrı'nın varlığını yoğun bir şekilde hisseden katılımcıların, yüksek öz saygı düzeylerine ve düşük depresyon, umutsuzluk ve intihar eğilimi düzeylerine sahip olduğunu göstermektedir.

Salgın hastalıkla baş etme sürecinde din, bireylere ve toplumlara bir dizi önemli fonksiyon sunabilir:

Moral ve Umut Verme: Din, insanlara moral ve umut kaynağı olabilir. Özellikle hastalıkla mücadele edenler için, inançları gelecekteki iyileşme ve sağlık için bir umut kaynağı haline getirebilir. Bu umut, kişilerin tedaviye daha olumlu bir şekilde yanıt vermesine yardımcı olabilir.

Stresle Başa Çıkma: Salgın hastalıkların yol açtığı stres ve endişe, bireylerin duygusal sağlığını olumsuz etkileyebilir. Din, meditasyon, dua veya manevi uygulamalar aracılığıyla stresi azaltmaya yardımcı olabilir. Manevi inançlar, kişilere sakinlik ve iç huzur sağlayabilir.

Anlam ve Amaç: Din, hastalıkla başa çıkma sürecinde insanlara anlam ve amaç sağlayabilir. İnançlar, neden bu tür zorluklarla karşılaştıklarını anlamalarına yardımcı olabilir. Bu da kişilerin hastalıkla baş etme gücünü artırabilir.

Sağlık Bilincini Artırma: Dinler, sağlık konusundaki bilinci teşvik ederek bedene hürmet gösterilmesi gerektiğini vurgular ve sağlığın korunmasında yardımcı olabilir.

Koronavirüs pandemisinde Google'da 'dua' kelimesini arayan kişilerin sayısının her geçen ay katlanarak arttığı, yapılan bir ankette (Pew Research Center, 2020) 'nadiren veya hiç dua etmeyenlerin' yüzde 15'inin ve herhangi bir dine mensup olmayanların yüzde 24'ünün pandeminin bitmesi konusunda dua ettiğine ulaşılmıştır (Coppen, 2020). Ayrıca internetteki dua aramaları bütün din mensupları tarafından gerçekleştirilirken özellikle Tanrı, Allah, Muhammed, Kur'an, İncil ve İsa kelimeleri en çok aranan kelimeler olmuştur (Bentzen, 2021).

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya tarihinde toplumsal değişim ve dönüşümlerdeki önemli hadiselerden birinin de salgın hastalıklar olduğu söylenebilir. İnsanlık, günümüz bilgi çağına kadar kuşkusuz birçok salgın hastalıkla karşılaşmıştır. Veba, çiçek, kolera, sıtma, İspanyol Gribi ve Covid-19 gibi salgın hastalıklar dünya

medeniyetlerini iktisadi, sosyokültürel, politik, demografik ve psikolojik olarak etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Salgın hastalıklar birçok toplumsal kurumu hem maddi hem de manevi olarak zarara uğratmaktadır. Veba ile başlayan salgın hastalıkların insani ve beşerî etkileri günümüz bilgi çağında da benzer toplumsal problemlere neden olmaktadır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de salgın hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla çeşitli tedbirler alınmıştır. Sınırların kapatılması, toplu organizasyonların iptal edilmesi, din, eğitim, sanat ve spor gibi alanlarda kısıtlamaların uygulanması bile kitlesel ölümlerin önüne geçememiştir. Veba, çiçek, İspanyol Gribi, sıtma, kolera ve yakın zamanda ortaya çıkan Covid-19 salgını sonucunda 1 milyara yakın insanın hayatını kaybettiği söylenebilir. Bu bağlamda bilimsel ve tıbbi çalışmalara rağmen dünyanın gerçekten güvenli bir yer olmadığını yansıtan en büyük olguların başında salgın hastalıkların yıkıcı etkileri gelmektedir. Etnik ve dini grupları karşı karşıya getiren en büyük hadiselerden biri de yine salgın hastalıklar olmuştur. Yahudilerin ve Hristiyanların karşı karşıya gelmesine neden olan vebadan asırlar sonra çiçek hastalığı Meksika, Astek, İnka ve İspanyol askerlerini karşı karşıya getirmiş ve sonrasında taht kavgalarına neden olmuştur.

Diğer bir husus ise salgın hastalıkların, bireylerin ruh sağlığı üzerinde derinlemesine bir etkiye sahip olduğu ve bu etkinin, toplumun dayanıklılığını ve psikolojik iyi oluşunu şekillendirmede kritik bir rol oynadığıdır. Salgın hastalıklar insanları fiziksel olarak etkilediği gibi psikolojik olarak da etkilemeye devam edecektir. Salgınlar, korku, belirsizlik ve endişe yaratarak insanların ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyebilir. Salgınlar sırasında dinin, insanların yaşadıkları travmatik deneyimlerle başa çıkma mekanizmalarını desteklediği, umut ve anlam kaynağı olarak hizmet ettiği, zihinsel, fiziksel ve ruhsal sağlığa olumlu katkılar sağladığı ve toplumsal dayanışma ile duygusal destek ağlarını güçlendirdiği ifade edilebilir.

Gelecekte, salgın hastalıkların devam etme ihtimali yüksek bir gerçeklik olarak önümüzde durmaktadır. Tıp ve bilim dünyası, yeni patojenlerin keşfedilmesi, zoonotik hastalıkların (hayvanlardan insanlara bulaşan hastalıklar) artması ve küresel seyahatle birlikte hastalıkların hızla yayılma potansiyeli gibi faktörler nedeniyle bu tehdidin varlığını sürdüreceğini belirtmektedir. Ayrıca, salgınlar ülkeler arasında gerilime neden olabilir. Salgınların kontrol altına alınması, uluslararası iş birliği gerektirirken, bazen bu iş birliği zor olabilir. Salgınlar, insanların hareketini sınırlayabilir, sınırların kapanmasına ve uluslararası ilişkilere zarar verebilir. Bununla birlikte, salgınlar gıda üretimi ve tedarik zincirlerini de etkileyebilir. Bu da gıda krizlerine yol açabilir ve gıda güvencesi konusunda daha fazla endişeye neden olabilir. Bu nedenle, sağlık sistemleri ve toplumlar, salgın hastalıklara karşı sürekli olarak hazırlıklı olmalı ve bu tür olaylarla başa çıkma stratejilerini geliştirmelidir. Ayrıca, bilim ve teknoloji, salgınları kontrol etmek ve tedavi etmek için yeni yöntemler geliştirmeye devam etmelidir. Bu, salgın hastalıkların toplumlar üzerindeki etkilerini minimize etme açısından hayati bir öneme sahiptir.

Kaynakça

- Abanoz, C. (2021). İspanyol gribinde kıtalararası devinim: İngiltere ve Amerika. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 19(2), 37-43.
- Akçiçek, E., Çakmak, F., Köse, Ş., & Büke, A. Ç. (2021). *Tarihsel süreçte Anadolu'da veba*. Gece Kitaplığı.
- Angın, Y. (2021). Covid-19 pandemi sürecinden geçerken sağlık çalışanlarında dini başa çıkma ve psikolojik sağlamlık ilişkisi üzerine bir araştırma. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 25(1), 331-345.
- Apaydın, N. (2020). *Corona covid-19*. Gece Kitapçılığı Yayınları.
- Bahar, O., & İlal, N. Ç. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 125-139.
- Baysal, S., & Taş, K. (2022). Covid-19 pandemisi ve dijitalleşme: aile, eğitim ve din kurumları üzerine sosyolojik bir çözümleme. *Journal of social sciences (1306-7877)*, 32, 101-111.
- BBC (2020). *Pandemi nedir, ülkeleri nasıl etkiler? - Dünya Sağlık Örgütü koronavirüsü pandemi ilan etti*. E. A.: Pandemi nedir, ülkeleri nasıl etkiler? - Dünya Sağlık Örgütü koronavirüsü pandemi ilan etti - BBC News Türkçe.
- Behere, P. B., Das, A., Yadav, R., & Behere, A. P. (2013). Religion and mental health. *Indian journal of psychiatry*, 55(Suppl 2), 187-194.
- Bentzen, J. S. (2021). In crisis, we pray: Religiosity and the COVID-19 pandemic. *Journal of economic behavior & organization*, 192, 541-583.
- Bingöl, H., Bingöl, Ş., & Öner, İ. (2021). Covid-19'un e-spor sektörü üzerindeki etkisi. *Journal of rol sport sciences*, 2(1), 119-131.
- Coppen, L. (2020). Will coronavirus hasten the demise of religion – or herald its revival? *The Spectator*. Erişim adresi: <https://www.spectator.co.uk/article/will-coronavirus-cause-a-religious-resurgenceor-its-ruination>.
- Çakmak F., Köse, Ş., Büke, Ç., & Akçiçek, E. (2019). *Tarihsel süreçte Anadolu'da cüzzam*. Gece Akademi.
- Eryiğit, V., & Özdemir, L. (2023). Covid-19 pandemi döneminde yükseliş gösteren sektörler: e-ticaret. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 83-99.
- Fang, X. (2014). The global cholera pandemic reaches Chinese villages: population mobility, political control, and economic incentives in epidemic prevention, 1962–1964. *Modern Asian Studies*, 48(3), 754-790.
- Gavaz, Ö. S., & Masalcı-Şahin, G. (Eds.). (2021). *Eskiçağda salgın ve hastalıklar*. Ege Yayanları.
- Genç, Ö. (2011). Kara ölüm: 1348 veba salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına etkileri. *Tarih Okulu Dergisi*, 2011, 123-150.
- Green, M. H. (2022). Dört Kara Ölüm. çev. Murat Keçiş-Sare Bodur. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 1182-1230.
- Gülerce, H., and Maraj, H. A. (2021). Resilience and hopelessness in Turkish society: Exploring the role of spirituality in the covid-19 pandemic. *Journal of Economy Culture and Society*, 2021(63), 1-15. <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0075>
- Hackney, C. H., & Sanders, G. S. (2003). Religiosity and mental health: A meta-analysis of recent studies. *Journal for the scientific study of religion*, 42(1), 43-55.
- Hökelekli, H. (2008). *Din psikolojisi*. (7. Baskı). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hsieh, K. Y., Kao, W. T., Li, D. J., Lu, W. C., Tsai, K. Y., Chen, W. J., ... & Chou, F. H. C. (2021). Mental health in biological disasters: from SARS to COVID-19. *International journal of social psychiatry*, 67(5), 576-586.

- İstek, E. (2017). Avrupa’da veba salgını ve salgında din faktörü (Viyanalı örneği). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36(62), 173-204.
- James, A., & Wells, A. (2003). Religion and mental health: Towards a cognitive-behavioural framework. *British Journal of Health Psychology*, 8, 359–376. <https://doi.org/10.1348/135910703322370905>
- James, A., & Wells, A. (2003). Religion and mental health: Towards a cognitive-behavioural framework. *British journal of health psychology*, 8(3), 359-376.
- Jones, J. W. (2004). Religion, Health and the Psychology of Religion: How the Research on Religion and Health Helps Us Understand Religion. *Journal of Religion and Health*, 43(4), 317-328.
- Kanungo, S., Azman, A. S., Ramamurthy, T., Deen, J., & Dutta, S. (2022). Cholera. *Lancet*, 399 (10333), 1429-1440. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(22\)00330-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(22)00330-0)
- Kaplan, H., Sevinç, K., & İşbilen, N. (2020). Doğal afetleri anlamlandırma ve başa çıkma: Covid-19 salgını üzerine bir araştırma. *Turkish Studies*, 15(4), 579-598. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44477>
- Karaca, N., Aksakal, E., & Kılıç, C. (2020). COVID-19 salgınının Türkiye’de aile içerisinde yol açtığı toplumsal etkiler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(4), 1811-1831.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-17.
- Kaya, B. (2020). Pandeminin ruh sağlığına etkileri. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23, 123-124. <https://doi.org/10.5505/kpd.2020.64325>
- Kılıç, O. (2020). Küresel salgının anatomisi: insan ve toplumun geleceği. İçinde M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut (Edt.), *Tarihte küresel salgın hastalıklar ve toplum hayatına etkileri* (ss. 13-53). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Kılıç, O. (2021). *Mikrop salgın ve toplum-insanlığın ölümle imtihanı*. İdeal Kültür Yay.
- Koenig, H. G. (2012). Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. *ISRN Psychiatry*, 2012, 1–33.
- Koenig, H. G. (2020). Din ve Tıp II: Din, Ruh Sağlığı ve Sağlık Davranışları (T. Demir, Trans.). *Antakiyat*, 3(1), 118-132.
- Koenig, H. G. (2020). Maintaining health and well-being by putting faith into action during the COVID-19 pandemic. *Journal of religion and health*, 59(5), 2205-2214.
- Küçüköğlü, S. (2021). Covid-19 pandemi sürecinin küresel ekonomik göstergeleri ve Türkiye’de bankacılık ve finans sektörüne etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1269-1291.
- Levin, J. (2010). *Religion and mental health: Theory and research*. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 7(2), 102-115.
- Marahatta, S., Ghimire, A., Jha, N., Pokhrel, S. M., Rayamajhi, S., & Jirel, S. (2015). Social stigma in leprosy. *Journal of Chitwan Medical College*, 5(2), 6-10.
- Maraj, H. A., Gülerce, H., Rana, S., & Meraj, M. (2020). Resilience and hopelessness: Exploring the mediator role of spirituality in the global situation of COVID-19. *Jurnal Kajian Wilayah*, 11(1), 1-16. <https://doi.org/10.14203/jkw.v11i1.844>
- Marshall, L. (2021). *Epidemics and Religion: From Angry Gods and Offended Ancestors to Hungry Ghosts and Hostile Demons*. *Socio-historical examination of religion and ministry*, 3(1), 97-117.
- Nikiforuk, A. (2013). Mahşerin dördüncü atlısı. *İletişim Yayınları*.
- Nosten, F., Richard-Lenoble, D., & Danis, M. (2022). A brief history of malaria. *La Presse Médicale*, 51(3), 104130.

- Okumuş, E. (2020). Yeni Tip Koronavirüs Örneğinde Afetlerin Toplumsal Etkileri. *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar içinde (71-115, Ss.)*. Eskişeni Yayınları.
- Pew Research Center. (2020). Most Americans say coronavirus outbreak has impacted their lives. Erişim adresi: <https://www.pewresearch.org/social-trends/2020/03/30/most-americans-say-coronavirus-outbreak-has-impacted-their-lives/>
- SARIBAŞ, S. (2020). Hansen'in evlatları: Avrupa'nın son cüzzam hastanesi sakinlerinin hikayesi. *MOLESTO: Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 229-240.
- Shah, K., Kamrai, D., Mekala, H., Mann, B., Desai, K., & Patel, R. S. (2020). Focus on mental health during the coronavirus (COVID-19) pandemic: applying learnings from the past outbreaks. *Cureus*, 12(3).
- Sil, A., & Das, A. (2022). History of leprosy in India: An overview of historic and modern contributions. *Clinics in Dermatology*, 40(6), 691-699.
- Snowden, F. (2021). *Salgınlar ve toplum: Kara ölüm'den günümüze*. Tellekt.
- Stern, A. M., Cetron, M. S., & Markel, H. (2010). The 1918–1919 influenza pandemic in the United States: Lessons learned and challenges exposed. *Public Health Reports*, 125(3_suppl), 6-8.
- Şişman, B. (2021). Salgın hastalıkların sosyal hayatta etkisi ve kültürümüzde koronavirüs vakası. Paradigma Akademi Yayınları.
- Tekin, A. (2021). Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve ekonomik sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 330-355.
- Thèves, C., Biagini, P., & Crubézy, E. (2014). The rediscovery of smallpox. *Clinical Microbiology and Infection*, 20(3), 210-218.
- Tuğluoğlu, F. (2008). Türkiye'de sıtma mücadelesi (1924-1950). *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32(4), 351-359.
- Turner, H., & Gulerce, H. (2021). Migrants and communication technologies in challenging times; a double-edged sword. In V. Bozkurt, G. Dawes, H. Gulerce, & P. Westenbroek (Eds), *The societal impacts of COVID-19: A transnational perspective* (pp. 161-161). Istanbul University Press. <https://doi.org/10.26650/B/SS49.2021.006.11>
- Üstün, Ç., & Özçiftçi, S. (2020). COVID-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir değerlendirme çalışması. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences*, 25(Special Issue on COVID 19), 142-153.
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh sağlığı ve din psiko-sosyal uyum ve dindarlık*. Karahan Kitabevi.
- Yıldırım, N., & Ertin, H. (2020). 1893-1895 İstanbul kolera salgınında Avrupalı uzmanlar ve Osmanlı Devleti'nde sağlık modernizasyonuna katkıları. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1), 85-101.
- Yılmaz, Ö. (2017). 1847-1848 kolera salgını ve Osmanlı coğrafyasındaki etkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 23-55.

Denizyolu Taşımacılığının Küresel Tedarik Zincirlerindeki Önemi

The Importance of Sea Transportation in Global Supply Chains

Yaşar Ayşegül OĞUZ¹

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş tarihi/Received:
02.03.2024

**Son revizyon teslimi/Last revision
received:**
21.03.2024

Kabul tarihi/Accepted:
27.03.2024

Yayın tarihi/Published:
28.04.2024

Atıf/Citation:

Oğuz, Y. A. (2024). Denizyolu taşımacılığının küresel tedarik zincirlerindeki önemi. *TAM Akademi Dergisi*, 3(1), 86-103.
<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.01.006.x>

DOI:

<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.01.006.x>

ÖZ

Küresel ticaretin kalbinde, karmaşık bir örgü gibi dokunan tedarik zincirleri, dünyanın dört bir yanındaki ekonomileri birbirine bağlamakta ve mal akışlarını yönlendirmektedir. Denizyolu taşımacılığı, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de stratejik bir role sahiptir.

Denizyolu taşımacılığı, dünyanın her köşesinden gelen ve her yere giden mal ve ürünlerin güvenli, etkili ve ekonomik bir şekilde taşınmasını sağlayan kilit bir oyuncudur. Büyük kapasiteli konteyner gemileri ve gelişmiş liman altyapıları, denizyolu taşımacılığını küresel tedarik zincirlerinin vazgeçilmez bir unsuru haline getirmiştir. Ancak, bu önemli rol sadece büyük miktarlarda mal taşımakla sınırlı değildir; aynı zamanda ticaretin akışını hızlandırma, maliyetleri azaltma ve çevresel sürdürülebilirlik ilkelerini benimseme açısından da kritik bir role sahiptir. Bu çalışmada, denizyolu taşımacılığının küresel tedarik zincirlerinde oynadığı rol incelenecektir. Avantajlarından güvenilirliğine, çevresel etkilerinden teknolojik gelişmelere kadar geniş bir perspektifle denizyolu taşımacılığının küresel ticarete olan katkılarının ele alınması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Denizyolu Taşımacılığı, İhracat, İthalat, Tedarik Zinciri, Lojistik

¹ Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dr. Öğr. Üyesi, ayatabey@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6311-8490

ABSTRACT

Supply chains, a key element of global trade, connect economies around the world and direct flows of goods. Maritime transportation has a strategic role today, as it has throughout history.

Maritime transportation is a key player in ensuring the safe, effective, and economical transportation of goods and products coming from and going to every corner of the world. Large capacity container ships and advanced port infrastructures have made maritime transportation an indispensable element of global supply chains. However, this important role is not limited to transporting large quantities of goods; It also has a critical role in accelerating the flow of trade, reducing costs, and adopting environmental sustainability principles.

This study will examine the role maritime transportation in global supply chains. We will discuss the contributions of maritime transportation to global trade from a broader perspective; from its advantages to reliability, from environmental impacts to technological developments. In addition, in order to understand future trends and the sector's evolution, we will make predictions, and examine the potential of maritime transportation.

Keywords: Sea Transportation, Export, Import, Supply Chain, Logistics

Extended Abstract

Maritime transportation, which is an indispensable part of global trade today, has a key role in the effective and efficient functioning of global supply chains. Maritime transport is important for transporting large quantities of goods and is the backbone of international trade and the global economy. Maritime transport represents the most prominent mode of transport globally and is vital for successful world trade. Approximately 90% of world trade is being carried out over oceans and seas. Well-planned operations and logistics processes in ports ensure the flow of goods to continue uninterrupted. This increases continuity in supply chains and makes the flow of goods more predictable. Maritime transportation is becoming increasingly efficient with digitalization and technological innovations and is generally more economical than other modes of transportation. The cost per ton-kilometer emphasizes the cost advantage of maritime transport. Maritime transport has a wide port network and multiple routes around the world. It is generally a more environmentally friendly option than other modes of transport in terms of carbon emissions per tonne-kilometer. The shipping industry must comply with international safety standards. These standards are determined to ensure the safe operation of ships, ports and facilities. Inspections are necessary to ensure this security. Audits are aimed at increasing security and continuity. In addition, it is important to include insurance and risk management strategies and to provide financial protection between the parties in case of loss or damage to the transported goods. In addition, artificial intelligence and big data analytics enable better decisions in ship route planning, inventory management, maintenance forecasts and logistics processes. These technologies support data-based strategic planning.

Ports manage the movement of materials within the scope of supply chain management. Integration of supply chain processes can make material flow more efficient. It also includes planning and queue management of incoming ships. This allows ships to enter and exit the port effectively.

Modern information systems that track containers make it possible to monitor and optimize port operations. These systems make the movement of goods transparent. Customs procedures and documentation processes speed up the entry and exit of materials. Trade policies are one of the factors that directly affect the maritime transportation sector. Factors such as political changes, customs duties, trade agreements and international relations can have significant impacts on shipping.

Turkiye is in a strategic position as it is surrounded by three large seas. This makes Turkiye a central transit point for trade on sea routes. In addition to its geographical location, Turkiye is also an important player in maritime transportation due to its wide coastline and strategic importance. Turkiye, which has coasts on the Black Sea, the Aegean and the Mediterranean, stands at the intersection of trade on these seas and draws attention with its connections with both Europe and Asia. Turkiye is also at the focal point of a transportation network that extends to the Atlantic Ocean with the Strait of Gibraltar, to the Arabian Peninsula and the Indian Ocean with the Suez Canal, and to Eurasia and the Far East with the Black Sea-Mediterranean connections of the Turkish Straits.

Information sources used in international trade provide important data to exporters and importers in terms of foreign trade intelligence. Trade Map is considered one of the most important of these information platforms. Trade Map is seen as an important project of the International Trade Center. This platform was created based on customs information from all over the world and covers 5300 products in the Harmonized system. In this study, by using Trade-Map, one of these information sources, maritime transportation data in the service sector has been examined over the years, both worldwide and in Turkiye. Turkiye 's place in the world rankings and export and import rates by sea were analyzed. And its ranking in the world has been analyzed.

Based on this information, it has been seen that Turkiye has an important place in the world rankings both in exports and imports. Turkiye's geographical location, large and modern ports have a significant impact on this. Ports such as Istanbul, Mersin and Izmir are located in regions where international trade is intense and provide an effective infrastructure for maritime transportation. Turkiye's ports are one of the key transit points for global trade thanks to road, sea and rail connections between Asia and Europe. In addition, large logistics projects such as the Middle Corridor Project.

Giriş

Günümüzde küresel ticaretin vazgeçilmez bir parçası olan denizyolu taşımacılığı, küresel tedarik zincirlerinin etkin ve verimli bir şekilde işlemesinde kilit bir role sahiptir. Denizyolu taşımacılığı, büyük miktarlardaki malın taşınabilmesi açısından önemli bir avantaja sahiptir. Denizyolu taşımacılığı uluslararası ticaretin ve küresel ekonominin omurgasıdır. Denizyolu taşımacılığı, küresel ölçekte en ne çıkan taşımacılık modunu temsil etmektedir ve başarılı dünya ticareti için hayati öneme sahiptir. Dünya ticaretinin yaklaşık %90'ı okyanuslar ve denizler üzerinden gerçekleştirilmektedir (UNCTAD, Review of Maritime Transport, 2021). Bu, denizyoluyla konteyner taşımacılığında navlun oranlarındaki artışın birçok ekonomi üzerinde ne gibi sonuçlara yol açabileceğinin en iyi göstergesidir. Denizcilik endüstrisi ekonomik refahın artırılmasında her zaman önemli bir rol oynamıştır (Nguyen, My Tran, Duc, & Thai, 2023). Konteyner gemileri ve diğer büyük taşıma araçları, yüksek hacimli mal taşıma kapasitesi sunarak maliyetleri düşürür. Bu durum, üreticilerin ve tüketicilerin mallara daha uygun fiyatlarla ulaşmasına olanak tanır. Denizyolu taşımacılığı, dünyanın dört bir yanındaki limanlar aracılığıyla geniş bir coğrafi alanı kapsar. Bu, üreticilere ve tüketicilere küresel pazarlara daha kolay erişim sağlar. Denizyolu

taşımacılığı, uzak ülkeler arasında mal alışverişi yapmayı mümkün kılar ve küresel tedarik zincirlerinin bağlantılarını güçlendirir.

Denizyolu taşımacılığı, genellikle güvenilir ve sürekli bir ulaştırma modu olarak kabul edilir (Nquyen, My Tran, Duc, & Thai, 2023). Limanlardaki iyi planlanmış operasyonlar ve lojistik süreçler, mal akışının kesintisiz bir şekilde devam etmesini sağlar. Bu durum, tedarik zincirlerindeki sürekliliği artırır ve mal akışının daha öngörülebilir olmasını sağlar. Denizyolu taşımacılığı, dijitalleşme ve teknolojik yeniliklerle birlikte giderek daha verimli hale gelmektedir. Takip ve izleme sistemleri, tedarik zincirlerinde daha fazla görünürlük sağlar ve lojistik süreçlerin daha iyi yönetilmesine olanak tanır. Bu da hata oranlarını düşürür ve tedarik zincirlerini daha etkili hale getirir. Denizyolu taşımacılığının çevresel etkileri, karbon ayak izini azaltma çabalarıyla birlikte giderek daha önemli hale gelmiştir. Sürdürülebilir yaklaşımlar, düşük karbonlu gemilerin kullanımı, enerji verimliliği ve atık yönetimi gibi alanlarda yenilikleri içerir. Bu, denizyolu taşımacılığının sürdürülebilirlik hedeflerine katkıda bulunmasını sağlar (Psaarftis, 2021).

Denizyolu taşımacılığı, güvenlik önlemleri ve risk yönetimi açısından da önemli bir rol oynar. Güvenlik standartlarının yüksek olması, denizyolu taşımacılığını tercih edilen bir ulaştırma modu haline getirir. Ayrıca, tedarik zincirlerindeki olası risklere karşı hazırlıklı olma yeteneği, denizyolu taşımacılığını güvenilir kılar (Bai, Zhang, Li, Zhau, & Yues, 2021).

Denizyolu taşımacılığı, küresel tedarik zincirlerinin vazgeçilmez bir unsuru olarak, büyük hacimli taşıma kapasitesi, küresel erişim, güvenilirlik, teknolojik ilerlemeler ve sürdürülebilirlikle birlikte önemli avantajlar sunar. Gelecekteki trendlere ve değişimlere uyum sağlayabilen denizyolu taşımacılığı, küresel ticaretin dinamiklerini şekillendirmeye devam edecektir.

1. Literatür Taraması

Denizyolu taşımacılığı, uzun teslimat süresine ve bu süreçteki öngörülemeyen risklere (hava koşulları, korsan saldırıları, terörist kaçırma ve kargo hasarları, iflaslar, arızalar, makroekonomik ve politik değişiklikler gibi) rağmen küresel tedarik zincirlerinde en önemli paya sahiptir (Manuj & Mentzer, 2008). Denizyoluyla konteyner taşımacılığı, daha düşük navlun ücretlerinden dolayı diğer taşımacılık modlarıyla rekabet etmektedir (Mangan, 2017).

Hong ve Hales, Blockchain teknolojisinin özellikle denizyolu taşımacılığına katkısını araştırmışlar, tedarik zincirindeki risk yönetiminin Hintli imalat şirketleri arasındaki performans etkisi üzerinde bir araştırma yaparak blockchainin taşımacılık sektörüne olumlu katkısının olduğu sonucuna varmışlardır (Hong & Hales, 2023).

Ticana, denizyoluyla konteyner taşımacılığının ihracat üzerindeki etkisini araştırmışlar Avrupa Comext veri tabanından, AB ve AB dışı ülkeler arasındaki ticaret akışları için taşıma modu ve konteynerlerin kullanımına ilişkin bilgileri içeren bir veri seti kullanarak, düzenli hat taşımacılığı bağlantısının deniz yoluyla konteyner taşımacılığının ihracat üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu, denizyoluyla taşınanla taşınmayan konteynerlerin ihracat üzerinde olumsuz etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Ticana, 2022).

Lojistik tedarik zincirinin doğasında var olan belirsizlik, lojistik performansını etkileyebilir. Rossal ve Ticiana, lojistik ve taşımacılıkla ilgili belirsizliklerin sistematik olarak gözden geçirilmesi

yoluyla çözümler önermişler ve sonuç olarak lojistiğin, talepteki değişiklikler, endüstriler ve sürdürülebilirliğe ilişkin endişeler nedeniyle giderek daha merkez bir rol oynamaya başladığı sonucuna ulaşmışlardır (Rosal & Ticiano, 2022). Özellikle Covid-19 salgını küresel tedarik zincirlerini bozarak sevkiyatta gecikmelere ve nakliye maliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Baltık Kuru Yük Endeksi (BDI) ile ölçülen küresel nakliye maliyetlerinin, 1992-2021 döneminde geniş bir ülke paneli için yurt içi fiyatlar üzerindeki etkisini Deb ve ark., incelemişler bu maliyetlerin özellikle, çekirdek enflasyonda ve enflasyon beklentilerinde oldukça büyük ve istatistiksel olarak anlamlı artışların olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Deb, Furceri, & Jimenez, 2022).

Niavis ve ark. denizyolu taşımacılığının bölgedeki diğer faktörlerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi için entegre bir değerlendirme aracı geliştirmek üzere değer tahmin metodolojileri yoluyla Adriyatik-İyon bölgesinin ekonomisi, toplumu ve çevresi için denizyolu taşımacılığının önemini üzerine araştırma yapmışlardır. Yazarlar, denizyolu taşımacılığının Adriyatik-İyonya bölgesindeki değişimin kıyı turizminden sonra ikinci en önemli faktörü olduğunu bulmuşlardır (Niavis, Papatheochari, Kyratsoulis, & Coccossis, 2017). Aynı şekilde Özer ve ark., Otoregresif Dağıtılmış Gecikme tabanlı sınır testi yaklaşımını kullanarak 1991 ve 2016 yılları arasında denizyolu taşımacılığı ve demiryolu konteyner taşımacılığının Türkiye'deki ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Bu analiz sonucunda ekonomik büyüme ve demiryolu taşımacılığı ile arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış olup, denizyoluyla konteyner taşımacılığı ile ekonomik büyüme arasında hem kısa vadede hem de uzun vadede pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Özer, Canbay, & Kırcı, 2020).

Diğer çalışmalar genellikle liman altyapısına yapılan yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Limanlar deniz ve kara taşımacılığı arasında kritik bir ilişki görevi üstlendiklerinden çevresindeki alanların ekonomik faaliyetlerinin desteklenmesi için gereklidir (Dwarakish & Salim, 2015). Limanların faydaları ve gelişmelerinin ülke ekonomisine katkıları konusunda Mudranja ve arkadaşlarının çalışmaları vardır (Mudranja, Jugovic, & Skalamera-Alilovic, 2020). Taşıma maliyetlerinin azaltılmasının uluslararası ticarete etkileri konusunda Fujita ve Krugman çalışmaları yapmıştır (Fujita & Krugman, 1999). Botasso ve arkadaşları özel yatırımın artırılması, ticaretin ve istihdamın teşvik edilmesinde limanların ve lojistiğin önemi üzerine bir araştırma yapmışlardır (Botasso, Conti, Ferrari, & Tei, 2014).

2. Küresel Tedarik Zincirlerinin Tanımı

Tedarik zinciri yönetimi, bitmiş bir ürünü son kullanıcılara veya müşterilere teslim eden karmaşık bir operasyonel ağının koordinasyonu ve yönetimidir. Bu süreçte, hammadde ve parçaların tedarikini, ürünlerin imalat ve kurulumunu, depolanmasını, sipariş girişini ve takibini, çeşitli kanallar aracılığıyla dağıtımını ve son olarak müşteriye teslimatını içerir. Limanlar, küresel tedarik zincirleri ve üretim ağları içindeki platformlar olarak işlev görmektedir. Bu tedarik zincirleri, küresel ticaret modellerindeki değişikliklere, tüketici tercihlerine ve tedarik zinciri yönetimi ve bilgi teknolojisindeki ilerlemelere tepki verdikleri için oldukça dinamiktir (Christopher & Peck, 2004).

Küresel tedarik zinciri, bir ürünün veya hizmetin üretiminden başlayarak, tedarikçiler, üreticiler, distribütörler, perakendeciler ve nihai tüketicilere kadar olan süreci içeren bir ağıdır. Bu zincir, mal ve hizmetlerin hammaddenin temininden başlayarak üretim, depolama, dağıtım ve nihai tüketiciye ulaşma aşamalarını kapsar. Tedarik zinciri yönetimi, bu süreçleri optimize etmeye yönelik stratejiler geliştirir ve uygular (Wu, Li, & Wang, 2006).

Limanlar, tedarik zincirleri için bir bağlantı noktasıdır. Bunun nedeni, limanların küresel tedarik zincirleri ile bölgesel üretim ve tüketim pazarları arasındaki etkileşimi desteklenmelerinden

kaynaklıdır. Küresel tedarik zincirlerinde en çok yaşanan rahatsızlık, olumsuz hava koşulları, işçi, grev ve kıtlıkları, altyapı arızası gibi etkenlerin uluslararası kargo taşımacılığında yarattığı aksaklıklardır. Bu olumsuzluklar lojistik maliyetlerini ve birçok sorundaki belirsizlikleri artırmıştır. Bunun yanında COVID-19 salgını, birçok işletmede tedarik zinciri zayıflıklarını ortaya çıkarmış ve tedarik zinciri güvenliğini tehdit ederek denizyolu taşımacılığının daha dayanıklı ve duyarlı hale gelmesi için önlemler alınmasının önemli olduğunu göstermiştir (UNCTAD, Review of Maritime Transport, 2021).

Tedarik zincirleri içerisinde şirketler, dış tedarikçilerle, iç departmanlarla, dış distribütörlerle ve aynı zamanda müşterilerle etkileşim halindedirler. Tedarik zincirinin başarılı yönetimi, müşteri beklentilerinden, küreselleşmeden, teknolojik yeniliklerden, hükümet düzenlemelerinden, rekabetten ve sürdürülebilirlik kaygılarından etkilenir (Huang, Zhang, & Liu, 2013). Küresel tedarik zincirleri, bireysel zincir bağlantılarının coğrafi olarak dağılmasıyla karakterize edilir; çünkü üreticiler, tedarikçiler, alt tedarikçiler, distribütörler ve acenteler çeşitli ülkelerde ve dünyanın farklı yerlerinde bulunmaktadır. Ülkede belirli bir malın bulunmaması veya yurtdışından satın alınan malların kalitesinin daha yüksek olması gibi nedenler olabilir (Lee & Song, 2017).

Küresel tedarik zinciri, mal ve hizmetlerin, dünya genelindeki tedarikçilerden başlayarak bir dizi üretici, lojistik sağlayıcı ve perakendeci aracılığıyla tüketiciye ulaşan karmaşık bir ağdır. Bu zincir, tüm süreç boyunca malzeme akışını, bilgi akışını ve finansal akışı içerir. Küresel tedarik zinciri yönetimi, bu süreçleri entegre etmek, optimize etmek ve koordine etmek amacıyla stratejik planlama ve uygulama süreçlerini içerir.

3. Denizyolu Taşımacılığının Genel Rolü ve Etkileri

Denizyolu taşımacılığı, dünya ticaretinin belkemiğini oluşturan ve küresel ekonominin can damarı olan önemli bir ulaştırma modudur. Bu taşıma şeklinin genel rolü ve etkileri şu şekilde açıklanabilir: Denizyolu taşımacılığı, dünya ticaretinin büyük bir kısmını gerçekleştirir. Konteyner gemileri ve diğer deniz taşıma araçları, büyük miktarlarda malın dünya genelindeki limanlardan limanlara taşınmasını sağlar. Bu, ülkeler arasındaki ticareti kolaylaştırır ve küresel ekonominin büyümesine katkı sağlar (Nguyen, My Tran, Duc, & Thai, 2023).

Denizyolu taşımacılığı, büyük hacimli mal taşıma kapasitesi ile öne çıkar. Konteyner gemileri, binlerce ton malı taşıyabilir ve bu, büyük ölçekli üretim ve ticaret faaliyetlerini destekler. Büyük hacim, birim maliyeti düşürerek ekonomiye katkıda bulunur. Denizyolu taşımacılığı, dünya genelindeki limanlar aracılığıyla ulaşılabilir bir taşıma modudur. Bu, üreticilere ve tüketicilere küresel pazarlara daha kolay erişim sağlar. Denizyolu taşımacılığı, uzak ülkeler arasında mal ticaretini kolaylaştırır. Bir ton malın kilometre başına taşıma maliyeti açısından genellikle diğer taşıma modlarından daha ekonomiktir. Bu durum, üreticilerin ve tüketicilerin maliyet etkin bir şekilde mal taşımaya olanak tanır. Denizyolu taşımacılığı, genellikle güvenilir ve sürekli bir taşıma modu olarak kabul edilir. Limanlardaki iyi planlanmış operasyonlar ve lojistik süreçler, mal akışının kesintisiz bir şekilde devam etmesini sağlar (<https://www.oecd>, 2024).

Denizyolu taşımacılığı, küresel ekonomik büyümeye önemli bir katkı sağlar. Ticaretin serbestleştirilmesi ve dünya genelindeki pazarlara açılma, denizyolu taşımacılığının önemini artırır. Denizyolu taşımacılığının çevresel etkileri, sürdürülebilirlik konusunda önemli bir tartışma noktası olmuştur. Ancak sektör, daha çevre dostu teknolojilere yönelik bir geçiş yaparak sürdürülebilirlik

çabalarını artırmaktadır. Denizyolu taşımacılığı, küresel ticaretin vazgeçilmez bir parçası olarak ekonominin büyümesine katkıda bulunur. Ancak çevresel ve güvenlikle ilgili zorluklar gibi konular, sektörün sürekli olarak gelişmesi ve iyileştirilmesi gereken alanları da beraberinde getirir (Jerebić & Pavlin, 2018).

4. Denizyolu Taşımacılığının Avantajları

Büyük miktarlardaki malın taşınması ve küresel ticaretin desteklenmesi açısından, denizyolu taşımacılığının bazı önemli avantajları vardır; Denizyolu taşımacılığı, büyük konteyner gemileri ve tankerler aracılığıyla büyük miktarlardaki malın taşınabilmesine olanak tanır. Bu, ekonomik açıdan büyük hacimli taşıma kapasitesine sahip olup, birim maliyeti düşürerek ticaretin daha verimli olmasını sağlar (Ahmadinejad & Langerood, 2024).

Denizyolu taşımacılığı, diğer ulaştırma modlarına göre genellikle daha ekonomiktir. Bir ton-kilometre başına düşen maliyet, denizyolu taşımacılığının maliyet avantajını vurgular. Denizyolu taşımacılığı, dünya genelinde geniş bir liman ağına, birden çok rotaya sahiptir (Johnson, Datlon, & Masters, 2018). Bu durum, taşıma süreçlerinin önceden planlanmasını ve müşterilere belirli bir güvence sağlanmasını mümkün kılar. Dolayısıyla üreticilerin ve tüketicilerin dünya genelindeki pazarlara daha kolay erişim sağlamasını mümkün kılar. Deniz yolları, uzun mesafeleri aşmak için ideal bir taşıma şeklidir (Patil, Virgin, Diez, Roberts, & Singh, 2016). Limanlardaki iyi planlanmış operasyonlar ve lojistik süreçler, mal akışının düzenli ve sürekli bir şekilde devam etmesini sağlar.

Denizyolu taşımacılığı, bir ton-kilometre başına düşen karbon emisyonları açısından diğer ulaştırma modlarına göre genellikle daha çevre dostu bir seçenektir (Olteanu & Stinga, 2018). Büyük gemilerin taşıma kapasitesi, birim başına düşen emisyonları azaltır. Farklı tipteki yükleri (konteynerler, sıvılar, bulk yükler) taşıyabilme yeteneği ile lojistik esneklik sağlar. Bu, çeşitli endüstrilerin ve ticaret sektörlerinin ihtiyaçlarına uygun çözümler sunar.

Denizyolu taşımacılığı endüstrisi, uluslararası güvenlik standartlarına uymak zorundadır. Bu standartlar, gemilerin, limanların ve tesislerin güvenli bir şekilde işlenmesini sağlamak için belirlenmiştir. Denetimler, güvenlik ve sürekliliği artırmaya yöneliktir. Bunların yanında sigorta ve risk yönetimi stratejileri içermesi, taşınan malın kaybı veya hasarı durumunda taraflar arasında mali koruma sağlaması açısından önemlidir (Crescenzi & Rodriguez, 2012).

Gelişmiş izleme sistemleri ve dijital teknolojiler, denizyolu taşımacılığında güvenilirliği artırabilir. Gemi izleme, hava durumu tahminleri ve denizcilik haberleşme sistemleri gibi teknolojiler, operasyonları daha güvenilir hale getirir (Nottebom & Wilkelmans, 2001).

Denizyolu taşımacılığında teknolojik ilerlemeler, sektördeki verimliliği, güvenliği, sürdürülebilirliği ve rekabet avantajlarını artırmak için önemli bir rol oynamaktadır. Dijitalleşme ve otomasyon, denizyolu taşımacılığı sektöründe büyük değişikliklere yol açan önemli gelişmelerdir. Bu teknolojik ilerlemeler, sektörde daha verimli, güvenli, çevre dostu ve rekabetçi operasyonların gerçekleşmesine katkıda bulunur (Nottebom & Wilkelmans, 2001). Gelişmiş izleme ve kontrol sistemleri, gemilerin konumlarını, hızlarını ve diğer kritik parametreleri gerçek zamanlı olarak izleme olanağı tanır. Bu, güvenlik, güvenilirlik ve operasyonel etkinlik açısından büyük bir avantaj sağlar (King, 1997).

Yapay zekâ ve büyük veri analitiği, gemi rotası planlaması, envanter yönetimi, bakım tahminleri ve lojistik süreçlerde daha iyi kararlar alınmasını sağlar. Bu teknolojiler, veri tabanlı stratejik planlamayı destekler. Blockchain, taşıma süreçlerinde güvenli ve şeffaf bir dijital defter sağlar. Bu, tedarik zinciri yönetiminde daha güvenilir ve şeffaf bilgi akışını destekler (Kapnissis, Vaggelas, Leligau, Panos, & Doumi, 2022).

Bu faktörler, denizyolu taşımacılığının güvenilirlik ve süreklilik sağlamak adına sunduğu güvenceleri temsil eder. Ancak, her taşıma modunda olduğu gibi denizyolu taşımacılığında da potansiyel riskler bulunabilir ve bu risklere karşı sürekli olarak iyileştirmeler yapılması önemlidir.

5. Liman Altyapısı ve Etkin Lojistik Süreçleri

Liman altyapısı ve etkin lojistik süreçleri, denizyolu taşımacılığı süreçlerinde kritik bir rol oynar. Liman altyapısının temel unsurlarından biri, gemilerin yanaşabileceği iskele ve rıhtımlardır. Yeterli kapasitede ve çeşitlilikte iskele ve rıhtımlar, farklı boyutlardaki gemilere hizmet verebilir.

Limanlarda kullanılan vinçler, konteyner elleçleme ekipmanları ve diğer yük taşıma araçları, etkin yükleme ve boşaltma operasyonlarını destekler. Modern ve yüksek kapasiteli ekipmanlar, işlemleri hızlandırabilir. Limanlarda ve depolarda kullanılan robotik uygulamalar, mal elleçleme süreçlerini otomatikleştirir ve verimliliği artırır (Haynes, Hsing, & Staugh, 1997). Limanlar, geçici depolama alanlarına sahiptir. Bu depolama alanları, taşınan malzemenin geçici olarak saklanabilmesi için kullanılır. Konteyner depolama alanları, genellikle çok miktarda konteyneri barındırabilir. Limanlarda güvenlik, gemi güvenliği ve yük güvenliği açısından kritiktir. Liman altyapısı genellikle güvenlik kameraları, güvenlik personeli ve erişim kontrol sistemleri ile donatılmıştır (Huang, Zhang, & Liu, 2013).

Limanlar, tedarik zinciri yönetimi kapsamında malzeme hareketini yönetir. Tedarik zinciri süreçlerinin entegrasyonu, malzeme akışını daha etkili hale getirebilir. Bunun yanında, gelen gemilerin planlanması ve sıra yönetimini de içerir (Slack, 1993). Bu, gemilerin etkili bir şekilde limana giriş ve çıkışını sağlar. Konteynerlerin takibini sağlayan modern bilgi sistemleri, liman operasyonlarını izlemeyi ve optimize etmeyi mümkün kılar. Bu sistemler, mal hareketini şeffaf hale getirir. Gümrük işlemleri ve belgeleme süreçleri malzemenin giriş ve çıkışını hızlandırır.

Bazı malzemelerin gümrük koruma ve karantina işlemlerinden geçmesi gerekebilir. Limanlar, bu tür prosedürleri etkin bir şekilde yönetmelidir. Kriz durumlarında dayanıklılığını sağlamak için bir dizi strateji ve önlem bulunmaktadır. Kriz durumlarında bir limanın veya rotanın kullanılamaz hale gelmesi durumunda, alternatif rotalar ve limanlar belirlenmiş olmalıdır. Bu, taşıma sürekliliğini sağlamak için önemlidir. Potansiyel kriz senaryolarına karşı risk değerlendirmeleri yapılmalı ve bu değerlendirmelere dayanarak kriz durumu planları oluşturulmalıdır. Özellikle liman işletmecileri, gemi sahipleri, lojistik hizmet sağlayıcıları ve diğer paydaşlar arasında sürekli ve etkili iletişim kanalları oluşturulmalıdır (Lee & Song, 2017).

6. Liman Altyapısı ve Etkin Lojistik Ticaret Politikaları ve Denizyolu Taşımacılığına Yönelik Olası Değişiklikler

Politik, ekonomik ve ticaret politikalarındaki değişiklikler, denizyolu taşımacılığı sektörünü etkileyebilir. Küresel ticaretteki dinamikler, denizyolu taşımacılığındaki rotalama stratejilerini, liman tercihlerini ve ticaret yollarını etkileyebilir. Ticaret politikaları, denizyolu taşımacılığı sektörünü doğrudan etkileyen faktörlerden biridir. Politik değişiklikler, gümrük vergileri, ticaret anlaşmaları ve uluslararası ilişkiler gibi unsurlar, deniz taşımacılığı üzerinde önemli etkilere neden olabilir (Bank, 2002).

Ülkeler arası ticaret anlaşmalarındaki değişiklikler, denizyolu taşımacılığı rotalarını ve ticaret akışlarını etkileyebilir. Özellikle serbest ticaret anlaşmalarının varlığı veya yokluğu, ticaret hacmi üzerinde belirleyici bir faktör olabilir. Bunun yanında, uluslararası ilişkilerdeki gerilimler veya krizler, denizyolu taşımacılığı sektörünü olumsuz etkileyebilir. Politik istikrarsızlık, gemi hareketlerini, sigorta maliyetlerini ve liman operasyonlarını etkileyebilir.

Son zamanlarda artan jeopolitik bölünme, tedarik zincirlerinde değişimlere neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri ve Çin'de 2018'den bu yana gümrük vergilerinin uygulamaya konması, ikili ticarete ek maliyetler getirmiş bu da ticaretin sapsmasına neden olmuştur (Fajgelbaum, Goldberg, Kennedy, Khandelwal, & Toglioni, 2023). ABD'nin uyguladığı gümrük vergileri, ithalatının yaklaşık yüzde 18'ini, yani GSYH'sinin yüzde 2,6'sını etkilemektedir. Çin'in misillemesi ise ithalatının yüzde 11'ini, yani GSYH 'sının yüzde 3,6'sıdır. Bu tarifeler her iki ülkedeki endüstrileri etkileyerek, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki gümrük vergisine tabi ürünlerin yaklaşık üçte ikisinin maliyetlerini artırmıştır (Fajgelbaum, Goldberg, Kennedy, Khandelwal, & Toglioni, 2023). Ticaret sapsmasından yararlanan ülkeler arasında Kanada, Meksika, Hindistan, Vietnam ve Avrupa Birliği yer almaktadır (UNCTAD, 2019) Ticaret kalıplarındaki bazı değişiklikler tüccarlar ve tedarik zinciri yöneticilerini, yeni stratejiler belirlemeye yöneltmiştir. Bunlar arasında yeni verimliliklerin takip edilmesi (karlılığı artırmak için nakliye maliyetlerinin düşürülmesi gibi), yeni pazarlar bulunması ve tedarik ağlarında temel girdilerin yetersizliği durumunda kesinti riskini azaltmak için tedarik zincirlerinin yeniden yapılandırılması gibi önlemlerdir (Economist & Impact, 2023).

UNCTAD'ın 2022 ve 2023'ün ilk çeyreği boyunca konteynerle taşınan deniz ticaretine ilişkin analizi, imalat ticaretinin coğrafi yakınlığının nispeten sabit kaldığını ve en azından ortalama olarak önemli kıyıya yakın eğilimler bulunmadığını öne sürmektedir. Bununla birlikte, 2022'nin ikinci yarısından bu yana ticaretin siyasi yakınlığında dikkate değer bir artış olmuştur. Bu, ikili ticaret akışlarının benzer değerlere sahip ortaklara öncelik vererek yeniden yönlendirildiğine işaret etmektedir (UNCTAD, 2023). Batılı ekonomilerin teknoloji ve enerji dönüşümü ile ilgili stratejik ve gelecek vaat eden ticaret sektörlerinde Çin'e olan bağımlılıklarını sınırlama çabaları göz önüne alındığında, bu olgunun önümüzdeki yıllarda yoğunlaşması muhtemeldir.

Denizyolu taşımacılığı küresel bir faaliyet olduğu için uluslararası iş birliği önemlidir. Kriz durumlarında, ülkeler arası koordinasyon ve yardımlaşma daha etkili müdahale sağlar. Bu önlemler, denizyolu taşımacılığının kriz durumlarına karşı dirençli ve dayanıklı olmasını sağlamak için alınabilecek stratejileri temsil eder. Her bir strateji, sektördeki paydaşlar arasında iş birliği içinde uygulanmalıdır.

7. Liman Altyapısı ve Etkin Lojistik Süreçleri

Türkiye, üç büyük denizle çevrili olmasıyla stratejik bir konumda bulunmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin deniz yolları üzerindeki ticaretin merkezi bir geçiş noktası olmasını sağlar. Coğrafi konumunun yanı sıra Türkiye'nin geniş sahil şeridi ve stratejik önemi nedeniyle denizyolu taşımacılığında da önemli bir oyuncu konumundadır. Karadeniz, Ege ve Akdeniz'e kıyısı olan Türkiye, bu denizler üzerindeki ticaretin kesişim noktasında yer alarak hem Avrupa hem de Asya ile olan bağlantılarıyla dikkat çekmektedir. Türkiye aynı zamanda Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusuna, Süveyş Kanalı ile Arap Yarımadası ve Hint Okyanusuna, Türk Boğazlarının Karadeniz-Akdeniz bağlantılarıyla Avrasya ve Uzakdoğu'ya uzanan bir ulaşım ağının odak noktasındadır (TUSİAD, 2012). Bu durum kabotaj, uluslararası ve transit taşımacılık yönünden ülkemizin önemini ortaya çıkarmaktadır. Türkiye, Avrupa, Orta Asya ve Ortadoğu arasında doğal bir köprü konumundadır ve taşımacılık yönünden büyük bir potansiyele sahiptir (Çelikkaya, 2012).

Uluslararası ticarete kullanılan bilgi kaynakları ihracatçılara ve ithalatçılara dış ticaret istihbaratı açısından önemli veriler sunmaktadır. Trade Map bu bilgi platformlarının en önemlilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Trade Map Uluslararası Ticaret Merkezinin (International Trade Center) önemli bir projesi olarak görülmektedir. Bu platform, Dünya'nın her yerinden gelen gümrük bilgilerine dayandırılarak oluşturulmuş olup, armonize sistemde bulunan 5300 ürünü kapsamaktadır. Aşağıda tablo halinde gösterilen veriler, bu bilgi kaynaklarından Trade-Map'den faydalanılarak oluşturulmuştur. Buna göre hizmet sektöründe denizyolu ile taşınan malların ihracat ve ithalat değerleri hem dünya genelinde hem de Türkiye genelinde yıllar itibarıyla incelenmiş, Türkiye'nin dünya sıralamasındaki yeri gösterilmiştir (<https://www.trademapp.org/>, 2024).

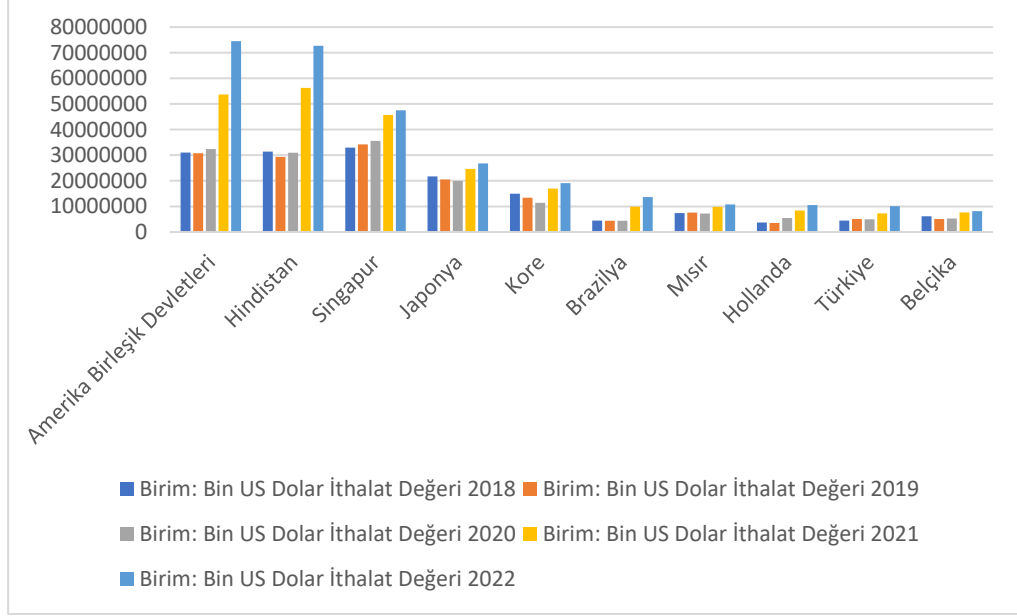
Denizyolu ile yapılan taşımacılık, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'nin de gerek hacim gerekse taşınan eşyanın değeri açısından en yüksek paya sahip taşımacılık türüdür. Trade-Map de yapılan analizlere göre; *Tablo 1*'de görüldüğü üzere, Dünyadaki Denizyolu taşımacılığında 2018-2022 yılları arasındaki ithalatçıların listesinde görülen verilere göre, 2018 yılında, 4.487 milyar \$, 2019 yılında 5.097 milyar \$, olarak gerçekleşmiş, 2020 yılında pandeminin etkisiyle bu oran 5.000 milyar \$ seviyesine gerilemiş, ama 2021 yılında 7.269 milyar \$ seviyesine yükselmiş ve 2022 yılında ise bu oran 10.081 milyar \$'a ulaşmıştır. *Şekil 1*'e baktığımızda ilk beş ülke sırasıyla ABD, Hindistan, Singapur, Japonya ve Kore olarak görülmektedir. Türkiye'nin dünya sıralamasında 9. Sırada yer almıştır.

Tablo 1: Denizyolu Taşımacılığında 2018-2022 İthalatçıların Listesi

İthalatçılar Birim: Bin US dolar	İthalat Değeri 2018	İthalat Değeri 2019	İthalat Değeri 2020	İthalat Değeri 2021	İthalat Değeri 2022
Amerika Birleşik Devletleri	31,034,000	30,757,000	32,370,000	53,735,000	74,482,000
Hindistan	31,379,747	29,340,254	30,941,291	56,272,390	72,693,667
Singapur	32,963,395	34,214,430	35,579,776	45,699,860	47,544,778
Japonya	21,722,600	20,546,700	19,978,000	24,646,500	26,796,285
Kore	14,961,400	13,389,500	11,428,100	16,940,100	19,075,931

Brezilya	4,492,651	4,428,459	4,378,915	9,920,732	13,636,200
Mısır	7,390,390	7,592,330	7,238,190	9,827,020	10,761,570
Hollanda	3,731,226	3,548,286	5,500,931	8,421,348	10,544,097
Türkiye	4,487,000	5,097,000	5,000,000	7,269,000	10,081,000
Belçika	6,136,240	5,081,295	5,286,084	7,687,812	8,170,620

Kaynak: ITC, UNCTAD, Eurostat , Uluslararası Para Fonu , Ekonomik İş birliği ve Kalkınma rgt (OECD)

Şekil 1: Denizyolu Taşımacılığında 2018-2022 Yılları Arasındaki İthalatçı lkeler

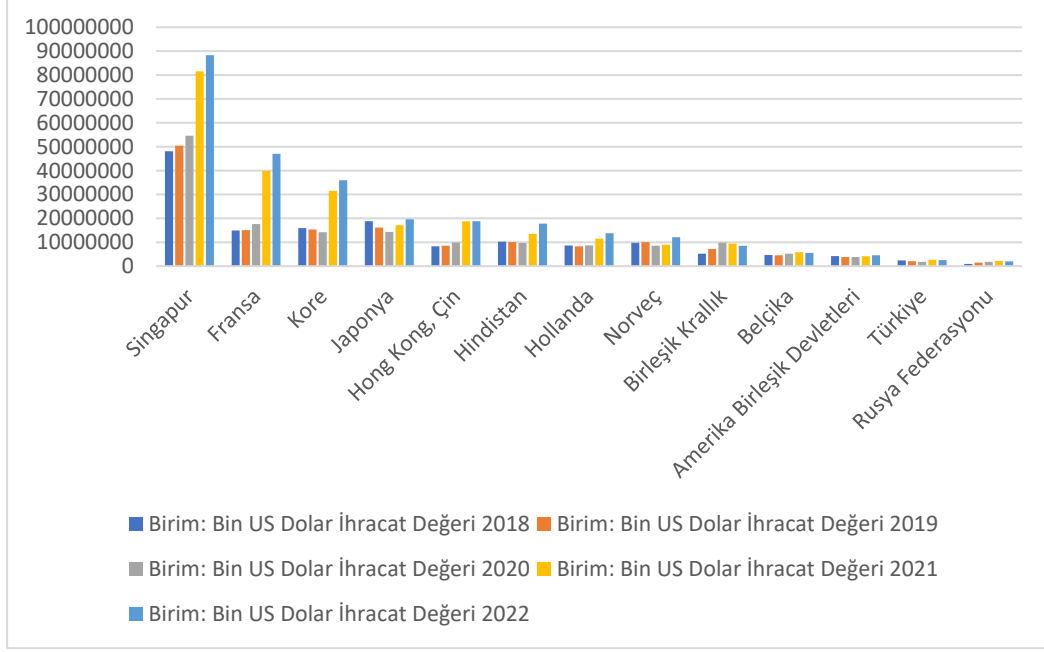
Kaynak: ITC, UNCTAD, Eurostat , Uluslararası Para Fonu , Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma rgt (OECD)

Denizyolu Taşımacılığında 2018-2019 yılları arasındaki *Tablo 2'*de görülen ihracatçılar listesine baktığımızda, yıllar arasında dalgalı bir seyir izlediği 2018 yılında 2.414 milyar \$, 2019 yılında, 2,083 milyar \$, 2020 yılında pandemi sonrası yaşanan dşle 1,788 milyar dolar seviyesinde olduğunu görüyoruz. 2021 yılında bu oran 2.683 milyar \$ yükselmiş, 2022 yılında ise 2.524 milyar \$ dolar olarak gerçekleşmiştir. *Şekil 2'*de görüldüğü gibi ilk beş sırayı Singapur, Fransa, Kore, Japonya, Hong-Kong, Türkiye ise 12. sırada yer almıştır.

Tablo 2: Denizyolu Taşımacılığında 2018-2022 İhracatçılar Listesi

İhracatçılar Birim: Bin US dolar	İhracat Değeri 2018	İhracat Değeri 2019	İhracat Değeri 2020	İhracat Değeri 2021	İhracat Değeri 2022
Singapur	48,112,541	50,409,398	54,602,323	81,539,977	88,259,405
Fransa	14,961,513	15,075,963	17,632,081	39,838,242	47,041,917
Kore	15,971,000	15,362,000	14,185,300	31,582,900	35,981,781
Japonya	18,797,900	16,123,800	14,325,500	17,180,600	19,632,336
Hong – Kong, Çin	8,287,810	8,549,478	9,895,646	18,730,389	18,790,004
Hindistan	10,219,093	10,101,956	9,711,308	13,553,045	17,809,288
Hollanda	8,653,090	8,335,383	8,723,294	11,543,664	13,774,709
Norveç	9,764,530	10,049,124	8,568,580	8,979,938	12,148,021
Birleşik Krallık	5,237,938	7,177,274	9,841,031	9,472,331	8,490,060
Belçika	4,716,732	4,531,633	5,210,699	5,817,900	5,533,188
Amerika Birleşik Devletleri	4,208,000	3,850,000	3,791,000	4,185,000	4,548,000
Türkiye	2,414,000	2,083,000	1,788,000	2,683,000	2,524,000
Rusya Federasyonu	941,300	1,460,500	1,829,251	2,203,928	1,984,055

Kaynak: ITC, UNCTAD, Eurostat , Uluslararası Para Fonu , Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD))

Şekil 2: Denizyolu Taşımacılığında 2018-2019 Yılları Arasındaki İhracatçı Ülkeler

Kaynak: ITC, UNCTAD, Eurostat , Uluslararası Para Fonu , Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)

Türkiye, büyük ve modern limanları ile dikkat çeker. İstanbul, Mersin, İzmir gibi limanlar, uluslararası ticaretin yoğun olduğu bölgelerde yer alır ve denizyolu taşımacılığı açısından etkili bir altyapı sunar. Türkiye'nin limanları, Asya ile Avrupa arasında kara yolu, denizyolu ve demiryolu bağlantıları sayesinde küresel ticaretin kilit geçiş noktalarından biridir. Bunun yanında Orta Koridor Projesi gibi büyük lojistik projelerle, özellikle pandemi sonrası yaşanan krizlerin sonrasında uluslararası taşımacılıkta güçlü bir yer elde etme yolunda büyük gelişme göstermiştir.

Orta Koridor Projesi; Türkiye'den başlar Kafkaslar bölgesine, daha sonra Hazar Denizi'ni aşarak Türkmenistan ve Kazakistan'ı takiben Orta Asya ve ÇHC'ye ulaşan Hazar Geçişli Doğu-Batı Orta Koridor (Orta Koridor), tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması için yürütülen projenin en önemli aşamalarından biridir. Orta Koridor, Türkiye'den başlayarak, karayolu ve demiryolu bağlantıları ile beraber sırasıyla Gürcistan, Azerbaycan ve Hazar Denizine, buradan da (Hazar geçişi kullanılarak) Türkmenistan-Özbekistan-Kırgızistan veya Kazakistan güzergâhını takip ederek ÇHC'ye kadar uzanmaktadır. Bu kapsamda, Bakü/Alat (Azerbaycan), Aktau/Kuryk (Kazakistan) ve Türkmenbaşı (Türkmenistan) limanları, Hazar Geçişindeki kombine taşımacılık amacıyla kullanılmaktadır (<https://www.mfa.gov.tr/>, 2024).

Bir yıllık süre içerisinde, Çin'den Avrupa'ya giden 10 milyon konteynırın %96'sı denizyoluyla ve sadece %4'ü Kuzey Koridoru olarak bilinen Trans-Sibirya Demiryolu hattı kullanarak sevk edilmektedir. Bunun yanı sıra Avrupa ile Asya arasında bir ticaret yolu olarak; Orta Koridor, Kuzey Koridoruna göre, iklim koşullarının daha elverişli ve 2.000 km daha kısa olmasından dolayı, denizyoluna kıyasla toplam ulaşım süresini üçte bir (1/3) (15 gün) oranında kısaltmaktadır. Bu nedenle Orta Koridor Kuzey Koridoruna oranla daha hızlı ve ekonomiktir. Ayrıca Orta Koridor, Ülkemizin liman bağlantıları sayesinde Asya'daki yük trafiğinin Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Akdeniz bölgesine ulaşması açısından önemli fırsatlar sunmaktadır.

Orta Koridor rotasının etkin kullanılması halinde, Orta Asya ülkeleri, günümüzde hala yıllık 600 milyar ABD doları değerinde olan Avrupa-Çin ticaret trafiğinden ekonomik anlamda fırsatlar elde edilebilecektir. Özellikle Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan limanlarında lojistik merkezler ve serbest ticaret alanları yapılandırması, Trans Hazar iş birliğinin derinleşmesine ve aynı zamanda gelişmesine katkı sağlayacaktır (<https://www.mfa.gov.tr/>, 2024)

Sonuç

Denizyolu taşımacılığı, küresel tedarik zincirlerinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Dünya taşımacılığının yaklaşık %90'ı deniz yoluyla gerçekleşmektedir (UNCTAD, Review of Maritime Transport, 2021). Dünya ekonomisindeki gelişmelere paralel olarak denizyolu taşımacılığına talep her geçen gün daha da artış göstermektedir. Dolayısıyla bu sektörün katkıları önemli ve çeşitlidir. Denizyolu taşımacılığı, küresel tedarik zincirlerinin bel kemiği olarak önemli bir rol oynamakta ve ticaretin verimli bir şekilde gerçekleşmesine katkıda bulunmaktadır (Arabacı & Yücel, 2020). Bu sektörün sağladığı avantajlar arasında yüksek kapasite, maliyet etkinliği, ulaşılabilirlik, entegrasyon, esneklik ve düşük karbon ayak izi bulunmaktadır.

Gelecekte denizyolu taşımacılığının önemi, sürdürülebilirlik ve çevre dostu uygulamalara daha fazla vurgu yapılmasıyla artabilir. Temiz enerji kullanımı, düşük karbon emisyonları ve denizcilik endüstrisinde yeşil teknolojilere yönelik gelişmeler, sektörün evrimine öncülük edebilir. Dijitalleşme, otomasyon ve yapay zekâ gibi teknolojik ilerlemeler, deniz taşımacılığına hız ve verimlilik getirecek olup, akıllı limanlar, otonom gemiler ve büyük veri analitiği, lojistik süreçlerin optimize edilmesine ve güvenliğin artırılmasına katkı sağlayacaktır.

Denizyolu taşımacılığı, küresel tedarik zinciri entegrasyonunda merkezi bir rol oynamaktadır. Limanlar, lojistik merkezleri ve entegre taşıma modları arasındaki iş birliği, mal hareketlerini daha hızlı ve etkili hale getirerek taşıma maliyetlerini düşürecektir (Bayraktutan & Özbilgin, 2013)

Yapay zekâ, deniz taşımacılığı operasyonlarını optimize etmek ve daha iyi planlama yapmak için kullanılmalıdır. Gelişmiş veri analizi ve tahmin modelleri, rotalama stratejilerini iyileştirecek ve tedarik zinciri yönetimini optimize edecektir. Küresel krizlere karşı dirençli bir deniz taşımacılığı sektörü, pandemiler, politik belirsizlikler ve doğal afetlere karşı etkili bir kriz yönetimi stratejisi geliştirmeye odaklanmalıdır.

Türkiye'nin ekonomik büyümesinde özellikle ihracatın gelişmesinde denizyolu taşımacılığı önemli rol oynamaktadır. Taşımacılık ve lojistik uygulamalarının yaygınlaşması, ihracatın sürdürülebilir ölçüde gelişip büyümesine katkı sağlayacaktır. Taşımacılık ve lojistik sektörü başta ekonomi olmak üzere sosyal ve kültürel faaliyetlerin canlanmasında etkin bir rol oynamaktadır. Doğal kaynakların verimli bir şekilde kullanılması, hızlı mal ve hizmetlerin dağıtımını yapılması, iç ve dış ticaretin geliştirilmesi, sadece etkin bir ulaşım ağı kurulması ve bu amaca hizmet edecek bir ulaştırma politikasının oluşturulması ile mümkün olacaktır. Bu amaçla, mevcut imkanlar ve kaynaklar göz önünde bulundurularak uygun politikalar oluşturulmalıdır (Usta & Sarı, 2021). Liman ve deniz tesislerinin ulusal ulaşım ve Trans Avrupa ağlarına entegre olması sağlanmalı, Orta Koridor Projesinin hayata geçirilerek Türkiye'nin transit taşımacılıktan sağlanan payı artırılmalıdır. Denizyolu taşımacılığındaki sektör, teknolojik gelişmelere ayak uydurmalı, sürdürülebilirlik çabalarını artırmalı ve güvenlik standartlarını

artırarak alt yapı yatırımlarına gereken önemi göstermesi ve eksiklerini gelişen dünya düzenine ayak uydurarak geliştirmeli, bunun için sektördeki zorluklara karşı etkili bir Şekilde mücadele edilmesi gerekmektedir. Bunun yanında özellikle lojistik ve taşımacılık sektöründeki dijital dönüşüm, Türkiye'nin denizyolu taşımacılığında daha rekabetçi olmasına olanak tanıyabilir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin denizyolu taşımacılığı, stratejik konumu ve lojistik altyapısıyla küresel ticaretin içinde önemli bir yer tutmaktadır. Orta Koridor Projesi bu anlamda Türkiye için çok önemli bir rol oynamaktadır. Denizyolu taşımacılığı, Türkiye için de küresel ticaretin temel taşıyıcılarından biri olarak önemini sürdürecektir. Denizyolu taşımacılığının gelecekteki evrimi, sürdürülebilirlik, teknolojik gelişmeler, güvenlik ve küresel iş birliği gibi temel unsurlara dayalı bir dönüşümü içermelidir. Bu evrim, deniz taşımacılığını daha güvenli, evre dostu ve verimli bir hale getirerek küresel ticaretin canlılığını sürdürebilmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ahmadinejad, M., & Langerood, A. T. (2024). Sustainable advantages of maritime based multimodal transportation in blue economy. 1st International Conference on Blue Economy, February 2024, Bandar Abbas.
- Arabacı, H., & Yücel, D. (2020). Lojistik sektörünün ekonomik büyümeye etkisi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), s. 78-84.
- Bai, X., Zhang, X., Li, K. X., Zhau, Y., & Yues, K. F. (2021). Research topics and trends in the maritime transport: A structural topic model. *Transport Policy* (102), s. 11-24.
- Bank, W. (2002). *Transport services: Reducing barriers to trade. Global Economic Prospects*. World Bank.
- Bayraktutan, Y., & Özbilgin, M. (2013). Limanların uluslararası ticarete etkisi ve Kocaeli limanlarının ülke ekonomisindeki yeri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, s. 11-44.
- Botasso, A., Conti, M., Ferrari, C., & Tei, A. (2014). Ports and regional development: A spatial analysis on a panel of European regions. *Transp. Res. Part A. Policy Pract.*, s. 44-45.
- Christopher, H., & Peck, H. (2004). The five principles of supply chain resilience. *Logistics Europe*, 12(1), s. 16-21.
- Crescenzi, R., & Rodriguez, P. A. (2012). Infrastructure and regional growth in the European Union. *Pap. Reg. Sci.*, s. 487-513.
- Çelikkaya, A. (2012). Türkiye’de deniz taşımacılığına sağlanan vergi teşvikleri üzerine bir inceleme. *Maliye Dergisi* (162), s. 73-101.
- Deb, P., Furceri, D., & Jimenez, D. (2022). Shipping costs and inflation. *Journal of International Money and Finance*.
- Dwarakish, G. S., & Salim, A. M. (2015). Review on the role of ports in the development of a nation. *Aquat Procedia*, 4, s. 295-301.
- Economist, & Impact. (2023). *Trade in Transition 2023 Global Report*.
- Fajgelbaum, P., Goldberg, P., Kennedy, P., Khandelwal, A., & Toglioni, D. (2023). The ‘bystander effect’ of the US-China trade war. *Centre for Economic Policy Research*.
- Fujita, M., & Krugman, P. (1999). Venables, A.J. The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade. *The MIT Press MA USA*.
- Haynes, K. G., Hsing, Y. M., & Staugh, R. R. (1997). Regional port dynamics in the global economy: the case of Kaohsiung. *Maritime Policy and Management*, s. 93-113.
- Hong, L., & Hales, D. N. (2023). How blockchain manages supply chain risks: evidence from Indian manufacturing companies. *The International Journal of Logistics Management*,.
- Huang, G. O., Zhang, A., & Liu, X. (2013). A supply chain configuration model for reassessing global manufacturing in China. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 24(5), s. 669-687.
- Jerebić, V., & Pavlin, S. (2018). Global Economy Crisis and its Impact on Operational Container Carrier's Strategy. *Promet-Traffic&Transportation*, 30(2), s. 187-194.

- Johnson, K., Datlon, G., & Masters, I. (2018). Building industries at sea: 'Blue Growth' and the new maritime economy. River Publishers. *Building Industries at Sea: 'Blue Growth' and the New Maritime Economy*. River Publishers.
- Kapnissis, G., Vaggelas, G. K., Leligau, H. C., Panos, A., & Doumi, M. (2022). Blockchain adoption from the Shipping industry: An empirical study. *Maritime Transport Research*, 3.
- King, J. (1997). Globalisation of logistics management: present status and prospects. *Maritime Policy and Management*, s. 381-387.
- Lee, C. Y., & Song, D. P. (2017). Ocean container transport in global supply chains: Overview and research opportunities. 95, s. 442-474. *Transportation Research*. adresinden alındı
- Mangan, D. J. (2017). Foresight – Future of the sea evidence review foresight . *Government Office for Science*.
- Manuj, I., & Mentzer , J. T. (2008). Global supply chain risk management. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*,(38), s. 192-223.
- Mudranja, G., Jugovic, A., & Skalamera-Alilovic, D. (2020, 8). Seaports and economic growth: Panel data analysis of EU port regions. *J. Mar Sci. Eng. , s. 1017*.
- Nguyen, T. T., My Tran, D. T., Duc, T. T., & Thai, V. V. (2023). Managing disruptions in the maritime industry—a systematic literature review. *Maritime Business Review*, 8(2), s. 170-190.
- Niavis, S., Papatheochari, T., Kyratsoulis, T., & Coccossis, H. (2017). Revealing the potential of maritime transport for 'Blue Economy' in the Adriatic-Ionian Region. *Transport Policy*, s. 380-388.
- Nottebom, T. E., & Wilkelmans, W. (2001). Structural changes in logistics: how will port. *Maritime Policy & Management*, 28(1), s. 71-89.
- Nquyen, T. T., My Tran, D. T., Duc, T. T., & Thai, V. V. (2023). Managing disruptions in the maritime industry—a systematic literature review. *Maritime Business Review*, 8(2), s. 170-190.
- OECD. (t.y.). <https://www.oecd.org/>
- OECD & European Union Intellectual Property Office. (2021). *Misuse of containerized maritime shipping in the global trade of counterfeits*. OECD. <https://doi.org/10.1787/e39d8939-en>
- Olteanu, A., & Stinga, V. (2018). The Economic Impact of the Blue Economy. *Communicative Action & Transdisciplinarity in the Ethical Society*, (s. 190-203). Targoviste, Romania.
- Özer, M., Canbay, S., & Kırca, M. (2020). The impact of container transport on economic growth in Turkey: An ARDL bounds testing approach. *Research in Transportation Economics*.
- Patil, P. G., Virgin, J., Diez, S. M., Roberts, J., & Singh, A. (2016). Toward A Blue Economy: A Promise for Sustainable Growth in the Caribbean: An Overview. *In The World Bank*.
- Psaaraftis, H. N. (2021). International encyclopedia of transportation; Elsevier: Amsterdam, The Netherlands. *The Future of Maritime Transport*, s. 535-539.
- Rosal, İ. D., & Ticiana, G. Z. (2022). The effect of shipping connectivity on seaborne containerised export flows. *Transport Policy*, s. 117-127.
- Slack, B. (1993). Pawns in the game: ports in a global transportation system. *Growth and Change*, s. 579-588.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). <https://www.mfa.gov.tr>

Ticiano, G. Z. (2022). The effect of shipping connectivity on seaborne containerised export flows. *ResearchGate*, s. 2-24.

Trade Map—Trade statistics for international business development. (t.y.).
<https://www.trademap.org/>

TUSİAD. (2012). *Türkiye’de dış ticaret lojistik süreçleri: Maliyet ve rekabet unsurları.*

UNCTAD. (2019). *Key Statistics and Trends in Trade Policy 2018.*

UNCTAD. (2021). *Review of maritime transport.*

Usta, G., & Sarı, A. (2021). Denizyolu ticareti, ekonomik büyüme ve dış ticaret haddi arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye için ardl yaklaşımı. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 31-44.

Wu, J., Li, J., & Wang, S. Y. (2006). Some key problems in supply chain risk management. *Journal of Management Sciences in China*, 9(6), s. 1-12.

Marka Hakkının Hükümsüzlüğü ve İptalinin Marka Lisans Sözleşmelerine Etkisi*

The Effect of Invalidity and Revocation of Trademark Rights on Trademark License Agreements

Melisa Bahar BOYALI¹

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş tarihi/Received:
04.01.2024

Son revizyon teslimi/Last revision
received:
20.05.2024

Kabul tarihi/Accepted:
26.05.2024

Yayın tarihi/Published:
28.05.2024

Atıf/Citation:

Boyalı, M. B. (2024). Marka hakkının hükümsüzlüğü ve iptalinin marka lisans sözleşmelerine etkisi. *TAM Akademi Dergisi*, 3(1), 104-118.
<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.01.007.x>

DOI:

<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.01.007.x>

ÖZ

Çağdaş ticaret hayatının rekabetçi koşulları içerisinde marka lisans sözleşmeleri önemli bir yere sahiptir. Marka sahipleri lisans sözleşmesi yoluyla bir yandan elde ettikleri lisans bedeli ile pasif gelir elde etmekte, bir yandan da markalarının tüketici nezdinde tanınırlığını artırarak reklam bedeli ödemeye gerek kalmaksızın markanın piyasadaki tedavülünü artırmak suretiyle reklamını yapmaktadır. Lisans sözleşmeleri aynı zamanda markanın yurt dışı pazarlarına girmesi ve farklı ülkelerde de tanınabilmesi bakımından marka sahipleri için avantaj sağlamaktadır. Açıklanan yönleriyle marka lisans sözleşmeleri marka sahibine sağladığı yararlar bakımından ticari yaşamda sık karşılan bir sözleşme türüdür. Bu çalışmanın amacı marka lisans sözleşmelerinin marka hakkının sona erme hâllerinden hükümsüzlük ve iptalin meydana gelmesi hâlinde nasıl etkileneceği sorusuna yanıt bulmaktır. Çalışmanın önemi sona erme sebebiyle konusuz kalan marka lisans sözleşmesinin akıbeti konusunda uygulamacılar için çözüm üretmektir. Bu kapsamda literatür taraması ve kaynakların toplanarak değerlendirilmesi yöntemlerinden yararlanılmak suretiyle marka hakkının hükümsüzlüğünün ve iptalinin birer sona erme hâli olarak barındırdıkları özellikler ortaya koyulacak ve sona erme hâllerinin hangi sözleşmesel evre veya kurulmuş bir sözleşmenin hangi aşamasında meydana gelmiş olduğu değerlendirilerek sözleşme üzerinde yarattığı etki incelenecektir. Çalışmanın sonunda her iki sona erme hâlinin de marka lisans sözleşmelerine benzer etki ve sonuçlar yarattığı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marka Lisans Sözleşmesi, Marka Hakkının Hükümsüzlüğü, Marka Hakkının İptali, Lisans Veren, Lisans Alan

* Bu çalışma Dr. Muhammed Fatih CENGİL'in danışmanlığında hazırlanan "Marka Hakkının Sona Erme Sebeplerinin Marka Lisans Sözleşmelerine Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, av.melisabaharboyali@gmail.com, ORCID ID: 0009-0003-8487-7458

ABSTRACT

Trademark license agreements have an important place in the competitive conditions of contemporary commercial life. Trademark owners, on the one hand, earn passive income from the license fee they obtain through the license agreement, and on the other hand, they advertise their trademarks by increasing the recognition of their trademarks among the consumers and increasing the circulation of the trademark in the market without having to pay advertising fees. License agreements also provide advantages for brand owners in terms of the trademark entering foreign markets and being recognized in different countries. With the aspects explained above, a trademark license agreement is a type of contract that is frequently encountered in commercial life in terms of the benefits it provides to the brand owner. The aim of this study is to find an answer to the question of how trademark license agreements will be affected in case of invalidity and revocation of trademark right expiration. The importance of the study is to create solution suggestions for practitioners regarding the fate of the trademark license agreement, which remains irrelevant due to termination. In this context, by using the methods of literature review and collection and evaluation of sources, the characteristics of invalidity and revocation of trademark rights as termination states will be revealed, and the impact they have on the contract will be examined by evaluating which contractual phase or stage of an established contract these termination states occurred in. At the end of the study, it was concluded that both termination states have similar effects and results to trademark license agreements.

Keywords: Trademark License Agreement, Invalidity of Trademark Right, Revocation of Trademark Right, Licensor, Licensee

Extended Abstract

Trademark license agreements have an important place in the competitive conditions of contemporary commercial life. Trademark owners, on the one hand, earn passive income from the license fee they obtain through the license agreement, and on the other hand, they advertise their trademarks by increasing the recognition of their trademarks among the consumers and increasing the circulation of the trademark in the market without having to pay advertising fees. License agreements also provide advantages for brand owners in terms of the trademark entering foreign markets and being recognized in different countries. With the aspects explained above, a trademark license agreement is a type of contract that is frequently encountered in commercial life in terms of the benefits it provides to the brand owner. The aim of this study is to find an answer to the question of how trademark license agreements will be affected in case of invalidity and revocation of trademark right expiration. The importance of the study is to create solution suggestions for practitioners regarding the fate of the trademark license agreement, which remains irrelevant due to termination. In this context, by using the methods of literature review and collection and evaluation of sources, the characteristics of invalidity and revocation of trademark rights as termination states will be revealed, and the impact they have on the contract will be examined by evaluating which contractual phase or stage of an established contract these termination states occurred in. At the end of the study, it was concluded that both termination states have similar effects and results to trademark license agreements. Because, if both termination situations occur at the stage before the establishment of the

contract, the initial impossibility in terms of the contract constitutes an obstacle to performance. In the case of a trademark license agreement that has been established and has not begun to be executed, the termination of the trademark right by invalidity or revocation renders the targeted agreement absolutely void in accordance with Article 27/1 of the Turkish Code of Obligations. Considering the retroactive effect of invalidity and the retroactive effect of revocation in case of request, it is possible to conclude that the contract is invalid from the beginning. When the initial impossibility occurs and the conditions are met, the licensor is responsible for the negative damage of the licensee. In terms of established and implemented brand license agreements, the effect of the two termination cases examined on the agreement is the same. In contracts at this stage, since the invalidity or revocation decision of the trademark right does not have a retroactive effect, the implemented part of the contract will continue to be valid, and the next impossibility situation comes to the fore for the remaining part. Under certain conditions, the licensor is obliged to pay compensation to the licensee for subsequent impossibility.

Giriş

Marka, özü itibarıyla bir teşebbüsün mal veya hizmetlerinin piyasadaki muadillerden ayırt edilmesini sağlayan işaretlerdir. (Çela, 2015, s.126). Marka tarihsel gelişim sürecinde ticari hayatın içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Dolayısıyla birbirine benzer birçok mal veya hizmetin bulunduğu bir rekabet ortamında kendine özgü bir duruş sergilemek ve tüketicinin aklında kalmak amacıyla mal veya hizmetler üzerinde aidiyet belirtmek isteyen gerçek kişi veya ticari işletme sahipleri markalaşma yöntemini benimsemiştir. Marka sahibine markanın bir hak olarak korunmasını, prensip itibarıyla, tescil sağlamaktadır. (Taşkın, 2022, s.59). Tescilin marka üzerinde sağlamış olduğu tekel hakkı her ne kadar markanın özgünlüğünün devamını sağlaması bakımından hayati önem taşısa da marka sahibinin markasını yalnızca kendi kullanımında tutması günümüzde ticari hayatın gerektirdiği şartlar gözetildiğinde gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Marka sahipleri markalarından elde edilebilecek ekonomik yararı artırmak ve markalarının piyasadaki bilinirliğine katkıda bulunmak amacıyla yaptıkları marka lisans sözleşmeleriyle markalarının kullanma hakkını üçüncü kişilere devretmekte ve bu şekilde markalarının piyasada daha fazla tedavüle girmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda markanın mülkiyet hakkı halen marka sahibinin uhdesinde kalmakta, markayı kullanma ve bu kapsamda markadan yararlanma hakkı ise lisans alana geçmektedir. Fakat bilindiği üzere sözleşmesel süreçler bazı durumlarda sözleşme kurulmadan gerçekleşen görüşmeler esnasında hedeflenen sözleşmenin konusuz kalmasıyla sonlanabilmektedir. Sözleşme kurulduktan sonra ise belirlenen sona erme zamanından daha erken bir tarihte konusuz kalma sebebiyle sözleşmenin sona erdiği görülebilmektedir. Marka lisans sözleşmelerinin konusu marka hakkı olduğundan, markaya tescil ile sağlanan koruma sona erdiği takdirde marka lisans sözleşmesinin de sona ereceği ortadadır. Dolayısıyla sözleşme görüşmeleri esnasında veya sözleşme kurulduktan sonraki safhada marka hakkının sona ermesinin lisans sözleşmeleri üzerine yaratacağı etki; sona ermenin gerçekleştiği zaman, sözleşmesel ilişkinin bulunduğu aşama ve sona erme hâlinin özellikleri bakımından farklı sonuçlar doğuracağından uygulamada bu konuda sorunlar meydana gelmektedir.

Marka hakkının sona erme hâlleri SMK'da sırasıyla markanın hükümsüzlüğü (SMK m.25), markanın iptali (SMK m.26), marka süresinin dolması ve tescilin süresinde yenilenmemesi (SMK m.28/1-a) ve marka hakkından vazgeçme (SMK m.28/1-b) olarak düzenlenmiştir. Çalışmamızda konunun sınırlandırılması nedeniyle marka hakkının tüm sona erme hâllerine yer verilmeyerek yalnızca

hükümsüzlük (SMK m.25) ve iptalin (SMK m.26) marka lisans sözleşmeleri üzerindeki etkisinin üzerinde durulacaktır. Marka hakkının hükümsüzlüğü tescil öncesinde markanın tescilini engelleyen mutlak ve nispi ret nedenlerinin varlığı sebebiyle markanın başvuru tarihinden itibaren geçersiz kılınmasını sağlayan genel hatlarıyla geçmişe etkili bir sona erme hâli iken, markanın iptali tescil sonrasında meydana gelen markanın varlığı için olumsuzluk teşkil eden çeşitli durumların vuku bulması sonucunda oluşan kural olarak ileriye etkili bir sona erme hâlidir.

Çalışmanın amacı marka lisans sözleşmelerinin marka hakkı açısından birer sona erme şekli olan hükümsüzlük ve iptal hâllerinin ortaya çıkmasından nasıl etkileneceği sorusuna yanıt bulmaktır. Hükümsüzlük ve iptalin marka lisans sözleşmelerinin üzerindeki etkisi bakımından öncelikle bahsi geçen sona erme hâllerini oluşturan nedenler, sona erme hâllerinin ortaya çıkış şekilleri ve nitelikleri incelenecek sonrasında kanunda özel olarak düzenlenmeyen ve kendine özgü (*sui generis*) bir sözleşme olan marka lisans sözleşmesinin özellikleri açıklanacaktır. Bu bilgiler ışığında hükümsüzlük ve iptalin hangi sözleşmesel evrede veya kurulmuş bir lisans sözleşmesinin hangi aşamasında meydana geldiği farklı ihtimaller gözetilerek ayrı ayrı değerlendirilecek ve marka lisans sözleşmesi üzerinde yarattıkları etkinin oluşturduğu sonuçlar incelenecektir.

1. Marka Hakkının Sona Erme Hâlleri Olarak: Hükümsüzlük ve İptal

1.1. Marka Hakkının Hükümsüzlüğü

Marka hukukunda hükümsüzlük, tescilli bir markanın SMK'da belirtilen birtakım şartları taşıyamaması nedeniyle tescilin sağlamış olduğu hakkın geçmişe etkili olarak kalkması suretiyle marka hakkının geçersiz kılınmasını ifade etmektedir. Hükümsüzlük, SMK m.25'te düzenlenmiştir. (Uzunallı, 2021, s.249).

SMK m.25/1'e göre markanın tescil edilmesini önleme vasfına sahip mutlak ret nedenleri (SMK m.5) veya nispi ret nedenlerinden (SMK m.6) birinin, marka tescili sırasında mevcut olması hâlinde Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemesinden markanın hükümsüzlüğüne karar verilmesi istenebilir. Mahkemeden hükümsüzlük talebinde bulunabilecek kişiler; menfaati olanlar, Cumhuriyet savcıları veya ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıdır. (SMK m.25/2). Burada "*menfaati olanlar*" ifadesi ile kast edilen kişiler, markanın tescil edilmesi sebebiyle zarar görenler ve bu batıl tescilden dolayı zarar görme ihtimali olanlardır. (Suluk vd., 2018, s.223).

Hükümsüzlük davasında davalı taraf dava tarihinde sicilde marka sahibi olarak kayıtlı kişiler veya bu kişilerin hukuki halefleri olarak belirtilmelidir. Türk Patent ve Marka Kurumu, bu davalarda husumet ehliyetine sahip olmadığından davalı olarak gösterilemez. (SMK m.25/3).

SMK m.5/1-b,c ve d bentlerinde yer alan hükümsüzlük sebepleri; "*b) Herhangi bir ayırt edici niteliğe sahip olmama*", "*c) Ticaret alanında cins, çeşit, vasıf, kalite, miktar, amaç, değer, coğrafi kaynak belirten veya malların üretildiği, hizmetlerin sunulduğu zamanı gösteren veya malların ya da hizmetlerin diğer özelliklerini belirtme veya adlandırmaları münhasıran ya da esas unsur olarak içermeye*" ve "*d) Ticaret alanında herkes tarafından kullanılan veya belirli bir meslek, sanat veya ticaret grubuna mensup olanları ayırt etmeye yarayan işaretlerden olma veya adlandırmaları münhasıran ya da esas unsur olarak içermeye*" olarak sıralanmaktadır. Bir marka bahsi geçen bu üç hükümsüzlük sebebinden birine sahip olmasına rağmen tescil edilmiş ve kullanım sonucunda tescil edildiği mal veya

hizmetler bakımından hükümsüzlük talebinden önceki bir tarihte ayırt edicilik kazanmışsa hükümsüz kılınmaz. (SMK m.25/4)

SMK m.25/5'e göre hükümsüzlük sebepleri markanın tescilli olduğu mal veya hizmetlerden yalnızca bir kısmına yönelikse o mal veya hizmetler yönünden marka hakkı hükümsüzlük nedeniyle sona erdirilebilmektedir. (Sekmen, 2013, s.217). Hükümsüzlük kararı hakkın konusu marka örneğini değiştirecek şekilde verilemez.

Hükümsüzlük davasında dava konusu marka üzerine markanın hukuki işlemlere konu edilmesini engelleyen birtakım ihtiyati tedbirler konulabilir. Bu kapsamda çekişmeli markanın lisans sözleşmesine konu olmasının önüne geçilebilir. (Güneş, 2018, s.227).

Hükümsüzlüğe ilişkin verilen kesinleşmiş kararlar herkese karşı hüküm doğurur. (SMK m.27/5). Kararın kesinleşmesinden sonra mahkeme, bu kararı re'sen Kuruma gönderir. (SMK m.27/6). Hükümsüzlük kararı kesinleşen marka Kurum tarafından sicilden terkin edilir ve bu durum Bültende yayımlanır. (SMK m.27/7).

1.2. Marka Hakkının İptali

Markanın hakkının iptali, markanın tescili aşamasında fark edilmeyen mutlak ve nispi ret nedenlerinin varlığına bağlı olarak ortaya çıkan hükümsüzlük hâllerinden farklı olarak, markanın tescili sonrasında marka sahibinin davranışlarının etkisiyle oluşan sebeplerle ilişkili bir sona erme hâlidir. (Bahadır, Markanın Hükümsüzlüğü ve İptali, 2017, s.191; Taşkın, 2022, s.154-155).

SMK m.26/1'de markanın iptalini gerektiren hâller: *a) 9 uncu maddenin birinci fıkrasında belirtilen hâllerin mevcut olması, b) Marka sahibinin fiillerinin veya gerekli önlemleri almamasının sonucu olarak markanın, tescilli olduğu mal veya hizmetler için yaygın bir ad hâline gelmesi, c) Marka sahibi tarafından veya marka sahibinin izniyle gerçekleştirilen kullanım sonucunda markanın, tescilli olduğu mal veya hizmetlerin özellikle niteliği, kalitesi veya coğrafi kaynağı konusunda halkı yanıltması, ç) 32 nci maddeye aykırı kullanımın olması*, olarak belirtilmiştir.

Marka hakkının iptali, hükümsüzlüğün aksine mahkemeden değil Türk Patent ve Marka Kurumu'ndan talep edilir. (SMK m.26/2). Fakat SMK'nın "Yürürlük" başlıklı 192. maddesinin birinci fıkrasına göre, markanın iptalini düzenleyen m.26, SMK'nın yayımlandığı tarihten itibaren yedi yıl sonra yürürlüğe girecektir. SMK'nın 10 Ocak 2017 tarihinde yayımlandığı gözetildiğinde, marka iptal talepleri 10 Ocak 2024 tarihinden itibaren idari bir organ olan Kurum'a yöneltilebilecektir. (Suluk vd., 2018, s.227). Belirtilen tarihler arasındaki yedi yıllık zaman diliminde iptal talepleri mahkemelere yönetilmiştir.

İptal taleplerinin mahkemelerden istendiği yedi yıllık erteleme süresinde, talebi ileri sürmeye yetkili olan "davacı" sıfatı ile anılacak kişilerden SMK m.26/2'de "ilgili kişiler" olarak bahsedilmiştir. İlgili kişilerin, markanın iptalinde hukuki yararı bulunduğu gözetilerek, aynı hükümsüzlük talebinde bulunabilecek kişilerde olduğu gibi kavramın geniş bir şekilde yorumlanması gerekmektedir. (Bahadır, Markanın İdari İptal Prosedürü, 2017, s.89).

Markanın iptali davalarında, sicilde marka sahibi olarak kayıtlı kişiler veya bunların hukuki halefleri davalı olarak yer alabilmektedir. (SMK m.26/3).

Yedi yıllık erteleme süresinden sonra Kuruma yapılacak olan iptal talepleri, iptali istenen markanın sahibine tebliğ edilir. Marka sahibi bir aylık süre içerisinde iptal talebine dair cevap ve delillerini Kuruma sunar. Bahsi geçen bir aylık süre zarfında talep edilmesi hâlinde Kurum marka sahibine bir aya kadar ek süre verir. Kurum gerekli gördüğü takdirde ek bilgi ve belge sunulmasını

isteyebilir. Kurum, iddia ve savunmalar ile sunulan deliller çerçevesinde dosya üzerinden kararını verir. (SMK m.26/7).

Markanın iptaline ilişkin verilen kesinleşmiş kararlar herkese karşı hüküm doğurmaktadır. (SMK m.27/5) Kararın kesinleşmesinden iptal kararı mahkeme tarafından re'sen Kurum'a gönderilir. (SMK m.27/6) Hakkında verilen iptal kararı kesinleşen marka Kurum tarafından sicilden terkin edilir ve bu durum Bültende yayımlanır. (SMK m.27/7).

2. Hükümsüzlük ve İptalin Marka Lisans Sözleşmelerine Etkisi

Denizyolu Marka hakkının sona erme hâllerinden hükümsüzlük ve iptalin marka lisans sözleşmelerine etkisini incelemeye evvel bu tür sözleşmelerin özelliklerinin ortaya koyulması gerekmektedir. Zira kanunda özel olarak düzenlenmeyen marka lisans sözleşmelerinin, temelini oluşturan marka hakkı ortadan kalktığı takdirde bu durumdan nasıl etkileneceği sorusu sözleşmenin genel özellikleri ve hukuki niteliği ile yakından ilgilidir.

2.1. Marka Lisans Sözleşmesinin Özellikleri

Marka lisans sözleşmesi, marka sahibinin (lisans veren) markayı kullanma hakkını, belirli bir süre için, prensip itibarıyla ivaz karşılığında, lisans alana bıraktığı lisans sözleşmesi türüdür. (Yılmaz, 2001, s.32). Tarafların karşılıklı ve birbirine uygun irade beyanlarını dile getirmeleriyle anlaşmaları sonucu kurulan bu tür sözleşmeler, rızai sözleşmeler içerisinde yer almaktadır. (Özyeşil, 2010, s.49).

Sözleşmede yer alan taraf edimleri birbirine karşılık olarak geldiğinden marka lisans sözleşmesi iki tarafa borç yükleyen bir sözleşmedir.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere, marka lisans sözleşmesinin konusunu bir sınai mülkiyet hakkı olan marka oluşturmaktadır. SMK'nın "Lisans" başlıklı 24. maddesine göre, marka hakkı tescil edildiği mal veya hizmetlerin bir kısmı ya da tamamı için lisans sözleşmesine konu edilebilmektedir. Buna göre tescilli marka sahibi; markasının kullanım hak ve yetkisini belirli hizmet alanlarında lisans alana bırakabileceği gibi, marka hakkının tescil edildiği tüm mal veya hizmet kategorileri için de bahsi geçen imtiyazı lisans alana verebilir.

Marka lisans sözleşmesi tescilsiz markaların da konu olabileceği hukuki işlemlerdendir. Marka hakkı tescil edilmeden önce, tescil başvurusu aşamasında da lisans sözleşmesine konu edilebilmektedir. (SMK m.148/8). Her ne kadar markanın lisans sözleşmesine konu olabilmesi için sicile tescil edilmesi şart olmasa da ortak markaların konu olduğu sözleşmeler için sicile tescil bir geçerlilik şartıdır. Garanti markasının, teknik şartnamede gösterilen özellik ve niteliklere uygun olarak mal veya hizmet üreten herkes tarafından kullanılabilmesi sebebiyle, lisans sözleşmesine konu edilmesi söz konusu olamaz. (Arkan, 1997, s.48).

Marka lisans sözleşmesi yazılı şekil şartına tabidir. (SMK m.148/4). Buna göre, yazılı şekilde yapılmayan sözleşmeler, TBK m.12/2 uyarınca geçerli olmayacaktır. Marka lisans sözleşmesi ile marka, sahibinin malvarlığından çıkarak lisans alanın malvarlığına geçmemektedir. Bu nedenle sözleşmenin yazılı olarak yapılması yeterlidir. SMK m.148/4'te devir sözleşmeleri için öngörülen noter onayı, lisans sözleşmeleri için aranmamaktadır. (Uzunallı, 2021, s.135).

Prensip itibarıyla lisans alanın edimi, marka hakkının kullanımı karşılığında lisans verene belirli bir ücret formundaki para borcunu ödemektedir. Uygulamada sıkça rastlanmasa da taraflar lisans bedelinin para borcundan farklı bir şekilde ödenmesini kararlaştırabilmektedir. (Ceylan, 2017, s.66). Bu gibi durumlarda, lisans alanın ücret yerine, farklı bir taahhüt altına girmesi hâlinde sözleşmenin ivazlı karakteri devam etmektedir. Fakat marka bedel talep ettirilmeksizin de lisans alana kullandırılabilirdiğinden, lisans sözleşmesinin ivazsız olarak kurulması da mümkündür. (Arkan, 1998, s.199). İvazsız kurulan marka lisans sözleşmesi, lisans alanı herhangi bir edim yükümlülüğüne tabi tutmadığından, tek tarafa borç yükleyen sözleşme niteliğindedir. Bu tür sözleşmeler "serbest lisans" olarak da anılmaktadır.

Marka lisans sözleşmesinde, marka hakkı devredilmemektedir. Marka sahibi yalnızca markasını kullanma ve yararlanma yetkisini lisans alana verdiği için marka lisans sözleşmesi borçlandırıcı bir hukuki işlemdir. (Özel, 2002, s.71; Serozan, 2019, s.120).

Marka lisans sözleşmesi ile lisans verenin markayı kullandırma borcu belirli bir zaman dilimine yayılmaktadır. Lisans alanın karşı edimden elde edeceği menfaat bir anda giderilemediğinden, bu tür sözleşmeler sürekli borç ilişkisi doğurmaktadır. (Aydıncık, 2005, s.67).

Kanunda öngörülen sözleşmelerin unsurlarından bazılarını bünyesinde barındıran veya bu unsurların hiçbirine sahip olmayan sözleşmeler kendine özgü (*sui generis*) olarak adlandırılmaktadır. (Zevkliler & Gökyayla, 2021, s.12; Aral & Ayrancı, 2021, s.62). Marka lisans sözleşmesi hukuki niteliği itibarıyla kendine özgü bir sözleşmedir. Zira bu tür sözleşmeler kanunda düzenlenmemekle beraber, sözleşmenin esaslı unsurları kanunda düzenlenmiş bazı sözleşmelerin esaslı unsurları ile benzerlik taşımaktadır.

2.2. Marka Hakkının Hükümsüzlüğünün Etkisi

Marka hakkının hükümsüzlüğü diğer sona erme hâllerinden farklı olarak, koşulları olduğu takdirde marka sahibinin ihmalkarlığı veya kötü niyeti sebebiyle marka hakkının hükümsüz kılınması hâlleri hariç olmak üzere, marka sahibinin iradesinin dışında gerçekleşen bir sona erme hâlidir. Markanın hükümsüzlüğünün etkisini düzenleyen SMK m.27/1'e göre markanın hükümsüzlüğüne karar verilmesi hâlinde bu karar marka başvuru tarihinden itibaren etkili olup, markaya SMK ile sağlanan koruma hiç doğmamış sayılır. Şeklen var olan bir markanın var olduğu süre boyunca lisans sözleşmesi gibi, çeşitli sözleşmelere konu edilebileceği gözetilerek markanın hükümsüzlüğü ile sözleşmeyi baştan itibaren geçersiz kılmak hakkaniyete aykırı sonuçlar yaratabileceğinden SMK m.27/3 uyarınca hükümsüzlüğün geriye dönük etkisine bazı sınırlamalar getirilmiştir. (Şan, 2016, s.95).

Marka sahibinin ağır ihmali veya kötü niyetli olarak hareket etmesi nedeniyle zarar görenlerin tazminat talepleri saklı kalmak kaydıyla, a) *Hükümsüzlük kararından önce, markanın sağladığı haklara tecavüz nedeniyle açılan davada verilen kesinleşmiş ve uygulanmış kararlar*, b) *Hükümsüzlük kararından önce kurulmuş ve uygulanmış sözleşmeler*, hükümsüzlüğün geriye dönük etkisi ile karşı karşıya kalmazlar. (SMK m.27/3). Dolayısıyla kurulmuş ve uygulanmış bir marka lisans sözleşmesi söz konusu olduğunda sözleşmenin hükümsüzlüğe kadar uygulanmış bölümü ayakta kalacak ve hükümsüzlük ileriye yönelik bir etki yaratacaktır. (Gönen, 2009, s.793). Belirtmek gerekir ki, SMK m.27/3-b ile hedeflenen korumadan yararlanabilmek için marka lisans sözleşmesinin uygulanmış olmasının yanı sıra, SMK m.148/4'te bahsedilen yazılı şekil şartına da uygun olarak yapılmış olması gerekmektedir. (Sekmen, 2013, s.290).

Bu bağlamda hükümsüzlüğün marka lisans sözleşmelerine etkisinin açıklanabilmesi adına tarafların hangi sözleşmesel evre içerisindeyken hükümsüzlüğün ortaya çıktığına göre farklı yorumlarda bulunmak gerekir. Hükümsüzlük de dahil olmak üzere marka hakkının sona erme hâllerinin lisans sözleşmesi üzerinde yarattığı etkiler genel Sözleşme Hukuku kuralları ve TBK'da düzenlenen borca aykırılık hâlleri kapsamında incelenmelidir. (Özel, 2002, s.131; Ongan, 2007, s.84).

Marka lisans sözleşmesi kurulmadan sözleşme görüşmeleri sırasında markanın hükümsüzlüğüne karar verilmesi, ileride akdedilecek sözleşmeyi TBK m.27/1 uyarınca kesin hükümsüz kılacağından marka sahibinin *culpa in contrahendo* (sözleşme öncesi sorumluluk) kapsamında lisans alan adayının menfi zararını tazmin yükümlülüğü doğacaktır. (Ongan, 2007, s.84; Özel, 2002, s.131). Ancak lisans alan adayının hükümsüzlüğü bilmesi veya hükümsüzlük nedenlerini ön görebilmesi durumunda marka sahibi tazminat sorumluluğundan kurtulacaktır. (Reisoğlu, 2014, s.348-349; Eren, 2016, s.1158-1159). Ayrıca marka sahibinin marka hakkındaki hükümsüzlük kararından henüz haberinin olmaması veya markasını tescil ettirirken hükümsüzlük sebeplerinin bilincinde olmaması ve bu durumun kendisinden beklenmemesi hâlinde lisans alan adayının menfi zararının giderilmesi yönünde bir talepte bulunamayacağını da belirtmekte fayda vardır.

Marka lisans sözleşmesi kurulmuş olmakla beraber, sözleşmenin ifasına başlanmadan önce markanın hükümsüz kılınması hâlinde, öncelikle SMK m.27/3-b ile ifade edilen "*uygulanmış olma*" tabirinden ne anlaşılması gerektiği tespit edilmelidir. (Akal, 2022, s.80-81). Doktrinde, markanın fiili olarak kullanılmaya başlanması veya fiili kullanıma yönelik hazırlık eylemlerinin gerçekleştirilmesi lisans sözleşmeleri bakımından "*uygulama*" olarak değerlendirilmektedir. (Tekinalp, 2012, s.487-488). Fiili kullanıma örnek vermek gerekirse, lisans alanın lisans konusu markayı taşıyan malları üretmiş olması, marka ile tanıtım yapılması, katalog hazırlanması ve dağıtması veya genel itibarıyla lisans konusu malları satışa arz etmesinden bahsedilebilir. (Sekmen, 2013, s.290; Güneş, 2018, s.201). Bu doğrultuda bir marka kullanımı olmadığı hâllerde marka lisans sözleşmesinin ifasına başlanmadığı dolayısıyla sözleşmenin uygulanmamış olduğu kabul edilmelidir.

Kurulmuş fakat ifasına başlanmamış/uygulanmamış bir lisans sözleşmesinde markanın hükümsüz kılınması başlangıçtaki ifa imkansızlığına sebebiyet verecektir. Sözleşme ifasına geçilmeden konusuz kaldığı için TBK m.27 uyarınca kesin hükümsüzdür. (Antalya, 2019, s.195). Dolayısıyla kurulmuş fakat uygulanmamış lisans sözleşmesi için SMK m.27/3-b hükmünden yararlanmak mümkün olmayacağından hükümsüzlük kararı geriye doğru etki gösterecektir. Bu bağlamda hükümsüzlük kararının verilmesi hususunda lisans verenin kusurunun olması veya hükümsüzlük sebeplerini bilmesi/öngörebilmesi hâlinde lisans veren lisans alanın menfi zararını tazminle yükümlü olacaktır. Eğer lisans alan hükümsüzlük sebeplerini biliyor veya bilmesi gerekiyor ise lisans verenin tazminat sorumluluğu söz konusu olmayacaktır. (Sekmen, 2013, s.290). Lisans alan sözleşme kurulduğu esnada lisans bedelini ödemişse, ifaya geçilmeyerek geçersiz kılınan sözleşme kapsamında sebepsiz zenginleşme hükümlerine dayanarak lisans bedelinin iadesini talep etme hakkına sahiptir. (Sekmen, 2013, s.290; Şan, 2016, s.96; Antalya, 2019, s.464; Ongan, 2007, s.87; Özel, 2002, s.143).

Marka lisans sözleşmesinin kurulmuş olduğu ve ifasına da başlandığı hâllerde marka hakkının hükümsüzlüğüne karar verilmesi yukarıda da izah edildiği üzere şekli olarak var olan marka hakkına dayanarak yapılmış ve uygulanmış bir hukuki işlemin hükümsüzlük sonrası baştan itibaren geçersizmiş

gibi muamele görmesi gerektiği olarak yorumlanırsa, sözleşmenin tarafları açısından hakkaniyete aykırı sonuçlar doğurabilir. Zira kural olarak hükümsüzlük kararı geçmişe etkilidir. SMK m.27/3 hükmüyle uygulamada yaşanabilecek krizlerin önüne geçilmiştir.

SMK m.27/3-b uyarınca kurulmuş ve uygulanmış/uygulanmasına başlanmış lisans sözleşmeleri, markanın hükümsüz kılınmasından geçmişe yönelik olarak etkilenmez. Dolayısıyla bu şartları taşıyan bir lisans sözleşmesi ifa edildiği kısım bakımından geçerlidir. (Özel, 2002, s.141-142). Burada artık sözleşmenin markanın hükümsüzlük anından sonraki aşaması için sonraki imkansızlık engeli söz konusu olacaktır.

Markanın hükümsüzlüğü lisans verenin bilmesi gereken markasının kamu düzenine aykırı bir işaret olması veya önceki tarihli bir marka ile karıştırılma ihtimali taşıması gibi hükümsüzlük nedenlerine bağlı olarak gerçekleşmiş olabilir. (Akal, 2022, s.93). Lisans verenin verilen örnekteki gibi, hükümsüzlük sebeplerini bilmesi gerektiği veya sürecin başından beri bu sebepleri bildiği hâllerde, sonraki imkansızlığın doğumundaki kusurundan dolayı TBK m.112 kapsamında lisans alana tazminat ödeme sorumluluğu ortaya çıkacaktır. (Ongan, 2007, s.86). Zira lisans veren bu ihtimalde sözleşme konusu markayı kullandırma, markanın varlığını garanti etme gibi yükümlülüklerine aykırı davranmış olacaktır.

TBK m.112 kapsamında lisans veren tarafından tazmin edilecek zarar, sözleşmenin beklenenden daha önceki bir tarihte sona ermesi sebebiyle ortaya çıkacak müspet zarardır. (Özel, 2002, s.148). Müspet zararın tespiti lisans alanın hükümsüzlük tarihindeki mal varlığı ile sözleşme devam ediyor olsa sözleşmenin devamı sebebiyle elde edeceği mal varlığı değeri arasındaki farka göre yapılacaktır. (Sekmen, 2013, s.322). Ayrıca lisans alan SMK m.27/4 uyarınca sözleşmenin uygulanmış kısmındaki karşılıkları menfaat dengeleri gözetilerek vermiş olduğu lisans bedelinin kısmen veya tamamen iadesini isteyebilecektir. Bu durumda bedel iadesinin miktarı lisans verenin hükümsüzlüğün ortaya çıkışındaki kusuru ile doğru orantılı olmalıdır.

Tarafların hükümsüzlüğün ortaya çıkmasında ortak kusurları olduğu durumlarda tazminatın belirlenmesinde bu husus da göz önünde bulundurulmalıdır. (Sekmen, 2013, s.325).

Lisans veren hükümsüzlük nedeniyle markanın sona ermesinde herhangi bir kusurunun bulunmadığını kanıtladığı takdirde TBK m.136 uyarınca lisans alana tazminat ödemekten kurtulacaktır. (Ongan, 2007, s.86). Ancak lisans veren bu ihtimalde marka hakkının sona ermiş olduğunu lisans alana gecikmeksizin bildirmeli ve lisans alanın zararının artmaması için gereken önlemleri almalıdır. Aksi hâlde ifanın imkansızlaştığını lisans alana gecikmeksizin bildirmez ve onun zararının artmaması için gerekli önlemleri almazsa, bundan doğacak zararları gidermekle yükümlü olacaktır. (TBK m.136/3).

SMK m.27/3 ile hükümsüzlüğün geriye doğru etkisi açıkladığımız ölçüde sınırlandırılmış olmakla beraber, marka sahibinin ağır ihmali veya kötü niyetli olarak hareket etmesi nedeniyle zarar görenlerin tazminat talepleri saklı tutulmuştur. Buna göre lisans alan koşulları olduğu takdirde sözleşmenin geriye yönelik etkisinin anılan hüküm uyarınca engellenmiş olmasından bağımsız olarak lisans verenden “*kötü niyet tazminatı*” alabilecektir.

“Kötü niyet” kavramından anlaşılması gereken lisans verenin hükümsüzlük sebeplerini bilmesi veya bilmesi gerekmesine rağmen, isteyerek lisans alanın yararı hilafına sözleşme yapma veya yapmış olduğu sözleşmeyi devam ettirme iradesidir. “Ağır ihmal” ise lisans verenin konumu gereği kendisinin yerinde olan herkes tarafından gösterilebilecek dikkat ve özenin gösterilmemesi olarak tanımlanabilir.

(Eren, 2016, s.602). Bu bağlamda, lisans verenin sözleşmenin kurulma evresinin başından itibaren kötü niyetli olması hâlinde lisans bedelinin tamamını, kötü niyetin sözleşmenin kurulmasından sonraki bir safhada ortaya çıkması hâlinde ise kötü niyetin ortaya çıkış anı ile hükümsüzlük nedeniyle sözleşmenin sona erme anı arasındaki süreçte ödenmiş lisans bedelini lisans alana ödemesi gerekmektedir. (Güvenç Uluçlar, 2015, s.84).

Belirtmek gerekir ki, marka hakkının mevcudiyetini garanti etmek lisans verenin sözleşme kapsamındaki bir yükümlülüğüdür. Bu noktada lisans veren sözleşme boyunca marka hakkının sona ermemesi için gereken gayreti göstermelidir. Fakat taraflar sözleşmede, marka hakkının hükümsüzlük/iptal veya herhangi bir sebeple sona erdiği durumlarda lisans verenin sorumlu olmayacağına dair hükümlere yer verebilme imkanına sahiptir. (Ongan, 2007, s. 83-84). Şayet somut olayda bu konuda sorumsuzluk kaydı içeren bir marka lisans sözleşmesi varsa, lisans verenin marka hakkının hükümsüzlüğü nedeniyle sözleşmesel bir sorumluluğu olmayacaktır. Kanaatimizce, lisans verenin kötü niyet ve ağır ihmâl hâlleri tespit edilirse TMK m.2 ve TBK m.115/1 gereği sorumsuzluk kaydı geçersiz olacaktır.

2.3. Markanın İptalinin Etkisi

Marka, tescil edilmesinden sonra ortaya çıkan sebepler nedeniyle ilgili kişilerin talebi üzerine iptal edilebilir. Markanın iptali başlığında belirtildiği üzere iptal talepleri 10 Ocak 2024'e kadar mahkemeye yapılmakta olup, 10 Ocak 2024'ten itibaren işbu taleplerin sunulması gereken merci Türk Patent ve Marka Kurumu'dur.

Hükümsüzlüğün etkisinin düzenlendiği SMK m.27'de iptalin etkisi de düzenlenmiştir. Anılan maddenin ikinci fıkrasına göre markanın iptaline karar verilmesi hâlinde bu karar, iptal talebinin Kuruma (10 Ocak 2024 öncesi için mahkemeye) sunulduğu tarihten itibaren etkilidir. Ancak talep üzerine, iptal hâllerinin daha önceki bir tarihte doğmuş olması hâlinde iptal kararının bu tarihten itibaren etkili olacağına karar verilebilir. (SMK m.27/2, 2. cümle). Dolayısıyla iptal kararı prensip itibarıyla talebin ilgili merciye sunulmasından itibaren ileriye yönelik etki doğurmaktadır. Fakat SMK m.27/2, 2.cümlede bahsedilen iptal talebinde bulunan kişi tarafından iptal sebeplerinin önceki tarihte doğmuş olması nedeniyle kararın, iptal sebebinin doğduğu tarihten itibaren geçmişe dönük olarak etki doğurmasının istendiği hâller iptalin ileriye yönelik etkisinin istisnasını oluşturmaktadır.

SMK m.27/2, 2.cümledeki istisna düzenlemenin istisnası ise SMK m.27/3 hükmüdür. Buna göre marka sahibinin ağır ihmali veya kötü niyetli olarak hareket etmesi nedeniyle zarar görenlerin tazminat talepleri saklı kalmak üzere, SMK m.27/2, 2.cümlede yer alan, talebe istinaden verilen iptal kararının geriye dönük etkisinden; *a) Karardan önce, markanın sağladığı haklara tecavüz nedeniyle açılan davada verilen kesinleşmiş ve uygulanmış kararlar, b) Karardan önce kurulmuş ve uygulanmış sözleşmeler* etkilenmeyecektir. Markanın iptalinin lisans sözleşmeleri üzerinde yarattığı etkinin ve bu etkinin ileriye dönük olup olmadığının tam anlamıyla anlaşılabilmesi için iptalin meydana geldiği aşamaya göre inceleme yapmak gerekmektedir.

Marka lisans sözleşmesi kurulmadan önce sözleşme görüşmeleri devam ederken markanın iptal edilmesi gelecekte yapılması beklenen sözleşmeyi konusuz bırakacak ve dolayısıyla muhtemel sözleşme TBK m.27/1 uyarınca kesin hükümsüz olacaktır. Bu noktada marka sahibi culpa in

contrahendo sorumluluğu kapsamında lisans alan adayının menfi zararını tazmin etmek zorundadır. (Gezder, 2009, s.196; Antalya, 2019, s.254). Markanın iptaline yol açan sebeplerin ortaya çıkmasında marka sahibinin kusuru yoksa veya lisans alan adayı iptali ya da iptal sebeplerini biliyor/bilmesi gerekiyor ise marka sahibinin sözleşme öncesi sorumluluğu bulunmamaktadır.

Geçerli bir lisans sözleşmesinin kurulduğu fakat ifasına başlanmadığı hâllerde markanın iptal edilmesi sözleşmenin ifası için hükümsüzlük ile benzer olarak başlangıçtaki imkansızlık oluşturacaktır. (Antalya, 2019, s.463). Burada da aynı sözleşme öncesi sorumlulukta olduğu gibi iptalin ortaya çıkışında lisans verenin kusurunun olması onu lisans alanın menfi zararından sorumlu tutar. Lisans alanın ise iptal hâlini veya iptal sebeplerinin varlığını bilmesi ya da en azından bilmesi gerekmesi söz konusu ise menfi zarar talebinde bulunma hakkı yoktur.

Ayrıca iptal hâlleri sözleşmeden önceki bir tarihte doğmuşsa talep hâlinde iptal kararı iptal sebebinin ortaya çıktığı andan itibaren geçerli olacaktır. Bu durumda iptal kararı geriye doğru etki etmekte olduğundan kurulmuş ve ifasına başlanmamış sözleşmenin aslında baştan itibaren TBK m.27/1 uyarınca kesin hükümsüz olduğu kabul edilmelidir. Lisans alan sözleşmenin geçerli olarak kurulduğu düşüncesi ile lisans bedelinin bir kısmını veya tamamını karşı tarafa ödemişse, sebepsiz zenginleşme hükümleri çerçevesinde ödediği miktarın iadesini isteyebilir. (Antalya, 2019, s.464).

Lisans sözleşmesinin kurulmuş ve ifasına başlanmış olduğu hâllerde, markanın iptal edilmesine karar verilmesi sonraki imkansızlığa sebebiyet vermektedir. Marka hakkı kural olarak iptal kararının ilgili merciye sunulmasından itibaren ileri etkili olarak sona ermektedir. Dolayısıyla markanın iptaline kararı verilmesi ile sözleşmenin uygulanmış kısmı geçerli olacak fakat sonraki aşama için ifası imkansızlaşacaktır. Bu bağlamda lisans veren markanın iptali hususunda iptal sebeplerini bilmesi/bilmesi gerekmesi veya markanın iptaline sebep olabilecek davranışlarda bulunması nedeniyle kusurlu ise TBK m.112 uyarınca lisans alanın zararını tazmin etmelidir. Lisans veren markanın iptali hususunda kusurlu olmadığını ispat ederse TBK m.136 uyarınca sonraki imkansızlık nedeniyle tazminat ödeme yükümlülüğünden kurtulacaktır. (Reisoğlu, 2014, 349-350; Serozan vd., 2014, s.164-166; Kılıçoğlu, 2019, 843 vd.). Fakat marka hakkının iptalini lisans alana derhal bildirmeli ve lisans alanın zararının artmaması için gereken tedbirleri almalıdır. Aksi takdirde lisans alanın bu durumdan doğan zararlarını karşılamak zorunda kalacaktır. (TBK m.136/3).

Kurulmuş ve ifasına başlanmış/uygulanmış marka lisans sözleşmesi markanın iptal talebinde bulunan kişiler tarafından aynı zamanda iptalin geriye doğru etki etmesi talebinde bulunulması hâlinde, bu talepten etkilenmemektedir. Dolayısıyla iptal sebebi sözleşmenin kurulmasından önce doğması ve iptalin geriye yönelik etki yaratmasının ilgililerce talep edilmesi, SMK m.27/3-b gereğince bu tür sözleşmeler bakımından bir sonuç doğurmayacaktır. SMK m.27/4 uyarınca sözleşmenin uygulanmış ve geçerli kısmı için ödenmiş bedelin, tarafların markanın iptali bakımından kusurları gözetilerek hakkaniyet gereği kısmen ya da tamamen iadesi istenebilir. (Karahan vd., 2007, s.157).

Her ne kadar iptalin geriye yönelik etkisi kurulmuş ve ifasına başlanmış sözleşmeler açısından mümkün olmasa da aynı markanın hükümsüzlüğünde olduğu gibi marka sahibinin ağır ihmali veya kötü niyetli olarak hareket etmesi nedeniyle lisans alan görmüş olduğu zararı lisans verenden talep edebilecektir. (SMK m.27/3). Lisans verenin kendisinden beklenen dikkat ve özeni ihmali veya icrai davranışlarla göstermeyerek iptal sebeplerinin oluşmasına zemin hazırlaması ağır ihmali veya kötü niyete örnek teşkil edebilir.

Marka lisans sözleşmesinde sözleşmenin iptal sebebiyle sona ermesi hâlinde lisans verenin sorumlu olmayacağına dair bir sorumsuzluk kaydı yer alabilir. Ancak lisans verenin kötü niyetli ise veya ağır ihmâl oluşturabilecek davranışları ile marka hakkı iptal edilmişse TMK m.2 ve TBK m.115/1 gereği sorumsuzluk kaydı geçersiz olacaktır.

Sonuç

Marka lisans sözleşmesinin konusunu oluşturan marka hakkının hükümsüzlük veya iptal sebebiyle sona ermesi sözleşmenin konusuz kalmasına sebebiyet verecektir. Fakat bu durum sözleşme henüz kurulmadan, tarafların bir sözleşme akdetmek için bir araya gelip görüşme sağladıkları sözleşme görüşmeleri esnasında da meydana gelebilir. Markanın hükümsüzlüğü veya iptalinin sözleşme görüşmeleri evresinde ortaya çıkması her iki sona erme hâli de hedef sözleşmenin ifasını imkansızlaştırdığından başlangıçtaki imkânsızlık meydana gelecektir. Marka hakkının hükümsüzlüğü veya iptaline bağlı olarak marka hakkı sona ermiş olduğundan yapılması beklenen sözleşme konusuzluk nedeniyle TBK m.27/1 uyarınca kesin hükümsüz olacaktır. Bu noktada marka sahibi birtakım koşulların oluşmasına bağlı olarak lisans alan adayının menfi zararından sorumlu olacaktır.

Marka lisans sözleşmesinin geçerli olarak kurulduğu fakat sözleşmenin ifasına başlanmadığı hâllerde hükümsüzlük veya iptalin meydana gelmesi başlangıçtaki imkânsızlık oluşturacak ve sözleşme TBK m.27/1 gereği kesin hükümsüzlükle karşı karşıya kalacaktır. Somut olayda kurulmuş ve uygulanmış bir sözleşme olmadığından hükümsüzlük kararı geriye doğru etki edecektir. Marka hakkının iptali ise kural olarak ileri etkili olmasına rağmen SMK m.27/2, 2 cümle uyarınca sözleşme kurulmadan önce iptal sebeplerinin varlığı mevcutsa talep hâlinde iptal kararı iptal sebebinin ortaya çıktığı andan itibaren geçerli olacaktır. Bu şartlar altında iptal kararı geriye doğru etki edeceğinden bu tür sözleşmeler bakımından aslında sözleşmenin başından beri TBK m.27/1 uyarınca kesin hükümsüz olduğu kabul edilmelidir. Lisans veren bu durumda da belirli şartların varlığı hâlinde lisans alanın menfi zararını tazminle yükümlüdür. Ayrıca lisans alan sözleşme kurulduktan hemen sonra lisans bedelini ödemişse, ödediği bu bedeli sebepsiz zenginleşme hükümleri kapsamında lisans verenden talep etme hakkına sahip olacaktır.

Hükümsüzlük ve iptalin etkisi kurulmuş ve ifasına başlanmış/uygulanmış marka lisans sözleşmeleri bakımından da benzer özellikler göstermektedir. Bu safhadaki sözleşmeler SMK m.27/3 hükmü gereği hükümsüzlük kararından geriye yönelik olarak etkilenmeyecektir. Marka hakkının iptali için de durum aynıdır. Zira iptalin sonuçları kural olarak ileriye etkilidir. Şayet SMK m.27/2, 2. cümlede iptal sebeplerinin sözleşme kurulmasından önce var olması ve iptal talebinde bulunan kişinin talep etmesi hâlinde iptal kararının geriye doğru etki edeceği ön görülse de kurulmuş ve uygulanmış sözleşmeler bu talepten etkilenmez. Dolayısıyla her iki sona erme hâlinde de sözleşmenin uygulanmış kısmı geçerliliğini sürdürecektir, hükümsüzlükten sonraki aşaması için ise ifa imkansızlaşacaktır. Bu noktada lisans verenin marka hakkının sona ermesi ile ilişkili kusurlu eylemlerinin bulunması hâlinde TBK m.112 uyarınca lisans alana karşı tazminat sorumluluğu doğacaktır. Lisans veren TBK m.136'daki koşulların gerçekleşmesi hâlinde tazminat sorumluluğundan kurtulacaktır.

Her iki sona erme hâli bakımından da somut olayda kurulmuş ve uygulanmış bir marka lisans sözleşmesi var ise SMK m.27/4 uyarınca taraflar hakkaniyete uygun şekilde lisans bedelinin kısmen

veya tamamen iadesini isteyebilecektir. Yine, SMK m.27/3 uyarınca lisans alanın marka sahibinin kötü niyet veya ağır ihmali sebebiyle uğradığı zararı lisans verenden “kötü niyet tazminatı” olarak talep etme hakkı bulunmaktadır.

Marka lisans sözleşmesinde marka hakkının hükümsüzlüğü veya iptali sebebiyle sona erme hâlinde lisans verenin sorumluluğunun bulunmayacağına dair sorumsuzluk kaydına yer verilebilir. Fakat lisans veren kötü niyetli ise veya ağır ihmali oluşturan eylemlerinden dolayı marka hakkı sona ermişse TMK m.2 ve TBK m.115/1 gereği sorumsuzluk kaydı geçersiz olacaktır.

Kaynakça

- Akal, S. (2022). *Türk hukukunda marka hakkının hükümsüzlüğünün marka lisans sözleşmelerine etkisi*. On İki Levha Yayıncılık.
- Antalya, G. (2019). *Borçlar hukuku genel hükümler c.v/1,1*. Seçkin Yayıncılık.
- Aral, F., & Ayrancı, Hasan. (2021). *Borçlar hukuku özel borç ilişkileri*. Yetkin Yayınları.
- Arkan, S. (1997). *Marka hukuku c.1*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Arkan, S. (1998). *Marka hukuku c.2*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Aydıncık, Ş. (2005). *Fikir ve Sanat Eserleri Sözleşmeleri Kapsamında Lisans Sözleşmeleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı.
- Bahadır, Z. (2017). *Markanın Hükümsüzlüğü ve İptali* [Yayınlanmamış Doktora Lisans Tezi]. Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı.
- Bahadır, Z. (2017). Markaların idari iptal prosedürü. *Ankara Barosu Dergisi*, 75(4), 79-104. <https://doi.org/10.30915/abd.463944>.
- Bozkurt Yaşar, S. (2006). Marka lisans sözleşmesinin şekli ve sicile kaydı. *Terazi Hukuk Dergisi*, 1(1) s.32-40.
- Ceylan, Ç. (2017). Marka lisansı sözleşmesi. *Ankara Barosu Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Dergisi*, 19(2017/1, 2016/2), 59-89.
- Çela, M. (2015). The importance of trademarks and a review of empirical studies. *European Journal of Sustainable Development*, 4(3) s.125-134.
- Eren, F. (2016). *Borçlar hukuku genel hükümler*. Yetkin Yayınları.
- Gönen, D. (2009). Lisans sözleşmesinde lisans verenin lisans konusuna ilişkin ifa engellerinden sorumluluğu, Prof. Dr. Hüseyin Hatemi'ye armağan c.1. Vedat Kitapçılık.
- Güneş, İ. (2018). *Fikri ve sınai mülkiyet hakları ve haksız rekabet davaları*. Seçkin Yayıncılık.
- Güvenç Uluçlar, S. (2015). *Marka lisans sözleşmesi ve markanın hükümsüzlüğünün lisans sözleşmesine etkisi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı.
- Karahan, S., Suluk, C., Saraç, T., & Nal, T. (2007). *Fikri mülkiyet hukukunun esasları*. Seçkin Yayıncılık.
- Kılıçoğlu, A. (2019). *Borçlar hukuku genel hükümler*. Turhan Kitabevi.
- Ongan, B. (2007). *Sınai haklara ilişkin lisans sözleşmelerinde tarafların hukuki durumu*. Seçkin Yayıncılık.
- Özel, Ç. (2002). *Marka lisansı sözleşmesi*. Seçkin Yayıncılık.
- Özyeşil, B. (2010). *Marka lisans sözleşmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı.
- Reisoğlu, S. (2014). *Türk borçlar hukuku genel hükümler*. Beta Yayıncılık.
- Sekmen, O. (2013). *Markanın hükümsüzlüğü ve hukuki sonuçları* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı.

- Serozan, R., Baysal, B., Sanlı K. (2019). *Borçlar hukuku özel bölüm*. On İki Levha Yayıncılık.
- Serozan, R., Kocayusufpaşaoğlu N., Hatemi H., & Arpacı A. (2014). *Borçlar hukuku genel bölüm üçüncü cilt ifa, ifa engelleri, haksız zenginleşme*. Filiz Kitabevi.
- Suluk, C., Karasu, R., & Nal, T. (2018). *Fikri mülkiyet hukuku*. Seçkin Yayıncılık.
- Şan, M. (2016). *Marka lisansı sözleşmesinden doğan sorunlar* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı.
- Taşkın, D. (2022). *Markanın tescili ve marka hakkının sona ermesi*. Seçkin Yayıncılık.
- Tekinalp, Ü. (2012). *Fikri mülkiyet hukuku*. Vedat Kitapçılık.
- Uzunallı, S. (2021). *Marka hukuku*. Adalet Yayınevi.
- Yılmaz, C. (2001). *Marka lisans sözleşmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Topluluğu Anabilim Dalı.
- Zevkliler A., & Gökyayla, Emre. (2021). *Borçlar hukuku özel borç ilişkileri*. Vedat Kitapçılık.

Hızlı Modanın Çevresel Etkileri

The Environmental Impacts of Fast Fashion

Şerafettin SEVGİLİ¹

Müzeyyen PEKACAR²

Derleme Makale Review Article

Geliş tarihi/Received:
29.04.2024

Son revizyon teslimi/Last revision
received:
21.05.2024

Kabul tarihi/Accepted:
27.05.2024

Yayın tarihi/Published:
28.05.2024

Atıf/Citation:

Sevgili, Ş. ve Pekacar, M. (2024). Hızlı modanın çevresel etkileri. *TAM Akademi Dergisi*, 3(1), 119-133.
<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.01.008.x>

DOI:

<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.01.008.x>

ÖZ

Son yıllarda Moda endüstrisinin çevresel etkileri yaygın ve önemli hale gelmiştir. Çünkü moda endüstrisi, çevreyi kirleten tedarik zinciri operasyonlarına yönelik artan küresel incelemeyle karşı karşıyadır. Bununla birlikte, geniş çapta duyurulan çevresel etkilere rağmen kısmen ucuz üretime, sık tüketime ve kısa ömürlü giysi kullanımına dayanan hızlı modanın yükselişi nedeniyle sektör büyümeye devam etmektedir. Bu yüzden moda endüstrisi sosyal ve çevresel konuları sınırlı bir şekilde dikkate alması ve modanın finansal olmayan maliyetlerini küresel kamuoyunun gündemine taşıması nedeniyle eleştirilmektedir. Hızlı moda, mevcut moda trendlerinden yararlanmak için kısa sürede seri üretilen kıyafetleri ifade eder. Bu genellikle fiyatları düşük tutmak için dayanıklılıktan yoksun ucuz, sentetik malzemelerin kullanılmasını gerektirir, dolayısıyla ürünler genellikle çok sık giyilmez veya çok uzun süre saklanmaz ve sonuçta genellikle çöplüklere atılır.

Hızlı moda pazarı da çok fazla su kullanıyor ve çok fazla atık üretiyor. Bir yılda endüstri 80 milyar metreküp tatlı su kullanıyor ve bakır, kurşun, cıva ve boya kimyasalları içeren büyük miktarda atık su üretiyor. Bu zehirli atık su daha sonra doğrudan akarsulara ve nehirlere boşaltılıyor. Sonunda toprağa sızarak toprak verimliliğini olumsuz etkiler ve içilebilir yeraltı suyunu kirletir. Bu kanserojen zehirli su tüketildiği takdirde çevredeki toplulukların birçok sağlık sorunu yaşamasına neden olabilir.

Anahtar Kelimeler: Hızlı Moda, Çevre, Tekstil, İklim Değişikliği

- Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Dr. Öğr. Üyesi, serafettin.sevgili@nisantasi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2649-6385
- Mardin Artuklu Üniversitesi, Midyat Tasarım Fakültesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, muzeyyenpekacar8@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-8296-5938

ABSTRACT

In recent years, the environmental impacts of the Fashion industry have become widespread and significant. Because the fashion industry faces increasing global scrutiny over its polluting supply chain operations. However, despite the widely publicized environmental impacts, the industry continues to grow, due in part to the rise of fast fashion, which relies on cheap production, frequent consumption, and short-lived clothing.

The fashion industry is criticized for its limited consideration of social and environmental issues and for bringing the non-financial costs of fashion to the global public's agenda. Fast fashion refers to mass-produced clothing in a short period of time to take advantage of current fashion trends. This often requires the use of cheap, synthetic materials that lack durability to keep prices low, so the items are often not worn very often or stored for very long and, as a result, are often thrown into landfills.

The fast fashion market also uses a lot of water and produces a lot of waste. In a year, the industry uses 80 billion cubic meters of fresh water and produces large amounts of wastewater containing copper, lead, mercury and dye chemicals. This toxic wastewater is then discharged directly into streams and rivers. It eventually seeps into the soil, negatively affecting soil fertility and contaminating potable groundwater. If this carcinogenic toxic water is consumed, it can cause many health problems to the surrounding communities.

Keywords: Fast Fashion, Environment, Textile, Climate Change

Extended Abstract

In recent years, the environmental impact of the fashion industry has become increasingly significant and widespread. The fashion industry faces growing global scrutiny due to its polluting supply chain operations. Despite the widely publicized environmental impacts, the industry continues to grow, largely driven by the rise of fast fashion. Fast fashion relies on cheap production, frequent consumption, and short-lived clothing, which contribute to its persistent expansion. The industry is criticized for its limited consideration of social and environmental issues, bringing the non-financial costs of fashion to the global public's agenda. Fast fashion refers to mass-produced clothing made quickly to take advantage of current trends. This often involves using cheap synthetic materials that lack durability to keep prices low. Consequently, these items are rarely worn for long periods and are frequently discarded, often ending up in landfills.

The fast fashion market uses a significant amount of water and generates substantial waste. The industry consumes 80 billion cubic meters of fresh water annually and produces large quantities of wastewater containing harmful chemicals like copper, lead, mercury, and dyes. This toxic wastewater is often discharged directly into streams and rivers, eventually seeping into the soil and contaminating potable groundwater. Such environmental contamination can lead to severe health issues in surrounding communities, including cancer and other health problems.

Fast fashion typically involves the rapid production of inexpensive, low-quality garments that mimic popular styles of famous brands and independent designers. The model includes the quick design, production, distribution, and marketing of clothing, allowing retailers to attract more product variety and offer consumers more fashion choices at affordable prices. However, this model has led to significant environmental disasters and unsustainable consumption demands. The fashion industry is

the second most polluting industry globally, responsible for 8% of all carbon emissions and 20% of global wastewater. By 2030, a 50% increase in greenhouse gas emissions is expected from this industry.

Fast fashion has substantial socioeconomic impacts, including the exploitation of garment workers. The industry often relies on cheap labor in developing countries, where workers face low wages, poor working conditions, and long, irregular working hours. These workers frequently lack job security, union representation, and basic labor rights. For example, the Rana Plaza disaster in 2013, where a building collapse in Bangladesh resulted in over 1,100 deaths and numerous injuries, highlighted the dangerous working conditions in garment factories. Additionally, the industry exploits child labor, with a significant percentage of workers in some factories being under the age of 18.

The fast fashion industry has revolutionized shopping and fashion consumption but at a high environmental and social cost. Its rapid growth has led to severe environmental damage, including excessive water use, toxic wastewater production, and significant carbon emissions. Moreover, the industry's labor practices raise serious human rights concerns, including worker exploitation and unsafe working conditions. Addressing these issues requires a comprehensive approach, involving stricter regulations, sustainable practices, and increased consumer awareness about the true cost of fast fashion.

Giriş

Moda endüstrisinin çevre üzerindeki etkisi çok büyüktür ve hammadde tedariki, tekstil üretimi, nakliye, perakende satış ve kullanım ömrünün sonunda imha edilmesinden itibaren tüm ürün yaşam döngüsünü kapsamaktadır. Bu özelliğinden dolayı moda endüstrisi, sosyal ve çevresel konuları sınırlı bir şekilde dikkate alması ve modanın finansal olmayan maliyetlerini küresel kamuoyunun gündemine taşınması nedeniyle eleştirilmektedir. Hızlı moda, mevcut moda trendlerinden yararlanmak için kısa sürede seri üretilen kıyafetleri ifade eder. Bu genellikle fiyatları düşük tutmak için dayanıklılıktan yoksun ucuz, sentetik malzemelerin kullanılmasını gerektirir, dolayısıyla ürünler genellikle çok sık giyilmez veya çok uzun süre saklanmaz ve sonuçta genellikle çöplüklere atılır.

Moda endüstrisinin çevresel etkileri yaygın ve önemli hale gelmiştir. Çünkü moda endüstrisi, çevreyi kirleten tedarik zinciri operasyonlarına yönelik artan küresel incelemeyle karşı karşıyadır. Bununla birlikte, geniş çapta duyurulan çevresel etkilere rağmen kısmen ucuz üretime, sık tüketime ve kısa ömürlü giysi kullanımına dayanan hızlı modanın yükselişi nedeniyle sektör büyümeye devam etmektedir. Hazır giyim sektörü sıklıkla kömür, doğalgaz ve petrol gibi fosil yakıtlardan gelen elektrik tüketimi yüksek makine ve ekipmanlar kullanıyor. Bu yakıtların yakılması atmosfere CO2 emisyonuna katkıda bulunur. Tekstil üretimi, çıkarılması, üretimi ve taşınması sera gazı emisyonlarını ve çevresel bozulmayı içeren ham maddeler gerektirir. Ancak bu gelişmeler olurken sektör muazzam seviyede çevreyi kirleten bir yapıya bürünmüştür. Özellikle hızlı moda sektörü çok fazla su kullanıyor ve çok fazla atık üretiyor. Endüstri yılda 80 milyar metreküp tatlı su kullanmakta ve bakır, kurşun, cıva ve boya kimyasalları içeren büyük miktarda atık su üretmektedir. Bu zehirli atık su daha sonra doğrudan akarsulara ve nehirlere boşaltılıyor. Sonunda toprağa sızarak toprak verimliliğini olumsuz etkileyerek içilebilir yeraltı suyunu kirletir. Bu kanserojen zehirli su tüketildiği takdirde çevredeki insanların birçok sağlık sorunu yaşamasına neden olabilir.

1. Hızlı Moda Kavramı

Marka Hızlı moda, genellikle moda etiketlerinin, ünlü markaların ve bağımsız tasarımcıların popüler stillerini taklit eden, ucuz, düşük kaliteli giysilerin hızlı üretimini tanımlayan bir kavramdır. Hızlı moda modeli, giyim hızı tasarımını, üretimini, dağıtımını ve pazarlamasını içerdiği için bu şekilde adlandırılmıştır. Bu aynı zamanda perakendecilerin büyük miktarlarda daha fazla ürün çeşitliliği çekebilmesi ve tüketicilerin daha fazla moda ve ürün farklılaştırmasına daha uygun bir fiyatla ulaşabilmesine olanak sağlaması anlamına gelir. Hızlı moda, dünya gezegeni ve genel olarak insanlık üzerinde büyük etkisi olan çeşitli felaketlere ve aynı zamanda sürdürülemez talebin yanı sıra kitlesel bir tüketime de yol açmıştır (Binet vd. 2019, s. 20). Şöyle ki moda endüstrisi, tüm karbon emisyonlarının %8'ini ve tüm küresel atık suyun %20'sini oluşturan, en fazla kirlenici ikinci endüstridir ve 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarında %50'lik bir artış beklenmektedir (Bailey, Basu ve Sharma, 2022, s. 2).

Hızlı moda, son podyum trendlerini ve yüksek moda tasarımlarını kopyalamayı, bunları düşük maliyetle seri üretmeyi ve talebin en yüksek olduğu sırada hızla perakende mağazalara getirmeyi amaçlayan bir iş modelidir. Hızlı moda terimi genel olarak hızlı moda iş modelinin ürünlerini tanımlamak için de kullanılır (Alade, 2023, s. 2). Adından da anlaşılacağı gibi hızlı moda, üreticilerin ve markaların uygulamalarının etkisini dikkate almalarına çok az yer bırakan, hızlı üretim gerektiren hızlı tempolu bir modele sahiptir. Tekstil üretmek için toksik, su israfına neden olan malzemeler kullanmak ve ucuz iş gücü elde etme aracı olarak güvenli işyeri protokollerini ihmal etmek gibi şeyler yapan hızlı moda endüstrisi, diğer tüm endüstrilerle rekabet edebilecek bir karbon ayak izine sahip olarak çevremize zarar veren bir hale gelmiştir. Ancak moda sektörünün olumsuz etkileri zaman içinde giderek daha fazla ilgi görmeye başlamıştır (Peter ve Lenzen, 2021, s. 21).

Moda sektörünü değiştiren model olan hızlı modanın kökeni 1960'lı yıllara kadar Zara, Bershka, Pull & Bear gibi markaların sahibi olan lider uygulayıcı Inditex'e kadar uzanıyor. Devrim niteliğindeki model, yıllar içinde birçok rakip tarafından benimsenmiştir (Crofton ve Dopico, 2007, s. 43). Bu süreçte hızlı moda, 1970'lerde perakendecilerin, işçilere Batı ülkelerine göre daha düşük ücret ödeyebilecekleri Asya'daki ülkelere üretimi ihraç etmeye başlamasıyla ortaya çıkmış ve 1990'larda şirketlerin trendlere ayak uydurmak için üretimi hızlandırmasıyla yaygınlaşmıştır. Bunu aktif olarak uygulayan popüler şirketler arasında Zara, H&M ve Topshop yer almaktadır. Sosyal medyanın kullanımının artmasıyla birlikte, hızlı modanın pazarlanması ve erişimi daha da fazla tanıtılmış, yaygınlaştırılmış ve tüketici kitlesine sunulmuştur. Hızlı moda endüstrisi iki temel üzerine kuruludur:

- İlk sütun, tasarımcı parçalarını alıp daha ucuz modeller ve benzer versiyonlar yaratmayı içerir.
- İkinci sütun, şirketin her gün yeni ürünler yarattığı "*dinamik çeşitlilik*" adı verilen süreci içermektedir. Zara'nın yan şirketi olan Inditex şirketi, 2018 yıllık raporunda 1.597.260.495 adet giysi üretip 7.490 mağazada perakende satışını gerçekleştirdiğini belirtmiştir.

Hızlı moda, sektördeki trendleri takip etmek için hızla üretilen ve çok düşük fiyatlarla satılan düşük kaliteli giysiler olarak kabul edilmektedir. Parasal maliyeti düşük olmasına rağmen tekstil işçileri ve çevre yüksek bir bedel ödemektedir. Hızlı moda ucuz çünkü işçilere yeterli ücret ödenmiyor. Giysiler kötü yapılı, yaygın olarak satın alınır, nadiren giyilir ve hızla atılır. Bu süreçte moda endüstrisi, tüketici tercihlerindeki değişikliklere bağlı olarak sürekli bir evrim geçiriyor. Hızlı moda, farklı tarzdaki kıyafetlerin büyük miktarlarda ucuza satılması ve çok hızlı bir şekilde güncellenmesi nedeniyle birçok kişi tarafından sevilmektedir. Ancak hızlı modanın tüketim trendi olarak popüleritesinin artmasıyla birlikte çevresel kaygılar ve insan hakları da daha fazla dikkat çekmektedir (Fang, 2023, s. 168). Moda endüstrisinin son derece olumsuz bir çevresel etkiye sahip olduğu yıllardır geniş çapta yayınlanmış ve

belgelenmiştir (Yusuff ve Sonibare, 2004, s. 2014). Örneğin, 2014 yılında Avrupa Çevre Ajansı moda endüstrisini çevreye en çok zarar veren ikinci endüstri olarak sıralamıştır (Pal and Gander, 2018, s.253).

Hızlı modanın yükselişi, plastik kumaşlara olan bağımlılıktan, muazzam karbon ayak izine ve işçi haklarının aşınmasına kadar yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Hızlı moda, neredeyse hiç giyilmeyen giysilere yönelik artan talebi karşılamak için hızlı ve ucuz üretim üzerine kuruludur (Niinimäki vd. 2020, s. 191). Hızlı moda şirketlerinin amacı, insanları daha kısa süre kullanacakları daha fazla giysiye daha fazla para harcamaya teşvik etmektir.

2. Hızlı Modanın Çevresel ve Sosyoekonomik Etkileri

20. yüzyılın sonlarında ve 21. yüzyılın başlarındaki yükselişinin, sayısız çevresel etkilerinden hazır giyim işçilerinin sömürülmesine kadar çok büyük sonuçları olmuştur. Hızlı moda perakendecileri geleneksel emsallerine göre daha hızlı hareket ediyor. Bu, üretim döngülerini sıkıştırıp en son tasarımları ortaya çıkarmaları anlamına gelir. Bu da alışveriş yapanların yalnızca gardıroplarını genişletmekle kalmayıp aynı zamanda onları hızlı ve ucuz bir şekilde yenilemelerine de olanak tanır. Business of Fashion ve McKinsey tarafından yayınlanan son Modanın Durumu 2024 raporuna göre, Hızlı moda endüstrisi yarattığı büyümenin yanı sıra önemli miktarda israfın da sorumlusu olduğu belirtilmiştir (The State of Fashion, 2024).

Hızlı moda tüketicileri kıyafetleri hızlı bir şekilde çöpe atıyor. Tahminlere göre tüketicilerin en düşük fiyatlı kıyafetleri neredeyse tek kullanımlık gibi değerlendirdiğini ve bunları yalnızca yedi kullanımdan sonra attığını gösteriyor. Üretilen her beş giysiden üçüne eşdeğeri her yıl çöp sahasına atılıyor veya yakılıyor. Tekstil üretiminden kaynaklanan toplam sera gazı emisyonları yılda 1,2 milyar tona ulaşıyor. Bu durum tüm uluslararası uçuşların ve deniz gemilerinin toplamından daha fazla emisyon anlamına geliyor. Raporlar ayrıca bazı giyim fabrikası işçilerinin düşük ücret aldığını ve güvenli olmayan işyeri koşullarına maruz kaldıklarını gösteriyor.

Hızlı moda, işgücü uygulamaları, insan hakları ve sosyal etkilerle ilgili soruları gündeme getiriyor. Bu sorunlar;

-*Emeğin sömürülmesi.* Hızlı moda markaları gelişmekte olan ülkelerde ucuz işgücünü sömürdüğü için eleştirilmektedir. İşçiler genellikle düşük ücretlerle, kötü çalışma koşullarıyla ve uzun, düzensiz çalışma saatleriyle karşı karşıya kalıyor. İş güvencesinden, sendikalardan ve temel çalışma haklarından yoksun olabilirler. Özellikle büyük zincirlerin tedarikçileri, işçilerin sağlığını riske atarak fabrikalar, çalışanlarına güvenli çalışma koşulları sağlayamıyor.¹

Hızlı moda, çevresel etkilerinin yanı sıra, üretiminden sorumlu çalışanları da sömürme eğilimindedir. Giyim üretiminin çoğu, işçilerin uzun çalışma saatlerine ve adil olmayan ücretlere karşı çok az korumaya sahip olduğu Afrika, Asya ve Güney Amerika'daki sömürgecilik sonrası ülkeler de yapılıyor. Birçoğu günde 16 saat çalışıyor, çok az para kazanıyor ve fazla mesai yapmayı reddettikleri için misillemeyle karşı karşıya kalıyorlar. Hazır giyim işçileri ayrıca penceresiz alanlar, tehlikeli derecede yüksek sıcaklıklar, şiddet uygulayan yöneticiler ve zararlı kimyasallara maruz kalma gibi güvensiz koşullarda çalışıyor. Belki de hazır giyim işçilerinin kötü koşullarını gösteren en ünlü olay Rana Plaza trajedisiydi. 2013 yılında Bangladeş'in Savar kentinde birkaç hazır giyim fabrikasını barındıran sekiz katlı bir bina çökmüş ve yaklaşık 1.100 işçinin ölümüne, binlercesinin de yaralanmasına neden olmuştur (M.

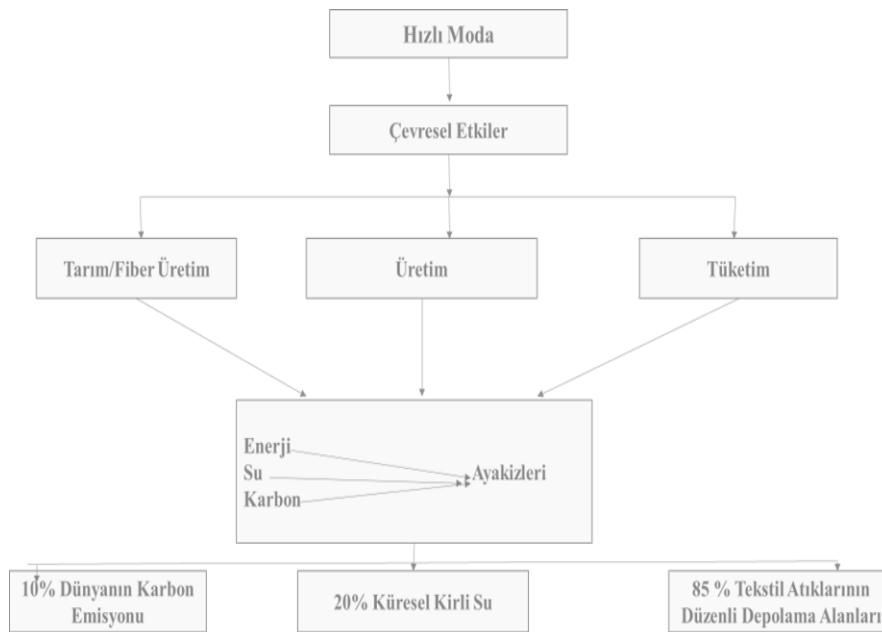
¹ <https://www.business-humanrights.org/en/bangladesh-another-major-factory-fire-shows-“industry-safeguards”-are-failing>

Taplin, 2014, s. 74). Fabrika sahipleri, bir gün önce çatlaklar fark edildiğinde binanın kullanılmaması yönündeki uyarıları dikkate almamıştı. Tedarik zinciri inanılmaz derecede karmaşık olduğundan perakendeciler çoğunlukla giysilerin tedariki ve üretimi konusunda bilgisizdir ve bu nedenle işçilerin ürünlerini üretirken karşılaştıkları koşullardan habersizdir.²

- *Çocuk işçiliğinin sömürülmesi*: Bu işletmeler en yoksul insanlara güveniyor ve yoksulluk döngüsüne yakalanan, ayrıcalıklı olmayan çocukları hedef alıyor. Hindistan'da bir tekstil fabrikasında yapılan araştırmada çalışanların %60'ının 18 yaşın altında olduğu ortaya çıkmıştır.
- *Toksik kimyasallara maruz kalma*: Hızlı modayı üretmek için binlerce sentetik kimyasal kullanılıyor. Fabrika çalışanları kansere neden olduğu bilinen kimyasallara maruz kalıyor.

3. Hızlı Moda ve Çevre

Hızlı moda endüstrisi son yıllarda katlanarak büyüyerek alışveriş yapma ve giyime bakış şeklimizde devrim yaratmıştır. Ancak bu hızlı genişlemenin önemli bir çevresel maliyeti olmuştur (Mitchell, 2023, s. 10). Hızlı moda üretimi sırasında ortaya çıkan çevresel zarar döngüselidir. Aşırı üretim, suyun aşırı kullanımına yol açarak atık su oluşmasına neden olur. Fazla tekstil, giysilerin daha fazla imha edilmesine yol açarak karbon emisyonlarına yol açıyor. Bir kısır döngü ama etkisi sadece karada ve denizde bulunmuyor. Endüstrinin etkisinin büyük bir kısmı hazır giyim fabrikalarında çalışanların ve bu tekstil ve atık su çöplüklerinden etkilenen bölgelerde yaşayanların yaşam kalitesi üzerindedir (Smith, 2024, par. 2).

Şekil 1: Hızlı Modanın Çevresel Etkileri

Kaynak: Stelios Andreadakis and Prince Owusu-Wiredu, Fashion Footprint: How Clothes Are Destroying our Planet and the Growing Impacts of Fast Fashion, Global Warming - A Concerning Component of Climate Change, Dr. Vinay Kumar, 13 July 2023.

² <https://www.britannica.com/art/fast-fashion>

Moda endüstrisi, tüm karbon emisyonlarının %8'ini ve tüm küresel atık suyun %20'sini oluşturan, en fazla kirletici ikinci endüstridir ve 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarında %50'lik bir artış beklenmektedir (Bailey ve Bailey, 2022:18). Hızlı modanın olumsuz etkisi arasında ucuz, zehirli tekstil boyalarının kullanılması da yer alıyor. Bu da moda endüstrisini, tarımla birlikte, dünya çapında en büyük temiz su kirleticilerinden biri haline getiriyor. Hem üretimi hem de bertaraf açısından muazzam bir çevresel ayak izine sahiptir. Üstelik giyim üretimi önemli miktarda enerji ve kaynak gerektirirken, tatlı suyu kirleten toksik kumaş boya ve diğer kimyasallara da bağımlıdır. Ancak moda su kaynakları üzerinde çok daha şaşırtıcı bir etkisi var çünkü aynı kot pantolon için 2000 galon su gerekiyor. Tekstil boyama, suyu en çok kirleten ikinci sektör olan küresel atık suyun % 20'sini üretiyor. Bu atık su doğrudan nehirlere ve akarsulara salınıyor ve çevredeki hem insanlar hem de hayvanlar için ağır metallerle maruz kalma riskini artırıyor.

Moda dünyadaki karbon emisyonunun onda birini üretiyor. Levi Strauss & Co'ya göre bir kot pantolon üretmek, bir arabayı 80 mil sürmek kadar karbon salıyor. Tarımsal ürünler denklemin üretim tarafındaki diğer çevresel kaygıdır. En çok satılan kumaşlardan biri olan organik olmayan pamuk, yoğun su ve böcek ilacı kullanımına bağlıdır (Alade, 2023, s. 2).

Hızlı modanın karbon emisyonları üzerindeki çevresel etkisi temel olarak şunlardan kaynaklanmaktadır:

- Malzeme üretimi (örneğin, hızlı moda, fosil yakıtlardan elde edilen polyesterin büyük bir kısmını kullanır).
- İmalat, özellikle çoğu giysi Bangladeş, Hindistan ve Çin gibi kömüre dayalı ülkelerde üretilmektedir,
- Toplu taşıma
- Satılmayan stokların ve atılan giysilerin yakılması

Hızlı moda, çevreye ve insan haklarına zarar vererek moda endüstrisinde devrim yaratmıştır. Hızlı moda iş modeli, en son trendleri takip eden giysileri eşi benzeri görülmemiş bir hızla tüketicilere sunmak için kaynakların ve insan emeğinin kullanılmasına dayanıyor. Giysilerin bu hızlı üretimi, hızlı moda endüstrisine büyük miktarda hammadde beslenmesini gerektiriyor ve bu da önemli miktarda atık, kirlilik ve hava, su ve yaban hayatı habitatında bozulma yaratıyor. Hızlı moda endüstrisinin getirdiği kirlilik, habitat bozulması, kimyasalların ve mikroplastiklerin suyollarında çoğalması ve antropojenik sera gazı emisyonlarından kaynaklanan iklim değişikliğinin artan etkisi ile bağlantılı zararlı etkilerle birlikte hem karasal hem de su ortamlarında yıkıcı etkilere neden olmaktadır.³ Tekstillere boyanması hiç şüphesiz üretimin en çok zarar veren aşamasıdır. Temiz suyun bir numaralı kirleticisidir ve Dünya Bankası'na göre Çin'deki endüstriyel su kirliliğinin %17 ile 20'si tekstil boyamasından kaynaklanmaktadır. Bunun nedeni prosesin kimyasal olarak son derece yoğun olmasıdır. Sadece tekstil boyamadan elde edilen suda 30'u çözölemeyen 72 farklı toksik kimyasal tespit edilmiştir (Kant, 2012: 24).

Hızlı moda giysilere olan talebin ve tüketimin artmasına ve insanların modaya olan görünürdeki artan ilgisine rağmen sahip oldukları daha az ürünü giyerek daha fazla satın alıyorlar. Hızlı moda

³ https://www.biologicaldiversity.org/programs/population_and_sustainability/sustainability/fast_fashion

kıyafetlerin düşük kalitesi, kıyafetlerin ömrünün sınırlı olmasına katkıda bulunuyor ve bu da genellikle çöplüklerde yavaşça ayrışıyor veya yakılıyor. Çöplüklerde bozulmanın veya yakılmanın yanı sıra ucuz, plastik bazlı malzemeler okyanuslara doğru yol alan lifleri saçtığı için hızlı moda giysiler deniz ortamlarında da kötü şöhretli bir mikro plastik kaynağı haline gelmiştir.

Hızlı modanın ucuz fiyatlarına olanak tanıyan çevresel sömürünün yanı sıra katkıda bulunan diğer faktör de fabrikaların bulunduğu düşük gelirli ülkelerdeki işçi sömürüsüdür. Şirketlerin büyük kârlar elde etmesine rağmen başta genç kadınlar olmak üzere işçiler, tehlikeli çalışma koşullarına maruz kalıyor ve yaşanamayacak ücretler alıyor.

Hem moda endüstrisi hem de tüketiciler sürdürülebilirliğin bir öncelik olduğunu belirtse de hızlı moda, nispeten kontrolsüz bir şekilde büyümeye devam eden, giderek sürdürülemez hale gelen bir pazardır. Shein gibi bir şirket için günde tahmini 1.000 yeni stil yükleniyor ancak bu rakamın çok düşük bir tahmin olabileceği yönünde spekülasyonlar var (Zhou, 2022). Shein web sitesine göre üretilen her giysinin ortalama sayısı 50-100 arasında değişiyor ve bu, her gün en az 50.000 yeni giysinin yaratılmasıyla sonuçlanıyor.

4. Hızlı Moda ve Çevresel Etkisi

Günümüzde moda endüstrisi çevreye en fazla zarar veren sektörlerden biridir (Mangır, 2016, s. 147). Hızlı modanın yalnızca olumsuz çevresel etkileri olmadığını unutmamalıyız; su kirliliği, arazi kullanımı, tekstil atıkları ve zehirli kimyasalların kullanılmasının ardından moda endüstrisi, 2030 gündeminin birçok sürdürülebilir kalkınma hedefi karşısında olumsuz sosyal etkileri nedeniyle eleştirilmektedir. Birleşmiş Milletler, moda endüstrisini tüm endüstriler arasında en fazla kirletici ikinci sektör olarak adlandırıyor ve bu, tüm karbon emisyonlarının %8'ine ve tüm küresel atık suyun %20'sine neden oluyor. Moda endüstrisi, uluslararası uçuşlar ve nakliyenin toplamından daha fazla karbon emisyonundan tek başına sorumludur ve yılda yaklaşık 93 milyar metreküp su kullanır (Peters ve Lenzen, 2021, s. 126). Artan dünya nüfusu, hızlı modayla birleştiğinde tekstil üretiminde büyük artışlara yol açmıştır (Peters ve Lenzen, 2021, s. 126). Kişi başına lif tüketimi 1950'den 2008'e neredeyse üç kat artarak kişi başına 3,7 kg'dan 10,4 kg'a çıkmıştır. 2007'den 2014'e kadar tekstil elyaf üretimi ilave 20,2 milyon ton artarak 90,8 milyon tona yükselmiş ve bu sayının yıllık bileşik %3,7 oranında artması bekleniyor (Pensupa vd. 2017, s. 76). 2015 yılında 92 milyon ton küresel moda atığı üretildi ve bunun 2030 yılına kadar 56 milyon ton artacağı öngörülmüyor (Stanescu, 2021, s. 142).

Kimyasal Kullanımı

Pamuk üretimi gübre kullanımını gerektiren bir süreçtir. Dünya çapında Azotlu gübrelerin ve fosforun %4'ünü tüketmektedir. Bu, gübrelerin fosfor akışından aşınabilir topraklara biyokimyasal akış seviyesinin hâlihazırda güvenli çalışma alanını %220 oranında aştığı zamandır. Pamuk üretiminde tüm böcek ilaçlarının %16'sı, herbisitlerin ise %7'si kullanılmaktadır. Çevreye verilen zararlar aynı zamanda suyollarına atılan organik ve inorganik toksik maddelerden de kaynaklanmaktadır. Su kirliliğinin insan sağlığı üzerindeki ciddi etkileri arasında kanser, akut hastalık veya vücutta biriken toksinlerden kaynaklanan diğer ciddi durumlar da yer almaktadır.

Aşırı Su Kullanımı

Moda endüstrisi, tedarik zincirinde hayatta kalmak için büyük ölçüde suya bağımlı olduğundan, dünyanın su tedarikinin dünyanın en büyük ikinci tüketicisidir. Pamuk, tekstil ve dolayısıyla moda

endüstrisindeki en önemli doğal elyaftır. Pamuğun tamamı yağmurla beslenen alanlarda yetiştirilmez. Pamuk üretiminin yaklaşık yarısı ek sulama gerektiriyor ve bu da yerel su üzerindeki baskıyı artırabiliyor. Moda, pamuk mahsullerinin sulanmasından çamaşırların evde yıkanmasına kadar suya ihtiyaç duyduğu için susuz bir iş olarak adlandırılıyor sadece pamuk, polyester, viskon ve diğer malzemelerin de çok fazla suya ihtiyacı vardır.

Moda endüstrisinin küresel su tüketiminin bu kadar büyük bir kısmından sorumlu olmasının nedenlerinden biri, giyim üretiminde kullanılan temel ürünlerden biri olan pamuktur. Dünya Kaynakları Enstitüsü'ne göre, tek bir tişört yeterli miktarda pamuk üretmek için 700 galon, tek bir kot pantolon için ise 2000 galondan fazla suya ihtiyaç duyabilir. Ancak odağı en yoğun su kullanan kumaşlardan birinden uzaklaştırsak bile diğer yaygın tekstiller özellikle de polyester hâlâ hatalıdır. Polyester teknik olarak plastik gıda kaplarında kullanılan yaygın bir bileşik olan polietilen tereftalat veya PET'ten yapılmış sentetik bir polimerik elyaftır. Ancak en büyük sorun, polyesterin petrokimyasal bileşimi değil, bu giysilerin her yıkamada döktüğü plastik mikrofiberlerdir. Plastic Soup Foundation tarafından yapılan bir araştırmaya göre, yıkama başına giysinin gramı başına 4.500'den fazla mikrofiber dökülebiliyor ve bu liflerin %40'ı sonunda okyanuslarımıza giriyor ve komşu balık kolonileri tarafından kazara tüketilebiliyor. Bu lifler poliklorlu bifeniller veya PCB'ler gibi diğer toksinleri emebildiğinden ve ister daha büyük suda yaşayan organizmalar ister insanlar olsun, bu balıkları tüketen daha büyük organizmaların midelerinde biyolojik olarak çoğalabildiğinden, bu durum insan sağlığı için büyük bir tehdit oluşturmaktadır (Lin, 2019, s. 2).

BM Çevre Programına göre moda endüstrisi dünyanın en büyük ikinci su tüketicisidir. Beş milyon insanın tüketim ihtiyacını karşılamaya yetecek 93 milyar metreküp su kullanılıyor. Tekstil fabrikalarından çıkan atık su ve kimyasal maddeler, su kaynaklarını ve fabrikaların etrafındaki toprağı kirletiyor. Dünya çapındaki atık suyun yaklaşık %20'si tekstil boyamadan kaynaklanmaktadır. Bu boyalar son derece zehirlidir.⁴ Çoğu zaman hiçbir tedavi onu tekrar güvenli hale getiremez.

Atık üretimi, hava ve su kalitesinin azalması da dâhil olmak üzere çok sayıda olumsuz çevresel etkiye katkıda bulunabilir. Hızlı modadan kaynaklanan atık su ve tekstil atıklarının üretimi de bir istisna değildir. Giyim ve tekstil endüstrileri, sera gazı emisyonları ve üretimin çeşitli aşamalarında ve uzun tedarik zincirlerinde atık su ve katı atık oluşumu da dâhil olmak üzere çevresel bozulmaya katkıda bulunmalarıyla özellikle ünlüdür (Armstrong, 2015, s. 32).

Plastik Mikrofiberler

Birçok hızlı moda markası naylon, polyester ve akrilik gibi sentetik, biyolojik olarak parçalanamayan elyaflar kullanıyor. Plastik mikrofiberlerin okyanuslarımıza girmesine neden olan başlıca suçlular sentetik malzemelerdir. Tam olarak söylemek gerekirse, tüm mikroplastiklerin yaklaşık %35'i bu sentetik malzemelerden oluşuyor. Üreticiler fiyatı daha da düşürmek için kalitesiz olabilecek malzemelere yöneliyor. Örneğin, elyafların birçoğu plastikten oluşan polyesterden yapılmıştır ve pamuğa göre çok daha fazla karbon emisyonu salma eğilimindedir. Dahası, plastik uzun bir süre geçene kadar okyanusta yavaş yavaş bozunur. Plastik nihayet parçalandığında deniz ekosistemleri üzerinde zararlı etkisi olan zehirli bir madde oluşturur. Bu plastik mikrofiberler uzaklaştırılmadığı için sudaki yaşam yoluyla insanın besin zincirine dâhil oluyor ve sağlık açısından birçok olumsuz etkiye neden

⁴ <https://news.un.org/en/story/2019/03/1035161>

oluyor. Okyanuslarımıza girmelerinin çeşitli yolları vardır; en yaygın olarak çamaşır makinesi kullanımımızdan. Çamaşır makinesinin evlerimizde vazgeçilmez bir cihaz olduğu açık olsa da aşırı su tüketimini en aza indirmek için mümkün olduğunca tam yükte yıkamak önemlidir (Le, 2020, s. 2).

Karbon salınımı

Giyim ve hızlı moda üretiminin iklim değişikliği üzerinde önemli bir etkisi var. Hazır giyim sektörü sıklıkla kömür, doğalgaz ve petrol gibi fosil yakıtlardan gelen elektrik tüketimi yüksek makine ve ekipmanlar kullanıyor. Bu yakıtların yakılması atmosfere CO2 emisyonuna katkıda bulunur. Tekstil üretimi, çıkarılması, üretimi ve taşınması sera gazı emisyonlarını ve çevresel bozulmayı içeren ham maddeler gerektirir. Hızlı moda kıyafetlerin taşınması da çok fazla enerji tüketiyor ve karbon emisyonuna neden oluyor. Küresel tedarik zinciri, ürünlerin genellikle yük gemileri ve uçaklarla uzun mesafelere nakledilmesi anlamına gelir.

İklim Değişikliği

Moda endüstrisinin suni ipek, viskon ve diğer kumaşlar için odun hamuru ihtiyacını karşılamak amacıyla her yıl 70 milyon ton ağaç kesiliyor. Bu sayının 2034 yılına kadar iki katına çıkması ve dünyanın nesli tükenmekte olan ormanlarının bazılarında ormansızlaşmayı hızlandırması bekleniyor. Mac Arthur Vakfı araştırmasına göre moda endüstrisi her yıl 1,2 milyon metrik ton CO2 üretiyor. 2018'de bu durum Fransa, Almanya ve İngiltere'de toplam ürettiği karbondan daha fazla sera gazı emisyonuna yol açmıştır. Aslında fosil yakıtlardan yapılmış bir plastik olan polyester, tüm giysilerin yaklaşık % 65'inde kullanılıyor ve her yıl 70 milyon varil petrol tüketiliyor. Ayrıca moda endüstrisi, ambalaj ve askılar için büyük miktarlarda fosil yakıt bazlı plastik kullanıyor (Cho, 2021, s. 1).

5. Hızlı Modada Tüketicilerin Rolü

Tüketici tercihlerimiz ve yaşam tarzımızın sera gazı emisyonları üzerinde büyük etkisi vardır. Tüketicilerin çevre bilinci artıyor ve kıyafetlerini geri dönüştürme seçeneğini tercih etmeleri daha yaygın hale geliyor. Yeniden değerlendirme, uygun bakım veya yenileme, kıyafetlerinden daha uzun süre keyif almalarına olanak tanıyacaktır. Bilinçli satın alma, enerji tasarruflu çamaşır makineleri kullanma ve çamaşırları daha düşük sıcaklıklarda yıkama gibi tüketici tercihleri su ayak izinin azaltılmasına yardımcı olabilir. Hızlı moda endüstrisinin çevresel etkisi yadsınamaz. Hızlı modayı çevreleyen sorunların çözümü doğrudan tüketicinin elindedir. Bu ürünlere talep olmasaydı hızlı moda markalarının işleyen bir iş modeli olmazdı.

Hızlı moda pazarındaki tüketici kitlesi, bu pazarda sürekli değişimin olması ve sık sık yeni ürünlerin bulunması durumunda büyümektedir (Mangır, 2016:146). Çünkü tüketici eğilimleri ve tercihleri hızla değişiyor. Alışveriş yapanlar her zaman iyi bir anlaşmayı takdir edecek olsa da, geleneksel anlamda hızlı modayı destekleme konusunda giderek daha az istekli oluyorlar. Sürdürülebilirlik, giyim alışverişi yapanlar için önemli ve bu durumun giderek artması bekleniyor. Z kuşağı kadınlarının yaklaşık 10'undan 6'sı perakendecilerin ve markaların sürdürülebilirlik çabalarının oradan alışveriş yapmayı seçip seçmemelerini etkilediğini söylediğinden, bu artık giyim alışverişi yolculuğunda da dikkate alınan bir faktördür. Tüketiciler, hızlı modanın olumsuz çevresel etkileri konusundaki farkındalıkları arttıkça çevresel sürdürülebilirliğe giderek daha fazla ilgi duymaya başlıyor (Mandarić vd. 2021, s. 23). Tüketicilerin hızlı modanın olumsuz yönlerine karşı toleransı azalıyor ve bu nedenle birçok hızlı moda perakendecisi, kendilerini ve sunduklarını yeniden tanımlamalarına ve yeniden tanımlamalarına neden olan çok fazla inceleme ve müşteri direnciyle karşı karşıya kalıyor.

Şirketler, mevzuat tarafından zorunlu tutulmadıkça veya kötü üretim uygulamalarını vurgulayan kampanya grupları nedeniyle marka itibarları tehlikeye girmedikçe yollarını değiştirme konusunda yavaş olma eğilimindedir. Tüketicilerin zihniyetlerini değiştirmeleri ve kıyafetlerini sık sık değiştirmekten kaçınmaları, bunun yerine kaliteye ve uzun ömürlülüğe değer vermeleri gerekiyor. Aslına bakılırsa, hızlı moda endüstrisinin çevresel etkisini sınırlamada nihai rolü oynayanlar tüketicilerdir.⁵

Alışveriş yapanlar moda markalarından şeffaflık ve hesap verebilirlik talep etmelidir. Soru sormak ve bir markanın tedarik zincirini, üretim uygulamalarını ve atık yönetimi süreçlerini araştırmak, sektörü daha sürdürülebilir uygulamalara doğru itebilir. Yavaş ilerleyen mevzuat bir yana, moda sektörünün yön değiştirmesini ve hızlı moda uygulamalarından uzaklaşmasını istiyorsak, tüketicinin yeni kıyafet satın alırken satın alma alışkanlıklarını değiştirmesi en hızlı ve basit çözümdür.

Tekstil endüstrisinin yukarıda vurgulanan olumsuz çevresel, sağlık ve sosyal sonuçları hem pamuk hem de sentetik elyafların üretimini ve kullanımını son derece sürdürülemez hale getiriyor. Bunlar arasında yenilenemeyen kaynakların kullanımı, büyük miktarda su ve enerji tüketimi, kimyasalların ve plastiklerin ekosisteme sızması, tehlikeli çalışma koşulları, pamuk üretimi nedeniyle toprak kaybı ve ürün çeşitlerinin azalması, pamuğun solunmasından kaynaklanan ciddi sağlık etkileri yer alıyor. Tekstil endüstrisinin çevre ve sağlık üzerindeki etkilerine ilişkin artan endişelere tepki olarak organik pamuk üretimi artmaya başladı. Bu gelişme, birçok büyük tekstil markası ve perakendecinin organik giysi satışlarını genişletmesiyle birlikte, organik pamuk elyafına yönelik artan pazar talebinden faydalanmıştır.⁶ Moda sektöründe bu bilinci yerleştirerek hem satıcı hem tasarımcı hem tüketici için yeni iş modelleri ve tüketim kalıpları geliştirmek gerekmektedir (Mangır, 2016, s. 145).

6. Hızlı Modanın Çevresel Etkilerini Azaltmaya Yönelik Politikalar

İnsanoğlu yılda 2,1 milyar ton atık üretiyor. Sektördeki atıkların 2030 yılına kadar %60 oranında artacağı ve yılda 57 milyon ton yeni atık üretileceği tahmin ediliyor. 2030 yılına gelindiğinde toplam moda atığı 148 milyon ton olacaktır. Yukarıda bahsedilen geri dönüşüm teknolojileri tekstil ve envanter atıklarının (artı üretim veya ölü stok) ele alınmasına yardımcı olabilirken, bunun yerine moda sisteminin atıkların ve özellikle de artık ürünün (ve dolayısıyla çevresel kirliliğin) ortadan kaldırılacağı şekilde yeniden tasarlanıp tasarlanamayacağını düşünmek önemlidir. Giysi israfını önlemek ve daha sürdürülebilir moda uygulamalarını hayata geçirmek için iki yaklaşım kullanılabilir: Proaktif (önleme, azaltma) ve reaktif (yeniden kullanma, geri dönüştürme ve imha etme).

Hızlı moda iş modeli, çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli bir zorluk teşkil etmektedir ve hızlı modanın çevresel etkilerine ilişkin farkındalığın artmasına rağmen sektör küresel olarak büyümeye ve genişlemeye devam etmektedir (Brewer, 2019, s. 3). Bu nedenle hızlı modanın çevre üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılması, etkisini azaltacak yeni etkili stratejiler geliştirilebilmesi için gereklidir.

Moda endüstrisini dönüştürürken ilk öncelik, yeni tasarım-üretim-pazarlama mantığı gerektiren atık üretiminin proaktif olarak önlenmesidir. Atık üretimini en aza indirmeye ve ürünün ömrünü uzatmak için yeniden kullanmaya yönelik proaktif ve reaktif yaklaşımların bir karışımı, uygun

⁵ <https://www.plasticcollective.co/how-fast-fashion-is-bad-for-the-environment/>

⁶ https://hej-support.org/the-sustainability-of-fashion-what-role-can-consumers-play/#_ftn8

bir alternatif sunar. Bununla birlikte, en az sürdürülebilir yaklaşım, tamamen tepkiseldir ve verimli ürün imhasına odaklanır. Tüm bu yaklaşımların uygulanmasıyla ilgili zorluklar vardır (Niinimäki vd. 2020, s. 194). Bu açıdan moda endüstrisini sürdürülebilir kılabilecek tek bir seçenek yoktur. Bunun yerine çevre üzerindeki zararlı etkilerini azaltabilecek birçok olasılığın birleşimi vardır. Çevrimiçi ikinci el mağazaların oluşturulması ve perakendecilerin kiralanması, tüketicilerin aşırı üretime karşı tavır almasını ve kişisel karbon ayak izlerini azaltmasını kolaylaştırıyor. Moda endüstrisi karmaşık bir değer zincirine sahiptir. Bu yüzden sera gazı emisyonlarını azaltmak için müşteriler dâhil tüm aktörlerin rol oynaması gerekiyor.

Yenilerini Almak Yerine Giysileri Onarmak

Giysilerinizi onarmak yalnızca sürdürülebilir ve çevre dostu bir yaklaşım olmakla kalmaz, aynı zamanda uzun vadede size büyük miktarda para tasarrufu sağlar. Küresel tekstil endüstrisi, küresel karbon emisyonlarının yaklaşık %10'unu oluşturan, dünyayı en çok kirleten ikinci endüstridir (Alade, 2023, s. 2). Bunda her ay bir koleksiyonun lansmanı yapılan hızlı moda modelinin de büyük katkısı oldu; tüketiciler daha sık yeni kıyafet satın alıyor. Ancak farklı bir yaklaşım benimsemek ve küçük bir sorun fark ettiğinizde kıyafetlerinizi onarmak, kıyafetlerinizin ömrünü önemli ölçüde uzatabilir.

Giysilerinizde eksik bir düğme veya küçük bir delik olması, onları mutlaka atmanız gerektiği anlamına gelmez. Yeni bir düğme dikebilir veya deliği kapatabilirsiniz; bu yalnızca paradan tasarruf etmenizi sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda çevre kirliliğini de azaltacaktır. Giysileri onarmak aynı zamanda bir memnuniyet duygusu da sunabilir çünkü tekstil atıklarının azaltılmasına katkıda bulunmuş olursunuz. Bu nedenle kıyafetlerinizi onarmak, çevresel kaygıları gidermenize yardımcı olurken aynı zamanda cüzdanınıza da fayda sağlayabilecek basit ama etkili bir çözümdür.

Sürdürülebilir ve Etik Moda Markalarından Alışveriş Yapmak

Kıyafet seçimlerinizin çevreye ve insanlara zarar vermemesini sağlamanın en iyi yollarından biri alışveriş yaptığınız yere dikkat etmektir. Bu sadece karbon ayak izinizin düşük olmasını sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda dünya çapındaki insanlar için adil çalışma uygulamalarının desteklenmesine de yardımcı olacaktır.

Giysilerinizi Doğru Şekilde Yıkamak

Giysilerimize bakım yapmak önemlidir. Ancak onları doğru ve sürdürülebilir bir şekilde yıkamak da aynı derecede önemlidir (Niinimäki vd. 2020, s. 194). Sürdürülebilir moda hakkındaki tartışmalarda genellikle bir giysinin ömrünün en etkili aşamalarından birini gözden geçiririz: temizlik ve bakım. Temizlik ve bakım da tüketici olarak en fazla kontrole sahip olduğumuz aşamalardan biri. Giysilerimizi nasıl yıkadığımız ve bakımını yaptığımızın çevre üzerinde önemli bir etkisi vardır. Ayrıca sizin üzerinizde farkında olmayabileceğiniz bazı doğrudan sağlık etkileri de vardır.

Sürdürülebilir bir çamaşır yıkama günü geçirmek düşündüğünüzden çok daha kolaydır. Sürdürülebilir çamaşır yıkamanın büyük anahtarı basittir: Daha az sıklıkta yıkayın. Doğal elyaflar giyiyorsanız, burada zaten bir avantaja sahipsiniz demektir. Doğal elyaftan yapılmış giysiler bakteri üremesine daha az eğilimlidir. Bu, giysinin yıkama sırasında daha temiz olacağı ve kokuya neden olan bakterilerin oluşmasına ve onu tekrar çamaşırlara atmanız gerekinceye kadar genellikle onu birden fazla kez giyebileceğiniz anlamına gelir. Ayrıca doğal elyaftan yapılmış kıyafetleri yıkadığınızda, sentetik muadillerinin aksine plastik mikro elyaf formundaki zararlı ürünleri çevreye salmaz.

İkinci El Kıyafet Satın Almak veya Kiralamak

Gardırobunuzu yenilemek için sık sık alışveriş yapmaktan hoşlanıyorsanız kullanılmış kıyafetleri tercih etmek önemlidir. Dünyanın dört bir yanındaki ikinci el mağazaları benzersiz ve vintage stiller sunuyor ancak giderek daha fazla perakendeci hızlı modayla mücadele etmek için ikinci el modelleri benimsiyor.

Moda sektörünün yol açtığı zararlara karşı yeni bir çevre bilinci oluşması nedeniyle ikinci el alım ve kiralama pazarı güçleniyor. Moda kiralama neredeyse yirmi yıl önce başladı. 2004 yılında “Çanta Ödünç Al Ya da Çal” platformu sayesinde ortaya çıkmış, 2008 yılında “Sex and the City” filmindeki rolüyle tanınmaya başlamıştır. Sunulan hizmetin türü farklı platformlara bağlıdır: Hizmeti aynı platformdan veya doğrudan başkalarına kiralayabilirsiniz. Tüketicinin çevreye olan ilgisi, zararlı karbon ayak izini azaltmak için daha etik satın almalara yol açmaktadır.

Sonuç

Hızlı Moda, üretim ve tüketim döngüsündeki çeşitli aşamaların her birinde çevre üzerinde etkiye sahiptir. Giyim üretimi, hammaddelerin çıkarılmasını, imalatı ve nakliye içerir. Bu aşamaların her biri önemli miktarda kaynak ve enerji kullanıyor ve her biri sera gazı emisyonu yoluyla çevresel bozulmaya ve iklim değişikliğine katkıda bulunuyor. BBC'nin vurguladığı gibi, Hızlı moda endüstrisi, küresel karbon emisyonlarının yaklaşık %10'undan ve atık suyun %20'sinden sorumludur. Kaynak çıkarma ve enerji yoğun üretimden lojistik ve atık yönetimine kadar hızlı moda yaşam döngüsünün her aşaması sera gazı emisyonlarına katkıda bulunarak küresel ısınmayı şiddetlendiriyor. Üstelik endüstrinin sentetik kumaş üretimi için fosil yakıt bazlı doğal kaynaklara aşırı derecede bağımlı olması, sorunu daha da kötüleştiriyor ve iklim krizini daha da artırıyor. Moda endüstrisi şu anda tüm uluslararası uçuşların ve deniz taşımacılığının toplamından daha fazla yıllık karbon emisyonundan sorumlu. Sektör bu seyrini sürdürürse 10 yıl içinde sera gazı emisyonlarında %50 oranında artış bekleniyor. Sorunun temel nedenlerini analiz ettiğimizde, noktaları birleştirip çözümler üretebildiğimiz için sonraki adımların anlaşılması daha kolay olur.

Kıyafet satın almadan önce markalar hakkında arka plan araştırması yapmak, daha bilinçli bir tüketici olmanıza ve satın alımlarınızı çevresel değerlerinizle uyumlu bir şekilde yönlendirmenize yardımcı olabilir. Moda endüstrisi çevremize önemli miktarda zarar verdi. Ancak yeşil dostu bir moda endüstrisini savunmak ve çevreye duyarlı bir tüketici olmak için proaktif adımlar atmaya başlarsak, sonunda iklim değişikliğini yavaşlatabiliriz.

Moda endüstrisi için sürdürülebilir ve etik bir gelecek yaratmak hükümet, endüstri ve toplum için önemli ama karmaşık bir zorluktur. Genel olarak, moda endüstrisi sonuçta yenilik ve yenilikle geliyor ancak hızlı modayı karakterize eden aşırı üretim ve aşırı tüketim nedeniyle, yıkıcı çevresel etkiyi azaltmak için düzenlemelerin yapılması gerekiyor. Hızlı moda tüketimindeki artışları çeşitli sosyo-kültürel ve ekonomik faktörler etkilediğinden, ilgili çevresel etkilerin hem üretim öncesi hem de üretim sonrası belirlenmesi önemlidir.

Sonuç olarak, hızlı modanın geleceği hem sürdürülebilir pazarlama stratejisini hem de üretim sürecini takip eden podyum tasarımlarını hızlı bir şekilde edinme arzusunu teşvik edecek yeni bir tüketici trendini pazarlayabilmek için ileri teknolojilerin ve yeniliklerin kullanımına bağlıdır.

Kaynakça

- Alade, Odunola (2023). *Fast fashion and its environmental impact*. *Medium*, Sep 28, 2023.
- Armstrong, C. M. Niinimäki, K. Kujala, S. Karell, E. Lang, C. (2015). Sustainable product-service systems for clothing: Exploring consumer perceptions of consumption alternatives in Finland. *J. Clean Prod.* 97, 30–39.
- At what cost? Unravelling the harms of the fast fashion industry*. (t.y.). https://www.biologicaldiversity.org/programs/population_and_sustainability/sustainability/fast_fashion
- Bangladesh: Another major factory fire shows “industry safeguards” are failing*. (t.y.). Business & Human Rights Resource Centre. Geliş tarihi 27 Mayıs 2024, gönderen <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/bangladesh-another-major-factory-fire-shows-industry-safeguards-are-failing/>
- Binet, F., Coste-Manière, I., Decombes, C., Grasselli, Y., Ouedermi, D., & Ramchandani, M. (2019). Fast fashion and sustainable consumption. İçinde S. S. Muthu (Ed.), *Fast Fashion, Fashion Brands and Sustainable Consumption* (ss. 19-35). Springer Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-13-1268-7_2
- Blogger, P. P. (2024, Şubat 6). *How fast fashion is bad for the environment—The plastic collective*. Plastic Collective. <https://www.plasticcollective.co/how-fast-fashion-is-bad-for-the-environment/>
- Brewer, M. K. (2019). Slow fashion in a fast fashion world: Promoting sustainability and responsibility. *Laws*, 8(4), 24. <https://doi.org/10.3390/laws8040024>
- Crofton, S. O. & Dopico, L. G. (2007). *Zara-Inditex and the growth of fast fashion*. *Essays in Economic and Business History*, 25(1), 41–54.
- Fang, Boyi (2023). Environmental and human impacts of fast fashion. *Communications in Humanities Research*, 15(1), 166-171.
- Fast fashion | history, definition, brands, companies, environmental impact, waste, & facts | britannica*. (2024). <https://www.britannica.com/art/fast-fashion>
- Kant, R. (2012). Textile dyeing industry: An environmental hazard. *Natural Science*, 4(1), 22–34.
- Kerrice Bailey, Kerrice Bailey, Aman Basu and Sapna Sharma (2022). The environmental impacts of fast fashion on water quality: a systematic review. *Water*, Vol 14(7).
- Le Ngan (2020). *The impact of fast fashion on the environment*. <https://psci.princeton.edu/tips/2020/7/20/the-impact-of-fast-fashion-on-the-environment>
- M. Taplin, I. (2014). Who is to blame?: A re-examination of fast fashion after the 2013 factory disaster in Bangladesh. *Critical Perspectives on International Business*, 10(1/2), 72-83. <https://doi.org/10.1108/cpoib-09-2013-0035>
- Mandarić, D., Hunjet, A., and Kozina, G. (2021). Perception of consumers’ awareness about sustainability of fashion brands. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(12), 594. <https://doi.org/10.3390/jrfm14120594>
- Mangır, A. F. (2016). *Sürdürülebilir kalkınma için yavaş ve hızlı moda*. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19.

- Mitchell, L. (2023). *The environmental impacts of fast fashion*. *Essex Student Journal*, 14(1). <https://doi.org/10.5526/esj.257>
- Niinimäki, Kirsi, Peters Greg Dahlbo Helena, Perry Patsy, Timo Rissanen and Alison Gwilt (2020). The environmental price of fast fashion. *Nature Reviews*, 1, 189-200.
- Pal, R. and Gander, J. (2018). Modelling environmental value: an examination of sustainable business models within the fashion industry'. *Journal of Cleaner Production*, 184, 251-263.
- Pensupa, N. Leu, S.-Y. Hu, Y. Du, C. Liu, H. Jing, H. Wang, H. and Lin, C. S. K. (2017). Recent trends in sustainable textile waste recycling methods: current situation and future prospects. *Top. Curr. Chem.* 375, 76.
- Peters, G., Li, M. and Lenzen, M. (2021). The need to decelerate fast fashion in a hot climate-a global sustainability perspective on the garment industry. *J. Clean. Prod.* 295, 126390.
- Renee, Cho (2021). Why fashion needs to be more sustainable, *sustainability*. <https://news.climate.columbia.edu/2021/06/10/why-fashion-needs-to-be-more-sustainable/>
- Sammi, Lin (2020). *The environmental impacts of fast fashion*. <https://www.newrootsinstitute.org/articles/fast-fashion-environment>
- Smith, D. (2024). Fast fashion's environmental impact: The true price of trendiness. *Good On You*. <https://goodonyou.eco/fast-fashions-environmental-impact/>
- Stanescu, M. D. (2021). State of the art of post-consumer textile waste upcycling to reach the zero waste milestone. *Environ. Sci. Pollut. Res*, V28, 14253–14270.
- The state of fashion 2024 report | mckinsey*. (2024). <https://www.mckinsey.com/industries/retail/our-insights/state-of-fashion#/>
- The Sustainability of Fashion: What role can consumers play? (2019). *HEJSupport*. <https://hej-support.org/the-sustainability-of-fashion-what-role-can-consumers-play/>
- UN launches drive to highlight environmental cost of staying fashionable | UN News*. (2019). <https://news.un.org/en/story/2019/03/1035161>
- Yusuff, R. O. and Sonibare, J. A. (2004). Characterization of textile industries effluents in Kaduna, Nigeria and pollution implications. *Global Nest: International Journal*, 6(3), 212-221.

TAM | A K A D E M İ D E R G İ S İ

J O U R N A L O F T A M A C A D E M Y

www.tamde.org
www.tamuskon.org
www.toplumsalarastirmalarmerkezi.org

TAM | TOPLUMSAL
ARAŞTIRMALAR
MERKEZİ